

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

4 · 1992 årg. 77

BEROENDE OCH OSJÄLVSTÄNDIGHET I FINLANDS MODERNA HISTORIA

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman
Historiska institutionen, Åbo Akademi, 20500 Åbo

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. John Strömberg Fil.mag. Henrik Meinander

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9

00100 Helsingfors

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) · Martti Ahti · Max Engman
Derek Fewster · Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Meinander
Beatrice Moring · Alexandra Ramsay · Kerstin Smeds
Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

Beroende och osjälvständighet i Finlands moderna historia

Den 6 december firade republiken Finland sitt 75-årsjubileum. Många upplevde stämningen som något avslagen – trots fester, parader och det enligt uppgift största fyrverkeriet i republikens historia. En orsak kan ha varit att Finlands mö inte längre var ung, men å andra sidan ännu inte nått en ålder då sekler och år blir en prydnad. Vidare dämpades firandet kanske av att republiken under sitt jubileumsår ansökte om medlemskap i Europeiska Gemenskapen och förklarade sig acceptera villkoren. Många debattörer ansåg att neutraliteten var obsolet eller meningslös, att alliansfriheten var ett steg på väg in i den återstående militäralliansen och såg det monumentala avsteget från närpå ett halvsekels etablerade utrikespolitiska visdom som en självklarhet. Man behöver inte hålla med en av de presumtiva kandidaterna i det förestående presidentvalet som betecknat statsledningens agerande som den största kapitulationen i Finlands historia sedan Sveaborg 1808. Uttryck för en obändig suveränitetsvilja var det kanske inte, ett medlemskap skulle innebära den mest omfattande abdikationen av självständighet sedan korstågen. Jubileet präglades omedvetet av frågeställningen vad självständighet egentligen skulle vara bra till.

*

År 1987 gav Historisk Tidskrift för Finland ut ett temanummer i anledning av Finlands självständighets 70-årsjubileum. Det var ett försök att se Finlands historia ur andra aspekter än genom "nyckelhålet av den 6 december", d.v.s. att inte se självständigheten som förutbestämd och som den naturliga kulminationen på en lång målinriktad historia. Temanumret, som i en något omarbetad form utkom i bokform på engelska, ställde tvärtom frågan "Vad är Finland?" Detta nummer frågar: "Vad är självständighet" genom att granska frågor i anslutning till beroende och osjälvständighet.

Det är ett ointressant axiom att det inte finns någon fullständig självständighet, också de största staters aktionsfrihet är beroende av andra aktörer. Men var går gränserna? De stora är kanske mera självständiga än de små, men relationerna kan vara intrikata. Man har ibland hävdats att Kremls be-

handling av Finland under efterkrigstiden var kattens lek med råttan. Rysslands nyutnämnde ambassadör i Finland, som torde vara väl informerad, hävdade emellertid nyligen, att leken ibland påminde mer om den tecknade serien "Tom och Jerry", där den lille med list och förslagenhet drar det längre strået och åtminstone undgår att bli uppäten.

Numret kommer i ett intressant historiografiskt läge. Den första delen av en officiös "självständighetshistoria" med frigörelse som tema har utkommit och samtidigt rasar en debatt om det som omvärlden kallade finlandisering och där forskare understrukt finländarnas undergivenhet och presidenten Kekkonens spel med det ryska kortet. Målsättningen för detta nummer har varit att gå en tredje väg genom att relativisera såväl självständighet som beroende genom annorlunda tvärsnitt och parallellställningar.

Diskussionen om samtidshistorien har fått farsartade drag som inte varit till prydnad för historikerskrået med offentliga gräl om vem som gömmer undan papper och vem som blir matad med målinriktad information ur sovjetiska arkiv. Trots absurdismen är det fråga om centrala frågor där nytt källmaterial i öst och väst ger nya insikter i Finlands närhistoria. Som Kimmo Rentola och Timo Vihavainen visar i detta nummer kommer det ännu länge att finnas mycket att undersöka och begrunda i vår moderna östliga beroendehistoria.

Beroendet – liksom inte heller egenständigheten – i Finlands historia börjar förvisso inte 1944 och begränsar sig inte till den politiska historien. Finland har sålunda betecknats som världens mest lutherska och Europas mest amerikaniserade land. Uttalandena är måhända inte så inkommensurabla som de först kan te sig; kanske det är naturligt att "God's own country" i Gamla världens utkant har svårt att motstå suget från motsvarigheten i Nya världen.

Ett och ett halvt sekels diskussion om en riktig och lämplig nationell historiesyn har inte löst frågan om Finlands ställning i det svenska riket. De ortodoxa karelarna var förvisso underkastade "det svenska väldet", men var det inte ett beroende som i lika hög grad upprätthölls av västfinnarna som av sörmlänningar och norrlänningar? Anknytningen till Sverige inom Östnorden upphörde som Lauri Karvonen visar dessutom ingalunda med Finlands upphöjande bland nationernas antal i Borgå 1809.

Och hur beroende var Finland inom kejsardömet? Som Osmo Jussila och Erkki Pihkala visar lyckades HKM:s undersåtar i Finland smyga till sig spelrum och dessutom dra ekonomisk nytta av "den ryska parentesen". Värre

blev det när man skulle bli självständig, när grannimperiet fallit har det som Max Engman och Rainer Knapas diskuterar skapat existentiella och andra problem för den lilla grannen. Ett stabilt beroende har varit ekonomiskt tryggt och inte heller tvingat till uppfinning av traditioner och symboler som 1809 och 1917.

Vad gör man med självständighet? Som Jukka Rislakki visar är Finland en "buffertperiferi", en övergångszon för underrättelseverksamhet från öst och väst. I Anto Leikolas granskning av vår insats på kulturens fält framgår att vi statistiskt sett ibland klarar att prestera något mer än vår andel av världens befolkning. Att vi tidvis lyckas sega oss över vår promille kan knappast bero på annat än på vårt beroende – av öst och väst. Det är en tradition värd att hålla fast vid: låt oss bejaka våra beroenden, bevara oss för kapitulationer!

Max Engman

”Från ryska till tyska”

Satraper i Kämp, Smolna och Tornio

OSMO JUSSILA

Sommaren 1918 flyttade överbefälhavaren för de tyska interventionstrupperna i Finland, general Rüdiger von der Goltz och hans stab in i generalguvernörens tidigare residens i Helsingfors, som man under den röda tiden enligt modell från Petrograd hade gett namnet ”Smolna”. Det här gav helsingforsarna anledning till ett historiskt skämt: endast en bokstav hade förändrats, man hade gått över ”från ryska till tyska”, d.v.s. medan man tidigare hade styrts av en rysk general hade kommandot nu övertagits av en tysk. Den tyska staben fanns till en början i Hotell Kämp, men flyttade därifrån först till den Tallbergiska villan och sedan på sommaren in i Smolna, som fick namnet ”Deutsches Kommando”. En ny överhet flyttar gärna in i den tidigare maktens boningar. De tyskar som drog in i Smolna hade fått kämpa hårt för att erövra de rödas stab.

När von der Goltz utnämndes till ”tysk general i Finland” var självständighetsförklaringen ännu inte ens ett år gammal. Man har ofta citerat generalkvartermästaren Hannes Ignatius ord till Edvard Hjelt sommaren 1918: ”Jag ser klart att vi endast har en skugga av självständighet kvar, von der Goltz är Finlands verkliga riksföreståndare och alla andra endast dockor i hans händer”. Väinö Tanner erinrade sig åter att riksföreståndaren Svinhufvuds maktutövning endast var skenbar, ”ty den högsta makten utövades i själva verket osynligt av den tyska generalen i Finland von der Goltz.”

När den tyske övervakaren avlägsnade sig från Finland i slutet av år 1918 efter Tysklands nederlag i världskriget, tog segrarmaktern kontrollen över Finland såväl politiskt som ekonomiskt. Sir Hubert Gough, som utmärkt sig vid fronten i Frankrike, anlände för att övervaka tyskarnas avfärd och i april 1919 fanns det samtidigt hela tre militärdelegationer från segrarmak-

terna i Finland. Även om Gough officiellt var militärsändebud fick han direktiv också från Foreign Office. De allierades handelsdelegation, Inter-Allied Trade Commission (IATC) övervakade Finlands utrikeshandel ända till sommaren 1919. Segrarna dikterade klara villkor för Finland som befunnit sig på den förlorande sidan: lösgöring från Tyskland, nyval och en ny regering. När de var uppfyllda upphörde övervakningen, IATC avlägsnade sig på sommaren 1919, Mannerheim stadfäste en republikansk regeringsform. Den självständiga republiken Finland kunde alltså inleda ett suveränt statsliv fritt från stormakternas förmyndarskap först på sommaren 1919. En andra självständighetsdag kunde alltså med goda skäl förläggas till sommaren 1919, varför inte till den dag då IATC avreste.

Men historien upprepade sig ännu en gång: på hösten 1940 började Finland söka tyskt stöd mot ryssarna, d.v.s. "mot det ryska med stöd av det tyska". Hjälpens pris var denna gång, att Finland åter fick avstå en del av sin suveränitet till Tyskland, denna gång inte längre till Kämp och von der Goltz, utan till tyska beskickningen och sändebudet Wipert von Blücher. Efter kriget fick Finland, som åter befunnit sig på den förlorande sidan, än en gång underkasta sig segrarnas övervakning: i segrarnas kontrollkommission uppträdde nu Sovjet-Ryssland som huvudkontrollör vid sidan av England, Frankrike och Förenta Staterna. Statsminister J.K. Paasikivis reflexion i mars 1945 påminner slående om Ignatius klagomål: "Nog befinner vi oss ett beträngt läge – Reducerad suveränitet sade Enckell om vårt nuvarande läge." Nu var det Zdanov som bestämde och andra var dockor i hans händer.

Om man ser Sovjetunionens ambassad som ett slags förlängning av kontrollkommissionen, så har Finland övervakats från Fabriksgatan och Moskva ända till augusti 1991. Det finns flera tecken på att ambassaden fortsatte som kontrollkommission, bl.a. att kommissionens t.f. ordförande, generalmajor G.M. Savonenkov utnämndes till första ambassadör, en markerad personalunion mellan kommissionen och ambassaden samt ett yttrande av en av företrädarna för denna personalunion, ambassadrådet Jelisejev, som konstaterade att när kommissionen drogs bort skulle dess politiska avdelning förvandlas till beskickning. Först efter augusti 1991 har den nye ryska ambassadören Jurij Derjabin, alias signaturen Komissarov, försäkrat, att det nya Ryssland inte blandar sig i finländska angelägenheter som Sovjetunionen gjorde. Borde kanske den dag Janajevs junta föll utlysas till Finlands tredje självständighetsdag?

Generalguvernören som övervakare

Det är naturligt, t.o.m. nästan logiskt, att självständigheten har betonats på osjälvständighetens bekostnad när det gällt att skriva Finlands nationella självständighetshistoria. Efter andra världskriget har det gammalfinska, suometarianska, sinnet för realiteter emellertid stärkts: små länder är oundvikligt beroende av sina stora grannar; självständighet är något relativt. Denna insikt har ännu inte hunnit påverka historiebilden i någon högre grad, även om man kan säga att historikerna, bl.a. Pirkko Rommi och Hannu Salokorpi, redan börjat uppfylla Paasikivis förutsägelse att historien en gång skulle göra gammalfinskheten och undfallenhetslinjen rättvisa. Rättvisan har dock inte nått ända till "Smolna", alltså till generalguvernörskansliet, i den meningen att historikerna skulle ha klarlagt generalguvernörens makt, dess väsen och omfattning. Forskningsläget är såtillvida egendomligt schizofrent, att de mest ingående biografierna och undersökningarna gäller "förryskarsatraperna" A.A. Zakrevskij, Nikolaj Bobrikoff och Frans Seyn. Det har betraktats som mer eller mindre självklart, att de var diktatorer, trots att ministrarna i S:t Petersburg i verkligheten rätt väl kunde kontrollera de två sistnämnda. Diktaturperioderna har därmed kommit att framstå som exceptionella perioder, medan de "normala" generalguvernörernas profiler i brist på forskning har förblivit mycket diffusa. Bilden av dem bygger fortfarande på samtida klischéer. Fabian Steinheil var en välvillig "gubbe", som knappast alls ingrep i finska ärenden; Aleksander Menschikoff var marinminister i Petersburg, skyddade Finland från de kejsrerliga ministrarna (avvärijade bl.a. planerna på en lagkodifikation) och fick Anjala gård som gåva av tacksamma finländare; allt ont under hans period har skrivits på den klåfingrige och intrigante kanslichefen Konstantin Fischers konto. Han skröt ju med att han var "makten". Friedrich Rembert Berg var farlig genom att han lade sig i saker och ting, men man lyckades lägga band på honom med hjälp av kommittén för finska ärenden och slutligen göra sig av med honom. Platon Rokassovskij var en ofarlig gubbe och Nikolaj Adlerberg en kejsrerlig gunstling av första rangen och förhöll sig positivt till Finland. Han uppfattade storfurstendömet ställning på "rätt sätt" och under hans beskydd nådde autonomin sin kulminationspunkt. Feodor Heiden var till en början en god generalguvernör, som bl.a. gynnade finskhetens sak, men blev senare en förryskare. Men eftersom han var en liten och obetydlig halvdiv farbror, betraktades han inte som någon större fara.

Generalguvernörkansliets personal under Seyns tid (Museiverkets historiska bildarkiv)

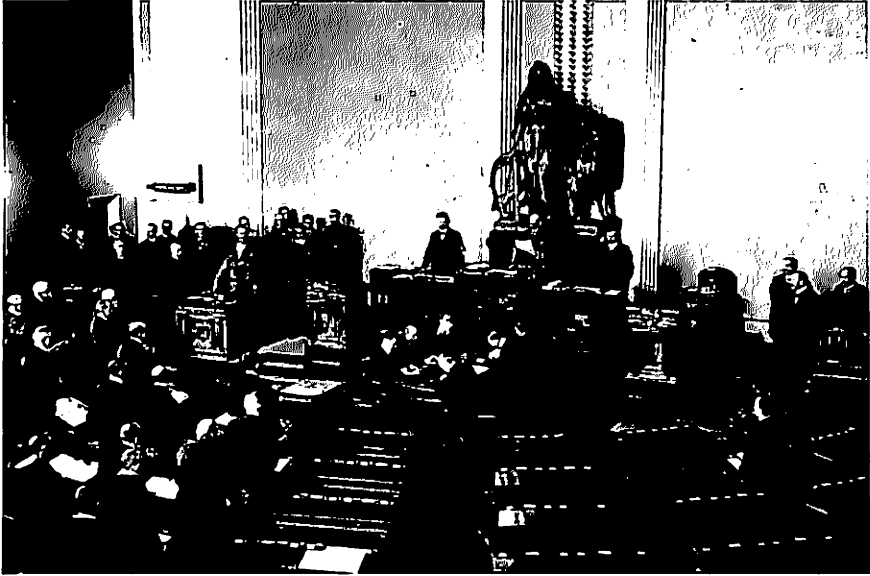
Verkligheten var dock en annan och det börjar småningom också framträda då forskningen, särskilt den förvaltningshistoriska forskningen, framskrider. Efter Finlands förening med Ryssland var ursprungliga avsikten att generalguvernören skulle bli "den verkliga makten" i Finland, ett slags "överlandshövding", och att regeringskanseljen endast ett slags assisterande organ för honom. Många omständigheter, tillfälligheter och varierande konstellationer – som det inte är möjligt att gå in på i detalj i detta sammanhang – ledde till att generalguvernören bands vid den kollegiala regeringskanseljen, senare senaten, och lyftes åt sidan från den praktiska förvaltningen till en ställning som ett slags högsta övervakare. Endast Steinheil och senare generalguvernörsadjointen och t.f. generalguvernören A.A. Thesleff kunde såsom kunniga i svenska också i praktiken delta i senatens verksamhet och då var situationen ju ganska märklig: en rysk general som medlem av ett svenskt kollegium. Följande gång en generalguvernör kunde delta i senatens arbete var först under Bobrikovs tid, men då hade senaten blivit tvungen att börja tala ryska.

Som kejsarens övergunstling hade generalguvernören emellertid alltid möjlighet att ingripa i ärendenas gång och få sin vilja igenom, även om han inte satt med vid senatens sammanträden. Steinheil stod ännu i skuggan av ordförande i kommittén för finska ärenden, Gustaf Mauritz Armfelt, men

någon större gunstling än Zakrevskij, Menschikoff och Berg fanns inte i Finland. Vid sin utnämning respekterade Menschikoff ministerstatssekreteraren Robert Rehbinder som en äldre statsman, men efterträdaren, den unge Alexander Armfelt kunde inte bjuda något motstånd mot generalguvernören och marinministern. Kejsaren fattade inga viktigare avgöranden i finska ärenden utan "furstens" medgivande, meddelade Armfelt 1846 till en delegation av brukspatroner. Menschikoffs makt framgår av att han styrde också som frånvarande i Sevastopol; ärendena uppsköts i väntan på "furstens" återkomst.

Alexander Armfelt och Emil Stjernvall-Walleen utgjorde tillsammans ett näranog jämbörigt gunstlingapar i förhållande till såväl Rokassovski som Adlerberg, men i riksfrågor, frågor som gällde hela rikets fördel, lyssnade kejsaren oftast på sin generalguvernör. Generalguvernörens möjligheter att ingripa begränsades emellertid av att han förfogade över en så liten stab och av att dess kompetens, i synnerhet i juridiska frågor, var så svag jämfört med senaten, prokuratoren och hovrätterna. Berg var uppriktigt förvånad, t.o.m. förfärad, när han vid sitt ämbetstillträde upptäckte hur litet hans kansli var. T.o.m. Zakrevskij kunde besegras, om och när man för kejsaren med juridiska argument förmådde påvisa, att det som generalguvernören ville att kejsaren skulle besluta stod i konflikt med kejsarens egna tidigare beslut.

Även om vi har en uppfattning om Bobrikoff och hans lärling Seyn som de högsta satraperna, kan deras verkliga makt inte längre jämföras med den makt som t.ex. Menschikoff utövade. Redan under Heidens tid avancerade ministrarna förbi generalguvernörerna. Adlerberg var den sista generalguvernören i Finland som höll hov; under Heidens tid ändrades t.o.m. generalguvernörshusets interiör så att den som Jac. Ahrenberg skriver började påminna om en regementsstab. Bobrikoff hölls redan tillbaka av ministrarna, särskilt av den starke inrikesministern Vjatjeslav von Plehwe som samtidigt var ministerstatssekreterare för Finland. Seyn hade sedan ministerrådet och premiärministern över sig. Mordet på von Plehwe var mycket viktigare med tanke på Finlands särställning än attentatet mot Bobrikov, även om publiciteten om det förra i Finland kom i skuggan av Eugen Schaumans död. von Plehwe höll nämligen med hjälp sin juriststab sammansatt av Finlandsexperter och förvaltningskommittéer på att bereda ett program för rikslagstiftning i Finland som skulle ha varit mycket effektivare och gått längre än Bobrikovs mycket omskrivna program.

General von der Goltz visar Finlands lantdag var hjälmen skall stå. Under von der Goltz besök vid lantdagens första sammanträde efter inbördeskriget den 15 maj 1918 blickar statyn Lex förvånad ut över den enda kvarvarande socialdemokraten Matti Paasivuori (Museiverkets historiska bildarkiv)

Grevens tid

Vi saknar fortfarande en fullständig bild av det tyska väldet i Finland från april till november 1918, även om Reino Arimos nyligen utgivna undersökning, som bygger på krigsarkivets tyska arkivkopior, är ett värdefullt tillskott. Men som redan titeln anger koncentrerar boken sig främst på den militära aktiviteten, inte på hur "den tyske generalen i Finland", von der Goltz i enlighet med sina direktiv slog fast de "politiska riktlinjerna" för Finland. Vi vet i alla fall att von der Goltz effektivt och noggrant övervakade Finlands politik i Östkarelen och landets militärpolitik i allmänhet. Jaakko Paavolainen har lagt fram indicier som tyder på att också den Tannerledda socialdemokratins uppgång skedde under von der Goltz beskydd och med hans stöd – man slöt en överenskommelse som gynnade båda parter. Tanner & Co kunde återuppta sin politiska verksamhet och von der Goltz beskyddade dem från de vitas raseri. Tanner och hans meningsfränder hjälpte tyskarna att bryta den moraliska ryggraden i de rödas motstånd och

von der Goltz kunde inför den starka tyska socialdemokratin visa att han ingalunda var i Finland för att terrorisera deras själsfränder utan tvärtom för att beskydda dessa mot bolsjevikhuliganerna.

Det var knappast utan skäl von der Goltz tillät att man drog paralleller mellan honom och den frejdade generalguvernören Per Brahe. Hans tid var en andra "grevens tid". I sina memoarer citerade han nämligen sin föregångares berömda ord, "Jag var med landet och landet med mig tillfreds" och enligt Arimos uppfattning gjorde han det med "rätt stort berättigande". Han accepterade med stolthet de tyska socialisternas anklagelse att han hade varit Tysklands sista "politiska general", men inte karaktäristiken "den tyske prokonsuln", som förekommit i svensk press. Han försvarade sig med påpekandet, att det inte hade legat i Tysklands intresse att han skulle ha dragit sig in i sitt skal och uppträtt avvisande när finländarna bad om råd med motiveringen att sådant var alltför politiskt och inte angick honom. Hans position var alldeles uppenbart likartad som de ryska generalguvernörernas tidigare; han var en högsta övervakare som inte nödvändigtvis behövde ingripa i allt eftersom finländarna redan på förhand tog reda på eller från början var på det klara med vad som väntades av dem i "Deutsches Kommando". Han kunde med gott samvete försäkra, att Finlands regering "trots all kärlek till Tyskland och mig" verkade som en självständig regering. Om han hade varit en "prokonsul" skulle denna kärlek snabbt ha förbyttts i hat.

Ekonomisk påtryckning

Ententens styrning och kontroll utövades sedan i ännu högre grad genom påverkan i bakgrunden, även om denna fråga ännu inte är tillräckligt undersökt. IATC:s verksamhet i Finland har tillsvidare endast behandlats i en avhandling pro gradu. Men också denna "kontrollkommission" uppvisar klara tecken på en "vae victis"-inställning och segrarnas diktat. De tjänstemän som representerade den tyska orienteringen röktes ut ur utrikesförvaltningen, t.o.m. firmor klassificerades enligt deras politiska orientering.

Även om de allierade segrarna betonade att IATC inte hade "politiska målsättningar", fanns det också andra uppfattningar om saken i Helsingfors. *Kauppalehti* anklagade ännu i juni 1919 utrikesministeriet för servilitet inför de allierade och konstaterade, att dessa inte behövde använda politiska påtryckningar eftersom de ekonomiska räckte. Handels- och industrikommisionens direktör, ingenjör Viljanen har berättat, att när IATC organiserats kallades han och direktör Solitander upp till Storbritanniens konsulat där

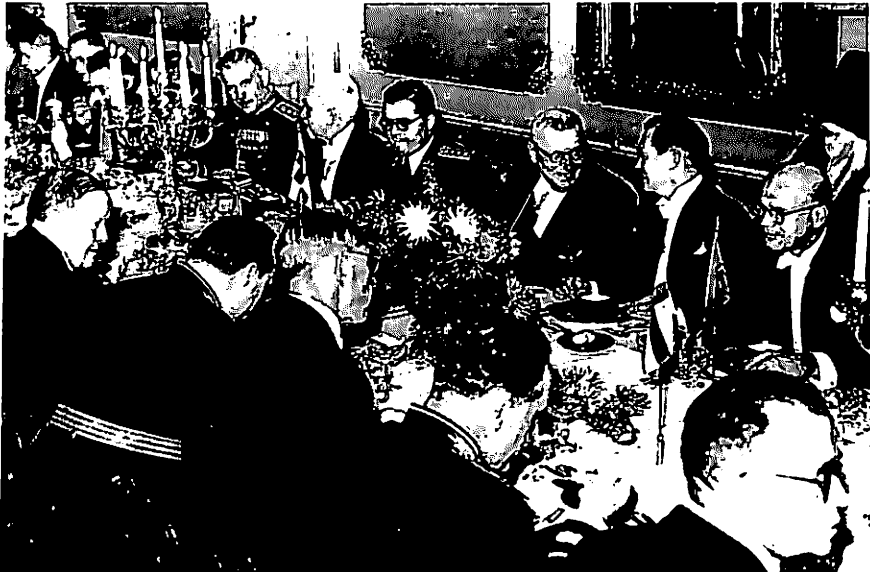
de "kort och kategoriskt" upplystes om de bestämmelser och direktiv som skulle följas.

Kontrollkommissionen

Zdanovs kommissions officiella uppdrag var att övervaka uppfyllandet av vapenstilleståndsfördraget, därutöver bestod dess inofficiella mål i att främja en "demokratisering" av Finland. Kontrollkommissionen skilde sig från tidigare övervakare, från såväl 1918 som 1919, genom att den vistades betydligt längre i landet, byggde ut en organisation på bred front också ute i landet och hann insamla ett omfattande och detaljerat material om landets förhållanden. Kommissionen uppträdde på ett krävande sätt; den var som Jukka Tarkka träffande konstaterat, en ockupationsarmés stab utan armé. Den inbjöd inte, utan gav order åt ministrarna att infinna sig i Hotell Tornio. Den krävde detaljerade data om alla föreningar i Finland och nöjde sig med uppgifter endast om de största politiska organisationerna först när man från finländsk sida hade förklarat, att det fanns 38 000 föreningar i landet, bland dem t.ex. ett icke-föraktligt antal tjurföreningar.

Kontrollkommissionen organiserade visserligen aldrig Finlands armé, såsom von der Goltz och hans stabschef von Redern, men övervakade noggrant arméns demobilisering. Som Paasikivi många gånger upprepade, var vapenstilleståndsfördraget de facto högsta lag i Finland. Om tolkningen av denna lag försiggick en seg dragkamp mellan Paasikivis regering och kommissionen, i synnerhet om vilka organisationer som skulle betraktas som "fascistiska". Paasikivi försökte reservera tolkningsrätten för finländarna, men lyckades inte helt. Inför vapenstilleståndsfördraget fick Finlands lagar ge efter, vilket den retroaktiva krigsansvarighetslagen på ett belysande sätt demonstrerade. *Habeas corpus* bevarades dock rätt väl, ty vapenstilleståndsfördraget stadgade ingenting om individuella fascister. Den män som befann sig på Zdanovs lista hamnade dock i lägret i Miehikkälä och "Leinofångarna" utlämnades; åtgärdens olaglighet blir inte mindre av att saken ledde till att inrikesminister Yrjö Leino måste avgå våren 1948. Vad gäller riksdagsvalet våren 1945 och kravet på "nya ansikten", påminner de i mycket om valet våren 1919: avsikten med båda var att demonstrera för segrarna att Finland lösgjort sig från en tysk orientering och "demokratiserats".

Min förhandsuppfattning på basen av material i statspolisens och utrikesministeriets arkiv är dock att när vi en gång får läsa materialet i kommissionens arkiv i Moskva, kommer det att visa att finländska samtida källor över-

Statsrådets avskedsmiddag för kontrollkommissionen 23.9.1947 efter Parisfreden: epåletter för kontrollerarna, frack för den brittiske chargé d'affaires (andra från höger uppe) och för de kontrollerande. Med ryggen mot kameran Mauno Pekkala, generallöjtnant Savonenvou, Reinhold Svento. På andra sidan bordet bl.a. Carl Enckell, J.K. Paasikivi och Urho Kekkonen (Arbetsarkivet).

drivit Tornis makt. I den makten var det i alla fall rätt mycket fråga om förhållande från segraren som plötsligt förvandlats från "ryssa" till människa.

Litteratur:

- Reino Arimo, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918*, Studia Historica Septentrionalia 20 (Rovaniemi 1991).
- Alexis A. Lilja, *Arsenij Andrejevitj Zakrevskij. Finlands generalguvernör 11IX 1823 – 1IXII 1831. En biografisk studie*, Historiallisia tutkimuksia 32 (Helsingfors 1948).
- Pertti Luntinen, *F.A. Seyn 1862-1918. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*, Studia Historica 19 (Helsinki 1985).
- Jaakko Paavolainen, *Väinö Tanner 2. Senaattori ja rauhansekkijä. Elämäkerta vuosilta 1912-1923* (Helsinki 1979).
- Tuomo Polvinen, *Riket och gränsmarken. N.I. Bobrikov, Finlands generalguvernör 1898-1904* (Helsingfors 1988).

- Pirkko Rommi, *Yrjö-Koskisen linja. Myöntyvyyssuuntauksen hahmottuminen suomalaisen puolueen toimintalinjaksi* (Lahti 1964).
- Hannu Salokorpi, *Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920*, Historiallisia tutkimuksia 145 (Helsinki 1988).
- Ilkka Sovio, *Liittoutuneiden kauppakomitea Suomen kauppapoliittisen suunnanmuutoksen valvojana 1919*, otryckt avhandling pro gradu i politisk historia 1982, Helsingfors universitet.
- Jukka Tarkka, *13. artikla. Suomen sotasyllisyysskysymys ja liittoutuneiden sotarikospoliittika vuosina 1944–1946* (Porvoo 1977).

Östhandel på måttbeställning

ERKKI PIHKALA

Ryssland saknar en västerländsk kommersiell tradition, men i sin ekonomiska politik har landet tidvis försökt nå upp till västerländska ideal och anpassa sig till ekonomiska spelregler gällande för västliga handels- och industriländer. Detta var redan Peter den stores målsättning och den liberalistiska inriktningen var särskilt stark under reformperioden efter Krimkriget. Å andra sidan var ryska revolutionen år 1917 åtminstone delvis en reaktion mot det västliga inflytandet i Ryssland. Oberoende av allt detta – även om motiven alltid har sin betydelse för förståelsen av historien – har Rysslands utrikeshandelspolitik sist och slutligen alltid varit påtagligt mera restriktiv än de västliga handelsmakternas. Detta har satt sina spår i de allmänna villkoren för handeln mellan Finland och Ryssland. I Finland har man i mycket tvingats att ge avkall på tänkesätt, gångbara i den västliga handelspolitiken. I Ryssland har man närmast av politiska skäl gått in för att ge Finland en särbehandling, avvikande från andra handelspartner. Under tider av en ömsesidig rysk-finsk anpassning har handeln blomstrat hos bägge parter (fig. 1). Min hypotes stöds av det faktum, att Finland såväl under autonomins tid (1812–1917) som under den andra republikens tid (1947–1990) avvek från vissa av västhandelns grundregler till förmån för handeln med Ryssland, medan Ryssland åter av politiska skäl gick med på lätnader för Finland. Under första republikens tid (1918–1944) hade handeln med Ryssland stora svårigheter. Av olika orsaker kunde man inte då på ett för bägge parter tillfredsställande sätt lösa de handelspolitiska och/eller politiska problemen.

Handelspolitik och autonomi

Under autonomins tid var Finlands handelspolitik i princip underställd kejsardörets handelspolitik. Finland kunde därför inte ingå egna handelsavtal med främmande makter. Finlands ställning var emellertid sådan, att man

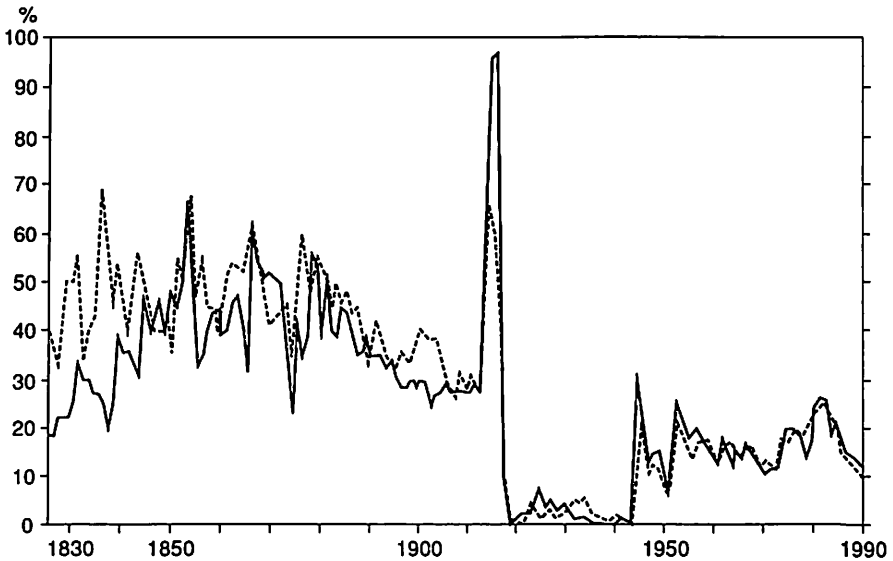

Fig. 1. Rysslands/Sovjetunionens andel av Finlands utrikeshandel, %. Streckad linje = import, bel- dragen linje = export.

Källa: Kari Alho & al., Neuvostoliiton kauppa Suomen kansantaloudessa samt utrikeshandelstati- stik. Uppgifterna för åren 1870–1873 har korrigerats.

kunde bedriva en egen handelspolitik i förhållande till Ryssland och indirekt även genom den allmänna tullpolitiken.

Rysslandshandeln under autonomins tid kan indelas i fyra perioder, 1809–1835/40, 1841–1858, 1859–1885 och 1886–1917. Gränsåren är emellertid inte entydiga och handelsförbindelserna med Ryssland hade sin egen kontinuitet. Krigsåren 1854–1855 och 1914–1917 har inte behandlats som egna perioder, även om krigstillståndet i Ryssland medförde att Finlands handel västerut – med Sverige som undantag – avstannade.

När Finland år 1809 anslöts till det ryska kejsardömet som ett autonomt storfurstendöme förblev lagstiftningen och förvaltningen från svenska tiden nästan oförändrad i kraft. De skatter och andra medel som uppbars i Finland skulle användas landet och dess invånare till godo. Från Finland överfördes således inte skatter el. dyl. till den ryska statskassan eller till kejsarens disposition. I de petitioner och övriga ställningstaganden som framlades vid Borgå lantdag uttalades önskemål bl.a. om en egen tulltariff för Finland, om

att bibehålla järnbrukens tidigare importmöjligheter från Sverige, liksom produktplakatets bestämmelser. Svenskt mynt förblev officiellt gångbart vid sidan av det ryska ända till år 1840.

I enlighet med dessa principer innehöll fredstraktaten i Fredrikshamn särskilda stadganden om Finlands handel med Sverige för att lindra det förfång, som den nya gränsen medförde för de sekelgamla ekonomiska förbindelserna mellan Finland och Sverige. Enligt fredstraktatens XVII artikel, f.ö. något oklart formulerad, skulle handeln mellan Finland och Sverige i huvudsak fortgå som före kriget. Artikelns giltighetstid förlängdes på grund av tidens politiska händelser ända till utgången av år 1817. I de fördrag som därefter uppgjordes om handeln mellan Sverige och Finland (1818, 1828 och 1834 samt 1838) utfäste sig parterna till sådana tull- och handelsförmåner, som inte beviljades tredje land. Dessa förmåner minskade från fördrag till fördrag, men först år 1844 förlorade Sverige och Finland sin ömsesidiga särställning inom utrikeshandeln.

Tullgränsen mellan Finland och Ryssland avskaffades år 1808. Den återinfördes dock redan under år 1811 efter att man via Finland hade börjat importera varor till Ryssland. Den finska tulltariffen var liberalare och avgifterna lägre än i Ryssland. Efter 1812 krävdes tullklarering bara vid utförsel till Ryssland. Införsel av varor från Ryssland till Finland var tullfri och tullgränsen i detta avseende obehövlig. Särbestämmelserna för handeln med Sverige gjorde att man inte kunde höja de finska tullarna till rysk nivå eller enligt ryskt mönster införa olika importförbud. I detta läge fick tullväsendet i det autonoma Finland en stark ställning, eftersom man hade fastställt att alla tullintäkter skulle komma det egna landet till godo.

Revideringarna av Finlands tulltariffer (1816, 1819 och 1822 jämte förändringar) följde vid denna tid ryska motsvarigheter, men tack vare handeln med Sverige och landets ekonomiska förhållanden i övrigt var de ett steg liberalare.

De särskilda ekonomiska relationerna med Sverige stöddes av bl.a. transportförhållandena. Sjöförbindelserna västerut var förmånligare än till S:t Petersburg eller till Balticum, delvis på grund av de seglationsbegränsningar som gällde för finländare i Ryssland. Finlands handel med Ryssland hade ett betydande underskott och handeln med Sverige åter ett betydande överskott, vilket höll utbudet av svenskt mynt på hög nivå, särskilt i västra Finland.

I detta läge, för att exporten från Finland skulle vända sig i riktning mot

S:t Petersburg utökades kvoterna för tullfri import till Ryssland för varor av finländskt ursprung år 1822. Då detta inte föreföll att ha någon effekt utvidgades finländarnas seglationsrättigheter till Östersjöhamnar utanför Sverige år 1830. Följande år fick finländarna tillstånd att trafikera ryska hamnar med samma hamnavgifter som ryska fartyg.

År 1835 utökades sortimentet av tullfria finländska produkter ansevärt och i Ryssland tillsattes handelsombudsmän för att främja exporten. Finland fick därmed en markerad särställning i den ryska importen. När Sverige kort tidigare hade höjt sina tullar på finländska lantbruksprodukter började handeln söka sig mot Ryssland. En bidragande orsak var, att Finland efter rysk förebild år 1840 övergick till silverrubel, samtidigt som svenskt mynt inte längre var gångbart. Sveriges särställning i Finlands utrikeshandel avslutades år 1844, men tack vare den hade Finlands utrikeshandel hunnit uppnå en relativt autonom ställning. Den stödde sig inte på politiska fördrag eller på löften från rysk sida. Kontinuiteten hade emellertid sina egna lagar, särskilt inom förvaltningen.

Åtgärderna för att främja Rysslandshandeln höjde dess andel till c:a 40% av exporten från Finland. Sveriges andel sjönk till under 10% i slutet av 1840-talet. Samtidigt tog den finska utrikeshandeln fart, ty även det internationella handelsutbytet ökade genom att man under 1840-talet i Europa tog olika steg mot frihandel. I Finland framträdde trenden i den s.k. sekreta tulltariffen av år 1841, som sänkte tullarna, och i exporttullarna för sågvaror år 1843. Ryssland sänkte sina tullar ansevärt år 1850 och Finland två år senare. Rysslands andel av Finlands hela utrikeshandel ökade emellertid inte längre trots den starka inriktningen mot S:t Petersburg, ty den motverkades av avsättningen på trävaror i Västeuropa.

Saima kanal (1844–1856) och övriga kanalbyggen styrde helt uppenbart den östfinländska handeln från Bottenvikens hamnar i riktning S:t Petersburg, men för en vändning av handeln mot rikshuvudstaden blev Saima kanal måhända färdig något för sent. Kuststäderna hade från år 1837 nya ångbåtsförbindelser, från S:t Petersburg till Stockholm.

Inom lantbruket uppkom vid denna tid i östra Finland en viss specialisering. Kreatursprodukter, särskilt smör såldes till S:t Petersburg samtidigt som man köpte brödsäd från Ryssland. I huvudstaden fanns en stor avsättning på brännved, medan sågvarorna i allt högre grad fann sin väg västerut.

Allt oftare utgick industriföretagen i Finland från en avsättning (även) på den ryska marknaden; detta gällde bl.a. den begynnande bomullsindustrin.

De äldre järnbrukens produktion – som i många avseenden blivit efter i utvecklingen – var helt beroende av avsättning i S:t Petersburg och Balticum; samtidigt importerade bruken vid sydkusten sitt råmaterial från Sverige. Lantbrukets och industrins exportproduktion i Finland ingick därmed i S:t Petersburgs ekonomiska influensområde. Detta kompletterades av bon-deseglationen över Finska viken och av den ryska resandeströmmen i Finland. Balticum, närmast Reval, hade vid denna tid en andel av Rysslands-handeln på mellan 10 och 20%.

Jämlikhetens tid 1859–1885

Efter Krimkriget (1854–55) inleddes i Ryssland och i Finland en ekonomisk reformpolitik. I reformens tecken införde Ryssland år 1857 en med tanke på rikets allmänna förhållanden liberal tulltariff. I Finland sänktes tullarna kännbart år 1859 och ånyo år 1869. Den liberala tulltariffen från år 1869 var i kraft ända till år 1919. Efter att kejsar Alexander II själv påpekat, att den finländska handelsbalansen var ofördelaktig för Ryssland avgavs en ny förordning om handelsförbindelserna mellan Finland och Ryssland. Till sin uppbyggnad påminde den om 1835 års förordning, men nu kunde de flesta finländska produkter exporteras tullfritt till Ryssland eller också var de tullfria kvoterna så rikligt tilltagna, att de gott och väl motsvarade den finska industrins produktionsvolym. Tull uppbars nu också på från Ryssland införda varor av utländskt ursprung och på ryska finanstillvaror, såsom tobak och alkoholdrycker. Införsel av brännvin från Ryssland hade förbjudits redan år 1835, men smugglingen var omfattande.

Frigörelsen av handeln mellan Finland och Ryssland i denna utsträckning höll den ryska andelen av utrikeshandeln på 40–50%. Under år med dålig årsväxt, bl.a. nödåren på 1860-talet, uppgick den tidvis till klart mera än hälften. Handeln med Ryssland expanderade således i samma takt som västhandeln, som åter underhölls av sågvaruboomen. Rysslands andel av exporten, fränsett virke och sågvaror, var från slutet av 1860-talet till mitten av 1880-talet c:a 70–80%. Inom lantbruket utbyttes kreaturs- o.a. produkter från östra Finland allt oftare mot spannmål från det inre av Ryssland på marknaden i S:t Petersburg. För industrialläggningarna, från textil till metall, papper och glas, var marknaden i Ryssland och Balticum livsviktig. Konkurrensläget var gott; råvaror, maskiner och utrustning kunde anskaffas med lägre tullar än de som gällde för den ryska industrin. De färdiga produkterna kunde utföras tullfritt till Ryssland, medan västliga konkurrenter

måste erlægga höga tullar. Detta gällde särskilt industrierna i Tammerfors, som visserligen låg inne i landet. Kejsaren förlängde nämligen år 1855 stadens fristadsprivilegier med 50 år, till slutet av år 1905, mot den finska senatens uttryckliga vilja. Finlands andel av Rysslands hela import steg från 1–2% under 1860-talet till 2–3% i mitten av 1880-talet (fig. 2).

På det hela taget kan man se tiden från 1830-talet till 1880-talet som en blomstringstid för handeln mellan Finland och Ryssland. Finland fick en särbehandling, jämfört dels med kejsardömet's övriga regioner, dels med främmande länder. Med beaktande av samhällets dåtida starka agrara inriktning blev Finland en viktig del av S:t Petersburgs ekonomiska omland. Järnvägsförbindelsen till S:t Petersburg år 1871 gav ett starkt stöd för att utnyttja de möjligheter som öppnade sig i öster, under periodens slutskede på 1870-talet och i början av 1880-talet. Järnvägen förmådde transportera exportvarorna fram till S:t Petersburg men inte längre; en järnvägsbro över Nevan blev färdig först år 1915.

Tullautonomin hotas

Den internationella handelspolitikens inriktning på frihandel, där man t.o.m. kunnat notera försök till tullunioner och en gemensam valuta, övergick mot slutet av 1870-talet till protektionism. Statsrättens internationella normer, den internationella ekonomins spelregler som anpassade sig efter dem och nationalitetsidéernas frammarsch i Ryssland lämnade vid 1800-talets slut allt mindre utrymme för ett särfall som den finländska autonomin inom det ryska kejsardömet.

När Ryssland i slutet av 1870-talet höjde sina tullar, bl.a. genom att övergå till s.k. guldtullar år 1877, blev den finländska industrins konkurrensläge på den ryska marknaden bara bättre. Det tedde sig allt mera lockande att kringgå de ryska tullarna genom att förlägga produktionen till Finland. För att förhindra detta började man i Ryssland kräva differentialtullar för importen från Finland och sänkte kvoter för tullfri import av varor av finländskt ursprung. En förordning om detta utfärdades år 1885. Ryska produkter förblev tullfria vid införsel till Finland. Handeln mellan Finland och Ryssland saknade därmed paritet, vilket gav upphov till ständiga klagomål i Finland. Man insåg inte, eller ville inte inse, att så länge Finlands externa tullar, inklusive Tammerfors privilegier, var lägre än Rysslands så var det fullt möjligt att kringgå de höga ryska tullarna via Finland, såvida man inte vid gränsen mellan Finland och Ryssland uppbar de nämnda differentialtul-

larna. De som kritiserade avsaknaden av paritet företrädde därtill kretsar, som var beredda att hålla fast vid finländarnas rättigheter att själva bestämma över sin tullnivå. Borde man ha sänkt de ryska tullarna till finsk nivå, även om det kanske inte hade tjänat Rysslands intressen? Att belägga ryska varor med tull vid införsel till Finland hade åter inneburit en betoning av Finlands självständighet i förhållande till Ryssland, vilket man där ville undvika. Integrationsteoretiskt sett var differentiantullarna således en skälig kompromiss i intressekonflikten.

De ryska nationalisterna motsatte sig Finlands tullpolitiska autonomi. Kort efter avgörandet år 1885 tillsattes en kommitté för att utreda en tullpolitisk anslutning av Finland till Ryssland. Kommittén konstaterade år 1890, att detta inte vore möjligt förrän år 1906, då Tammerfors stads frihandelsprivilegier löpte ut. I Tammerfors ville man inte avstå från sina rättigheter i förtid, inte ens mot annan kompensation.

När Ryssland ytterligare höjde sina egna tullar höjdes differentiantullarna på finländska varor ånyo 1897. Det ryska sockrets ställning på den finländska marknaden tryggades genom att man krävde att Finland skulle belägga utländskt socker med högre tull än det ryska. Samma utväg praktiserades år 1914 ifråga om spannmål, mot den finländska lantdagens uttryckliga vilja. Bägge åtgärderna höjde priserna på dessa produkter i Finland, till förmån för de ryska producenterna.

Under de senare ofärdsåren skärskådades Finlands tullpolitiska ställning på nytt. En kommitté som föreslog, att Finland skulle anslutas till det ryska tullområdet fick emellertid kraftiga mothugg i den ryska tidningspressen, som annars inte hade något till övers för den finländska autonomin. Det finska papperet hade emellertid erövrat den ryska marknaden och en tullpolitisk anslutning av Finland till Ryssland skulle ha inneburit en kännbar höjning av priset på tidningspapper. Förslagen att ansluta Viborgs län till Ryssland föll på samma argument, länets betydande pappersindustri. Därtill skulle man invänta utgången av Tammerfors stads frihandelsprivilegier. I det rysk-tyska handelsfördraget av år 1905 lyckades Tyskland få in en punkt, enligt vilken Ryssland utfäste sig att inte förenhetliga tullarna i Finland med det övriga riket före år 1916. Finland var nämligen ett viktigt marknadsområde för Tyskland, med en tysk importandel på närmare 40%. Finland importerade bl.a. betydande mängder spannmål och mjöl från Tyskland.

Med tanke på Finlands tullpolitiska autonomi är det intressant att se, att

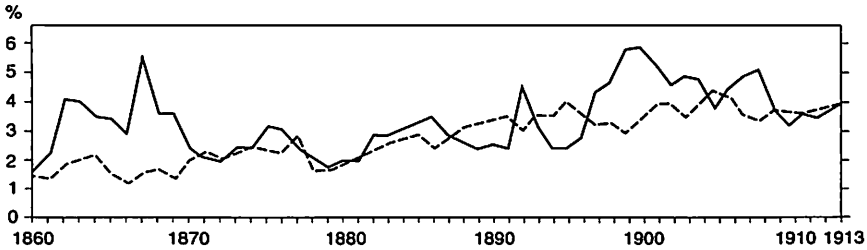

Fig. 2. Finlands andel av Rysslands utrikeshandel 1860–1913, %. Streckad linje = Finlands andel av Rysslands import, heldragen linje = Finlands andel av Rysslands export.

Källa: Erkki Pihkala, Suomen Venäjän-kauppa, s. 36.

1890 års kommitté lade större vikt vid de frihandelsprivilegier som kejsaren beviljat Tammerfors än vid finländarnas yrkanden på en egen tullpolitik och därmed på lägre externa tullar än i Ryssland. Den tullpolitiska konflikten mellan Finland och Ryssland blev sådan att den kunde lösas, i det fall att man inte godtog differentiantullarna, bara genom att antingen integrera Finland i det ryska tullområdet eller genom att Finland blev självständigt. Genom ödets skickelser förverkligades det senare alternativet.

Efter år 1885 sjönk Rysslands andel av Finlands export, frånräknat virke och sågvaror, 70–80% till 50–60%, även om pappersindustrins ökade kapacitet uttryckligen baserade sig på exporten till Ryssland. År 1913 stod pappersindustrin för c:a 40% av exporten till Ryssland. Järnbruken hade vid 1800-talets slut blivit allt otidsenligare i tekniskt avseende och produktionen skars ned. Exporten från modernare mekaniska verkstäder, bl.a. under rysk-japanska kriget, var inte tillräcklig som kompensation. Efter kriget jämställde Ryssland f.ö. vid sina beställningar de mekaniska verkstäderna i Finland med utländska företag. Avsättningen i Ryssland på konsumtionsvaror, t.ex. textilier gick tillbaka, dels på grund av de tullar som införts åren 1885 och 1897 men också genom en livligare efterfrågan i hemlandet. Hemmamarknaden stimulerades av importinkomsterna från väst och av en ökande befolkning samt en höjd levnadsstandard, bl.a. som en följd av högre avkastning inom lantbruket.

Slutresultatet blev att Ryssland småningom förlorade sina positioner både inom Finlands export och import. Dess andel av bådadera låg inför världskrigets utbrott under 30%. Finlands andel av Rysslands export och import

var däremot redan c:a 3,5% (fig. 2). Detta berodde på att Finlands utrikes-handel särskilt efter 1870-talet uppvisat en betydligt större tillväxt än Rysslands. Genom att exportera sågvaror och smör började Finland ansluta sig till den ekonomiska utvecklingen i Västeuropa. Ångfartygstrafikens genombrott och vintersjöfarten var en bidragande orsak.

Utan handelsavtal 1918–1944

Den tyska sjöfartsblockaden skar av Finlands förbindelser västerut under världskrigsåren. Från Ryssland kunde man emellertid importera spannmål och andra förnödenheter fram till början av år 1917. Därefter avbröt de ryska revolutionerna handelsförbindelserna. Krigstillståndet och inbördeskriget i Ryssland omöjliggjorde allt varuutbyte fram till år 1922. Åren 1922–1927 uppgick Finlands andel av Sovjetunionens export till 4,3% och 3,0% av importen, medan motsvarande andelar 1936–1938 var bara 0,6 och 0,3%. Under NEP-perioden steg handeln med Sovjetunionen till c:a 5% av Finlands utrikeshandel, men efter att planekonomin införts år 1928 gick den nedåt. Under 1920-talet exporterade Finland närmast papper. Finland förefaller inte ha kunnat offerera sådana produkter som från Sovjetunionens synpunkt var mest angelägna för landets industrialisering efter 1928 och därmed för importen från väst. Den finländska metallindustrin nådde först under 1930-talets senare hälft och under krigsåren den produktionsnivå, som senare möjliggjorde krigsskadeståndsleveranserna. På världsmarknaden tävlade Sovjetunionen med samma produkter som Finland, såsom sågvaror och virke. Under mellankrigstiden kunde Finland köpa spannmål bl.a. från de baltiska länderna samtidigt som importbehovet blev mindre genom en högre självförsörjningsgrad inom jordbruket. Hemmamarknadsindustrin, skyddad med tullar enligt tidens anda, kunde finna tillräcklig avsättning för sina produkter i eget land. Den kommersiella kontaktytan mellan Finland och Sovjetunionen har under hela sovjetstatens existens blivit märkbart decimerad genom att Finland inte har kunnat delta i S:t Petersburgs försörjning på ett sätt som inom en marknadsekonomi vore naturligt för arbetsfördelningen mellan en miljonstad och dess närmaste omland.

Även om det gemensamma intresseområdet beträffande produkterna uppenbarligen kraftigt minskade under mellankrigstiden jämfört med tidigare år inverkade även politisk-ideologiska faktorer på det ringa handelsutbytet. Under gynnsamma kommersiella omständigheter hade de måhända kunnat

biläggas, men med tanke på de dåtida ideologiska motsättningarna skulle det förmodligen ha krävts en ansenlig fördomsfrihet hos bägge parter för att få till stånd särarrangemang. Ett handelsavtal mellan Finland och Sovjetunionen kunde inte uppnås förrän genom ett diktat i Moskvafredens villkor år 1940.

I den bilaterala clearingens hägn

Mellan åren 1945 och 1990 skedde handeln mellan Finland och Sovjetunionen i huvudsak, med undantag av den allra första tiden, inom ett och samma avtalssystem, en bilateral clearing-handel. Perioden kan det oaktat indelas i tre olika skeden, åren 1945–1958, då hela Finlands utrikeshandel var reglementerad, åren 1959–1973, då handeln med Sovjetunionen måste anpassas till den allt friare västhandeln och åren 1974–1991, då handeln med Sovjetunionen präglades av den s.k. oljekrisen och dess efterverkningar.

Efter andra världskriget var inställningen till handel med Sovjetunionen en annan än under mellankrigstiden. De politiska förhållandena och opinionerna hade förändrats och en ytterligare förutsättning var det trängda läge, som helt allmänt rådde inom den europeiska utrikeshandeln. Efter en tid med kompensationshandel, d.v.s. handelsavtal enligt vilka man endast bytte varupartier, uppnådde man efter ett par år årliga handelsavtal, baserade på en bilateral clearing. Ända till 1950-talets början rådde ingen avgörande skillnad mellan Finlands öst- och västhandel, även om det i Finland var ett särskilt problem att få sådana importtillskott som krigsskadeståndsindustrin krävde. Genom export av trä och papper till väst samt genom västliga lån kunde man någorlunda uppbringa den nödiga valutan.

Den första överenskommelsen om varuutbyte med Sovjetunionen slöts i januari 1945. Finland fick motta spannmål, apatitkonstgödsel och bomull, alla viktiga råämnen som Tyskland hade stått för under krigsåren. De betalades närmast med produkter från trä- och pappersindustrin, bl.a. trähus för återuppbyggnaden som var en viktig exportartikel fram till mitten av 1950-talet. År 1947 undertecknades ett handelsavtal, som innehöll en klausul om behandling som mest gynnad nation. Avtalet kompletterades på sitt sätt genom VSB-pakten om vänskap, samarbete och bistånd våren 1948 och dess artiklar om ekonomiskt samarbete.

Östhandelns volym växte småningom, även om metallindustrins kapacitet i årtal var bunden till krigsskadeståndsleveranserna. Sovjetunionens andel av Finlands utrikeshandel var från år 1947 c:a en sjättedel, men åren

1950–1951 bara 8%. Förhandlingarna om varuutbytet för år 1950 låg nämligen under vintern 1949–1950 nedfrysta på grund av regeringen Fagerholms politiska svårigheter. Östhandeln fick ny fart i maj 1950 efter att Finland efter presidentvalet fått en ny regering. I juni 1950 tillkom den första femåriga överenskommelsen, för åren 1951–1955. Överenskommelsen motsvarade inte endast den sovjetiska planekonomins intressen. Under rådande reglementering av utrikeshandeln och i valutabristens tider hade uppgifterna om kommande handelsutbyte stor betydelse både för folkförsörjningsmyndigheterna och för de företag som stod för leveranserna. De femåriga handelsavtalen bildade härefter hörnstenen i Finlands handel med Sovjetunionen ända till år 1990.

Finland kunde finansiera sin reglementerade västimport genom export av trävaror och papper, även om år med lågkonjunktur ofta medförde påfrestningar. Metallindustrin kunde samtidigt öka sina kommersiella leveranser österut. Under åren 1952–1953 underlättades lågkonjunkturen av ett avtal om tilläggsexport av skogsindustriprodukter. Under åren 1954 och 1955 upptog Finland av Sovjetunionen två lån, definierade i guldrubel, med 2.5% ränta för 10 år. Även år 1959 mottog Finland ett betydande rubellån. Lånen innebar en lättnad i Finlands behov av konvertibel valuta. Det första avtalet om vetenskapligt-tekniskt samarbete trädde i kraft från början av år 1956.

Utrikeshandeln mellan de västeuropeiska länderna frigjordes under förra hälften av 1950-talet i snabb takt, genom organ som OEEC och EPU (European Payments Union). De socialistiska länderna och Finland försökte nå en motsvarighet genom multilateralisering med s.k. trepartshandelsavtal, dock utan framgång.

Finlands svar på den västliga handelns frigörelse var den s.k. automatiska licensieringen fr.o.m. september 1953, men ännu i slutet av år 1955 var bara 13% av importen av industriprodukter helt fri; motsvarande tal i OEEC-länderna var 75–90%. Den automatiska licensieringen avskaffades på våren 1957 och ersattes med en s.k. global kvotering. GATT-avtalet, som Finland hade undertecknat år 1950, förutsatte nämligen att alla kvantitativa importbegränsningar avskaffades från början av år 1958. I september 1957 devalverades marken med 39%, vilket förbättrade exportindustrins konkurrenskraft och därmed också möjligheterna till global kvotering. Överenskommelserna om kvoterna med västliga handelspartner fastslogs genom de s.k. Helsingforsprotokollen. De upphörde år 1969 på grund av devalvering-

en i Finland år 1967 och för att FINEFTA-avtalets övergångstider löpte ut.

När de västeuropeiska valutorna från början av år 1959 blev konvertibla med USA-dollar upplöstes EPU och OEEC förändrades samtidigt från politisk organisation till ett ekonomiskt samarbetsorgan. Finland ansåg att en anslutning till OEEC var möjlig år 1969. I Finland hann man även överväga en anslutning till EPU som en omväg till OEEC, för att lösa västhandels avtalspolitiska svårigheter. Detta var synnerligen betänkligt med tanke på relationerna till Sovjetunionen, särskilt för att man på hösten 1958 inte kunnat få igång förhandlingarna om varuutbytet år 1959 och om ett nytt femårsprotokoll. Ovissheten skingrades först efter att Fagerholms regering hade avgått och president Kekkonen hade underhandlat med generalsekretärare Chrusjtjov vid årsskiftet 1958/59 i Leningrad. Lyckligtvis blev EPU också samtidigt onödig.

Anpassningssvårigheter

Handelsförbindelserna österut löpte igen, men frigörelsen av dollarhandeln i Västeuropa och den begynnande integrationen förde Finland under år 1959 in i en helt ny handelspolitisk situation.

I mars 1957 hade "de sex" beslutat bilda EEC. Ett svar på detta var de förhandlingar om en nordisk tullunion som var på slutrakan i början av år 1959. På våren 1959 hade de s.k. "yttre sju" emellertid beslutat sig för att grunda EFTA och tanken på en nordisk tullunion förföll. Finland meddelade officiellt sin avsikt att söka medlemskap i EFTA i november 1959. Förhandlingarna om frihandelsavtalet mellan Finland och EFTA förlöpte väl och avtalet trädde i kraft 1.7.1961, ett år efter den allmänna EFTA-tidtabellen.

För att trygga sin östhandel fick Finland i sitt EFTA-avtal rätt att bibehålla kvoter för importen av kali- och fosforprodukter samt fossila bränslen. Synbarligen ville man därmed försäkra sig om fortsatt import från Sovjetunionen, där det var svårt att uppbringa andra importvaror.

De importbegränsningar som Finland – mot frihandelns allmänna principer – krävde för att skydda sin östhandel, väckte intresse bara i England, närmast som en principiell fråga. Men de accepterades av England, som inte då var eller inom överskådlig framtid kunde räkna med att bli ett oljeproducerande land.

Följande svårighet var att få de kvantitativa begränsningarna godkända inom GATT. Det allmänna GATT-avtalet av år 1948 medgav undantag

från klausulen om mest gynnad nation vid tullunioner eller frihandelsområden. Osäkerhet rådde, huruvida den nya principen skulle gälla endast GATT-anslutna länder eller också utomstående, närmast de socialistiska länderna. Vid förhandlingarna med EFTA föreslog Finland, att problemet med GATT kontra klausulen om mest gynnad nation skulle avgöras för alla de EFTA-länder, som i sina handelsavtal hade en klausul om mest gynnad nation. I annat fall skulle Finland fatta ett beslut enbart för egen del och tillämpa det undantagsförfarande som GATT-avtalets artikel 25 medgav. Detta vore möjligt, ifall alla övriga GATT-medlemsländer accepterade. Förslaget gick igenom, tursamt nog för Finland.

När avtalet mellan Finland och EFTA redan var redo att undertecknas meddelade Finland sin önskan att förhandla med Sovjetunionen om EFTA-avtalets inverkan på handelsförbindelserna mellan länderna. Förhandlingskontakt kunde emellertid nås först i september 1960, i samband med firandet med president Kekkonens 60-årsdag. Till en början behandlade man snarare EFTA-frihandelsavtalets materiella följder för östhandeln än dess principiella sida. Vid fortsatta förhandlingar i Moskva framträdde frågans juridisk-teoretiska aspekter mera än de materiella och förhandlingarna blev svårare. Under en av president Kekkonens resor till Moskva kunde man komma fram till formuleringar som tillfredsställde bägge parter och ett avtal om tullfrågor undertecknades i november 1960. Enligt avtalet beviljade Finland EFTA-förmåner åt Sovjetunionen enligt klausulen om mest gynnad nation i basavtalet av år 1947.

Från sovjetisk sida ville man därmed framhålla, att man inte accepterade den undantagstolkning av klausulen om mest gynnad nation som GATT hade gjort beträffande Finland. Däremot godtog Sovjetunionen GATT:s tolkning beträffande vissa andra länder, som hade ställning som mest gynnad nation och ingick i någon tullunion eller något frihandelsområde. Å andra sidan har Finland inte beviljat de EFTA-förmåner som Sovjetunionen uppnådde till något tredje GATT-land. Finland och Sovjetunionen utgjorde därför i sina interna relationer undantagsfall, för bägge parter.

Detta har betraktats än som "finlandisering", än som ett uttryck för goda och förtroendefulla relationer mellan Finland och Sovjetunionen. Den materiella betydelsen av de EFTA-förmåner som Sovjetunionen fick var obetydlig, eftersom importen närmast bestod av tullfria råämnen och bränsle.

Efter FINEFTA-avtalet måste avtalen för Finlands handel med Sovjetunionen godkännas av GATT:s medlemsländer, som fick ta del av dem på

hösten 1961. Eftersom inga invändningar gjordes, tolkades frågan så, att arrangemangen hade godkänts av GATT-länderna.

Senare, under helt oförutsägbara omständigheter visade det sig lyckosamt att handeln med bränslen och framför allt med oljeprodukter placerats i en särställning utanför FINEFTA-avtalet och det senare frihandelsavtalet med EEC.

Devalveringen hösten 1967, försöken att bilda NORDEK i slutet av 1960-talet och avskaffandet av systemet med fasta valutakurser (1971–1973) hade inga omedelbara verkningar på Finlands handel med Sovjetunionen. Finlands frihandelsförhandlingar med EEC i början av 1970-talet utgick från att sovjethandelns framtid skulle tryggas i egen, hävdvunnen ordning. Finlands tullförmåner för EEC-länderna beviljades omedelbart även åt Sovjetunionen enligt klausulen om mest gynnad nation i 1947 års handelsavtal, i de fall att de inte redan införts genom tullavtalet från år 1960, i anslutning till FINEFTA-avtalet.

Finlands frihandelsavtal med EEC mötte på vänsterhåll starkt politiskt motstånd, vilket medförde att avtalets godkännande förhalades. I samband med EEC-debatten hänvisade man till dess negativa inverkan för Finlands östhandel, inte enbart med Sovjetunionen utan även med de övriga socialistiska länderna. Finland ingick därför fr.o.m. sommaren 1973 s.k. KEV-SOS-avtal med de s.k. små socialistiska länderna.¹

Uppgång och fall

De inrikespolitiska svårigheterna med EEC-frihandelsavtalet fördröjde dess godkännande i Finland med ett år. Avtalet kunde undertecknas först 5.10.1973 och trädde i kraft från början av år 1974. För år 1973 blev man därför tvungen att med särskilda överenskommelser förlänga frihandeln med de tidigare EFTA-länderna England och Danmark.

I den offentliga debatten om EEC-frågan framfördes olika uppfattningar om avtalets inverkan på den ekonomiska tillväxten, sysselsättningsläget och nationalekonomins strukturer. Inte ens i efterhand har man kunnat påvisa EEC-frihandelsavtalets verkningar; inte heller har man kunnat analysera de följder avtalet hade för utrikeshandelns tudelning i öst- och västhandel, även om man på sina håll befarade att det uttryckligen skulle skada handelsför-

¹ Förkortningen från avtalets benämning på finska: "ömsesidigt avvecklande av handels hinder med de socialistiska länderna".

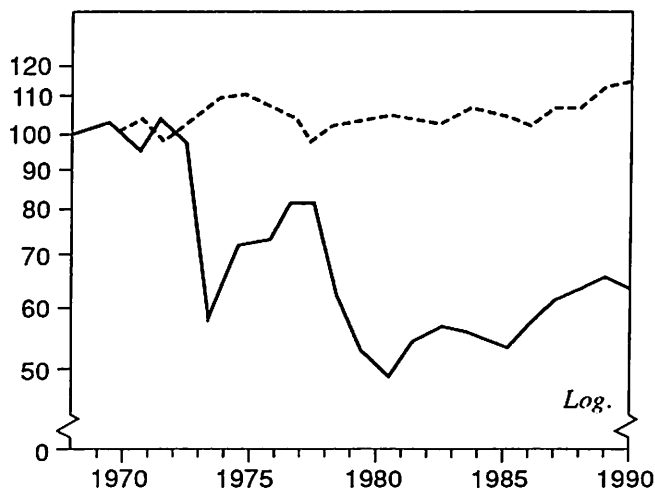

Fig. 3. Relationerna mellan Finlands väst- och östhandel 1969–1985, 1969 = 100.

Källa: Pihkala, 'Kauppapolitiikka ja ulkomaankauppa', s. 67 samt FOS, Utrikeshandeln 1985–1991.

bindelserna med de socialistiska länderna. Farhågorna var såtillvida befogade, att de socialistiska ländernas och Sovjetunionens sammanlagda andel av Finlands utrikeshandel varit nedåtgående ända sedan 1950-talets mitt, efter att utrikeshandelns restriktioner upphävts. I början av 1970-talet var därför inte Sovjetunionen, utan EFTA-länderna och främst Sverige metallindustrins viktigaste exporthandelspartner. FINEFTA-avtalet var en till den grad svår process för Finland, att man med fog kan fråga sig, om avtalet kunde ha genomförts under ett lika stort politiskt motstånd som EEC-frihandelsavtalet mötte. EEC-avtalet måste ses som en logisk följd av den integrationslinje, som inleddes med FINEFTA-avtalet. Finland anpassade sig med dessa avtal till den ekonomiska integrationen i Västeuropa. I det politiska klimat som rådde vid 1970-talets ingång ansåg den politiska vänstern emellertid en östlig integration vara ett bättre alternativ för Finland.

Prognoserna för Finlands framtid må ha ställts hur som helst; systemet med fasta valutakurser föll definitivt samman år 1973 och i mitten av oktober år 1973. Bara några dagar efter att Finlands frihandelsavtal med EEC hade undertecknats, började oljekrisen och västländernas ekonomiska tillväxt fick ett kraftigt avbräck. Allt detta förändrade den internationella ekonomin och Finlands östhandel på ett sätt som ingen kunnat förutspå.

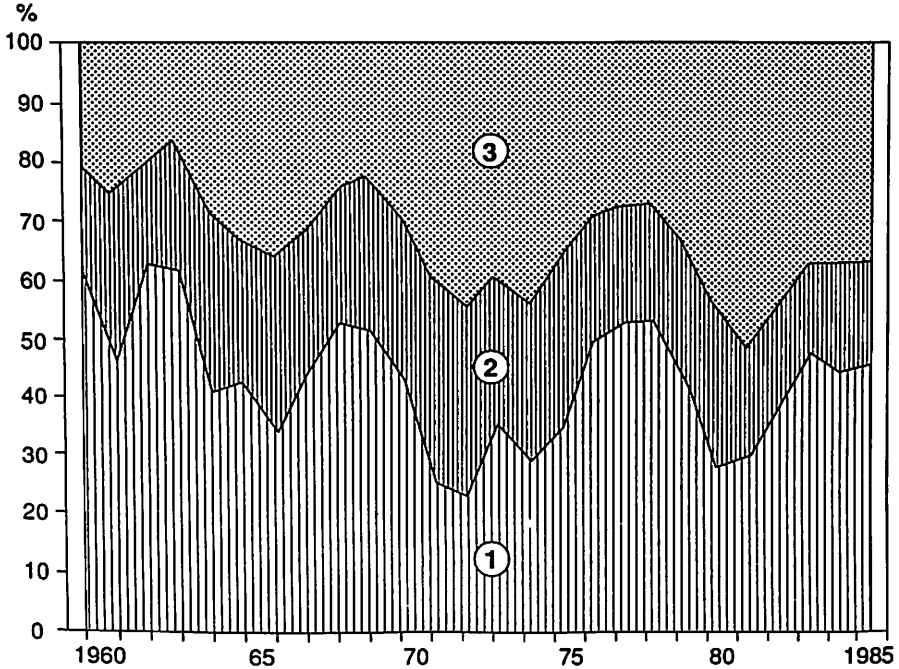

Fig. 4. Sammansättningen av den finländska exporten till Sovjetunionen 1960–1985, %.

1 = maskiner och fortkäffningsmedel, 2 = papper och papp, 3 = kläder, livsmedel, kemikalier, metallprodukter, skor, övriga produkter.

Källa: Kari Alho & al., Neuvostoliiton kauppa Suomen kansantaloudessa, s. 156.

Genom att oljepriset mångdubblades ökade Sovjetunionens andel av utrikeshandeln på ett avgörande sätt. Som störst uppgick den till en fjärdedel av utrikeshandeln, under den s.k. andra oljekrisen i början av 1980-talet. Finland köpte från Sovjetunionen det mesta av den råolja statsbolaget Neste behövde för sina raffinaderier. Bolaget hade en monopolställning som oljeraffinörer för den finländska marknaden. Sedan 1950-talet var oljan en allt viktigare energikälla. År 1973 förbrukades närmare 13 miljoner ton, vilket täckte 56% av hela energiproduktionen. Eftersom Finlands handel med Sovjetunionen var bilateral och clearing-baserad medförde importenergins mångdubblade värde nästan automatiskt en i motsvarande grad höjd orderstock för exporten. De myndigheter som övervakade Finlands östhandel förutsatte en hög inhemsk produktionsandel hos de produkter som såldes till Sovjetunionen.

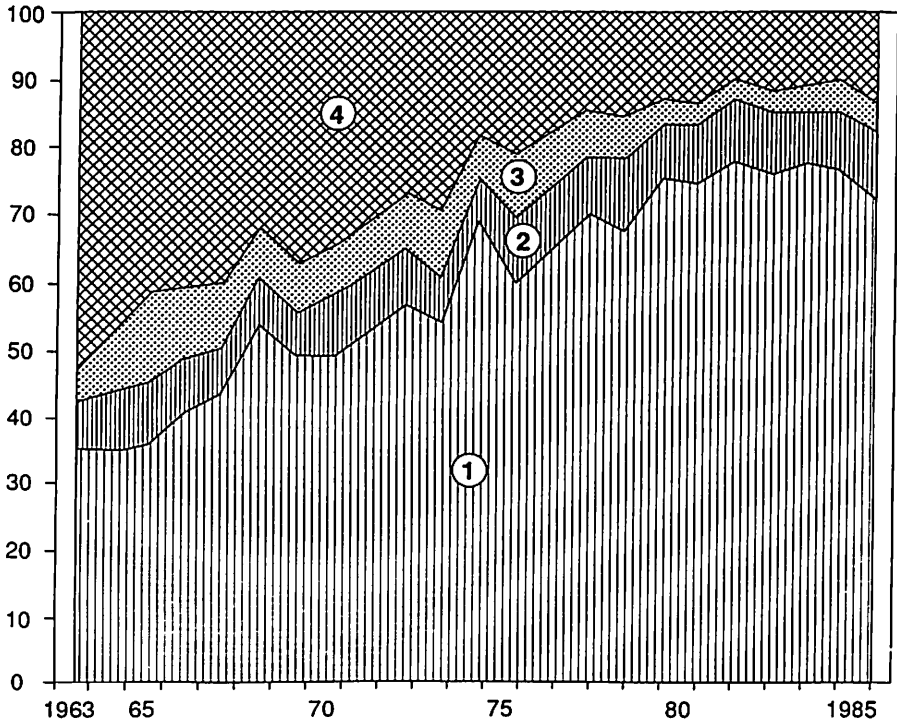

Fig. 5. Sammansättningen av den finländska importen från Sovjetunionen 1963–1985, %.
 1 = olja och oljeprodukter, 2 = gas, kol, elektricitet, 3 = livsmedel, virke, 4 = metaller och mineraler, kemikalier, maskiner och forskaffningsmedel samt övriga produkter.

Källa: Kari Alho & al., Neuvostoliiton kauppa Suomen kansantaloudessa, s. 159.

Finland kunde betala den dyrare sovjetiska energin med arbete (fig. 1 och 4). De höjda importpriserna på olja och annan energi kom närmast till synes som svagare terms of trade i den finländska östhandeln (fig. 3). Genom den bilaterala oljeimporten kom Finland på sätt och vis i samma situation som ett land där kostnaderna för utvinning ur egna energikällor bara blivit högre. Vid prissättningen av oljeprodukter började man från oljekrisens tider följa internationella noteringar.

De förbättrade avsättningsmöjligheterna medförde även ett nytt inslag i östhandeln, projektexporten, även om förbud kunnat ses redan tidigare. Redan vid 1950-talets ingång hade finländarna byggt tre kraftverk för Sovjetunionen i Pasvig älv, därefter kraftverket i Ylä-Tuloma i början av

Kekkonen och Breznev vid undertecknandet av avtalet om ekonomiskt samarbete för 15 år i Kreml den 18 maj 1977.

1960-talet. Den permanenta kommission för ekonomiskt samarbete som tillsattes av regeringarna år 1967 visade sig vara till nytta när det gällde att initiera nya byggnadsprojekt som betalning för Finlands energiräkning. På detta sätt tillkom skogsindustricentret i Pääjärvi i Karelen, fabriker i Svetogorsk, Viborg och Kostamus samt särskilda anläggningar i Estland, Lenningrad och på andra orter i Sovjetunionen, t.o.m. i Sibirien.

I Sovjetunionen och hos en del finländare, närmast inom vänstern, förekom en viss irritation över att importen från Sovjetunionen i allt högre grad vilade på olja, fasta bränslen och rundvirke (fig. 5). Det väckte förvåning, att man i Sovjetunionen, enligt tidens slagord "världens ledande industriland", verkligen inte kunde påträffa tillräckligt högklassiga exportvaror. Därför försökte man närmast av prestigeskäl finna lämpliga projekt i Finland för de sovjetiska utrikeshandelsorganisationerna. Kärnkraftverket i Lovisa beställdes därför i Sovjetunionen, men från finländsk sida krävdes mängder av arbete och tillämpningar för att sammanföra västlig och östlig teknologi inom kraftverket. På motsvarande sätt importerades sovjetisk tek-

nologi till stålverket Rautaruukki redan på 1960-talet, ellok för Statsjärnvägarna och ett distributionsnät byggdes för importen av naturgas. Den ekonomiska samarbetskommissionens arbete för att få naturgas till Finland, som påbörjats redan före oljekrisen, ledde i samverkan med alla de farhågor som oljekrisen väckte, till en överenskommelse om samarbete på krafthus-hållningens område hösten 1974. Senare utnyttjades överenskommelsen för en omfattande import av elkraft på 1980-talet. År 1975 kom man överens om ett 15-årsprogram för en utveckling av de ekonomiska relationerna på längre sikt, fram till år 1990. Detta avtal förlängdes senare till år 2000. Redan tidigare, år 1971, hade det s.k. TTT-avtalet, om utvecklande av ekonomiskt, tekniskt och industriellt samarbete trätt i kraft. Förutom att samsarbetsområden och -former slogs fast försökte man genom detta avtal särskilt förhindra de s.k. avtalsfluktuationerna i den tunga metallindustrins leveranser och på förhand planera importen av råolja.

Vid 1960-talets slut och under därpåföljande år försökte man få Finlands handel med Sovjetunionen att bli mera långsiktig och bättre kontrollerad. Planerna kullkastades dock av energiprisernas chockhöjningar och motreaktionen på dem. Det tidigare strikta clearingkonto-förfarandet gjordes mera flexibelt, till en början genom höjda kreditlimiter. För de allt större krediterna infördes i början av 1980-talet ytterligare ett särskilt konto. Oljeprisets drastiska uppgång ledde först till en ökad finländsk skuld, men på grund av Sovjetunionens "varuhunger" övergick den inom kort till tillgodohavanden. Särskilt markant ökade Finlands tillgodohavanden då oljepriset rasade år 1986. De femåriga ramavtalen, de årliga protokollen för varuutbytet samt clearingkontona bevarade dock sin ställning, stabiliserad redan på 1940-talet och i början av 1950-talet, som grundläggande instrument för handeln med Sovjetunionen.

Sovjetunionens andel av Finlands utrikeshandel sjönk efter att oljepriset gått ned år 1986. Exporten avtog långsammare än importen, därför att leveranserna följde långfristiga order, som hade slagits fast utgående från ett stabilt oljepris. Man föreställde sig att tillgodohavandena i sinom tid skulle kunna likvideras på sedvanligt sätt. Ännu år 1989 ingick man en ny femårig överenskommelse om varuutbyte med angivna årliga varumängder. Från sovjetisk sida skrev man emellertid nu under sådant, som inte längre kunde uppfyllas under landets politiska upplösningsperiod. Clearinghandeln avslutades i början av år 1991, mot finländarnas önskemål. Samtidigt lämnades Finlands tillgodohavanden på 7 000 miljoner mk åt sitt öde. Formellt upp-

hörde Sovjetunionen som stat före utgången av år 1991, vilket raserade hela avtalssystemet för Finlands östhandel.

Östhandeln under autonomins och andra republikens tid

Finlands handel med Sovjetunionen mellan åren 1945 och 1991 har inte varit föremål för en genomgripande ekonomisk-historisk undersökning. Finland förefaller att ha intagit en särställning i Sovjetunionens utrikeshandel, dels jämfört med de socialistiska länderna, dels jämfört med övriga kapitalistiska länder. Okänt är, till vilken del detta berodde på ekonomiska och till vilken del på politiska faktorer. Handeln mellan Finland och Sovjetunionen styrdes på ett sätt som påminde om statsfördrag; varuutbytesprotokollen uppgjordes på hög politisk nivå. På samma nivå kom man också överens om att bevara sovjethandeln särskilda status, även om Finland integrerades med den västliga frihandeln. Denna särställning påminde om Finlands motsvarande ställning under autonomins tid i förhållande till Ryssland (betr. handelsvolymen jfr fig. 1).

På samma sätt som Ryssland under autonomins tid höll Sovjetunionen Finland i ett politiskt grepp, även om det inte var lika hårt, eftersom Finlands ekonomiska system förblev västerländskt, landet var formellt sett suveränt och hade rentav förstärkt sin internationella renommé efter år 1945.

Hörnstenen i Finlands handel med Sovjetunionen var den bilaterala clearing-baserade handeln, som följde varuutbytesprotokoll för femårsperioder. En annan faktor var, att Sovjetunionen kunde leverera sådana råvaror som Finland oundgängligen behövde, främst bränslen och uttryckligen olja. Under en tid av restriktioner inom utrikeshandeln var det en fördel för Finland att kunna betala importen av råvaror från Sovjetunionen med produkter, som kanske hade varit svårsålda på den västliga marknaden. Oljans betydelse som energikälla växte kraftigt under 1960-talet och underlaget för en import från Sovjetunionen ökade. Härtill kom statsbolaget Nestes monopolställning och FINEFTA-avtalets särskilda bestämmelser om oljan. Utan olja hade Finland haft uppenbara svårigheter att finna något att importera från Sovjetunionen; oljekrisen skapade t.o.m. tack vare den bilaterala clearingens förutsättningar för en blomstrande export från Finland (fig. 1 och tab. 1).

Under autonomins tid hade olika livsmedel, i främsta hand spannmål, en liknande dominerande ställning i importen från öst som oljan hade åren 1956–1991 (jfr fig. 6).

Tabell 1. Finlands export till Ryssland/Sovjetunionen under vissa år 1843–1989. Exportens struktur i procent

<i>Export</i>	1843	1869	1891	1913	1970	1980	1989
Jord- och skogsbruk samt livsmedel	28	39	30	29	6	7	7
Skogsindustri	52	7	21	47	36	35	23
Övriga produkter		27	29	18	10	23	15
Metallindustri	20	27	20	6	48	35	56
	100	100	100	100	100	100	100

Trots att sovjethandels formella sida inte förändrades skedde den på synnerligen olikartade villkor vid mitten av 1980-talet jämfört med början av 1950-talet. Finland var nu mindre beroende av sin östhandel, måhända just tack vare östhandels tillväxteffekter. Motsvarande situation hade infallit under autonomins tid. Industriproduktionen som ännu under 1870-talet varit beroende av Ryssland övergick fr.o.m. 1800-talets slut tämligen obehindrat till hemmamarknaden. Därmed blev Finland under ofärds-åren allt mera oberoende av sin handel med Ryssland.

Kärnan i exporten till Sovjetunionen utgjordes av stora beställningar, troligen ett arv från krigsskadeståndsårens organisationsformer. De omfattande, långvariga leveransavtalen, framför allt olika byggnadsprojekt, favoriserade stora företag i Finland och var lämpade för den sovjetiska planekonomin. Det har påståtts, att östhandeln skulle ha varit mera lönsam än den övriga exporten, men om detta föreligger inga närmare sifferuppgifter. De stora produktionsvolymerna gav en viss fördel och marknadsföringskostnaderna torde av allt att döma ha varit lägre än inom västexporten. Därtill betalade Sovjetunionen länge t.ex. fartygsleveranserna i förskott och frånsett den allra sista tiden inflöt betalningarna alltid punktligt. Under autonomins tid hade beställningarna av krigsmaterial åren 1904–1906 och 1913–1916 en analog ställning i Finlands östhandel.

Finlands andel av Sovjetunionens import och export var under den andra republikens tid i allmänhet 2,5 – 4,0%, d.v.s. på ungefär samma nivå som under perioden 1875–1913 (fig. 2 och 7).

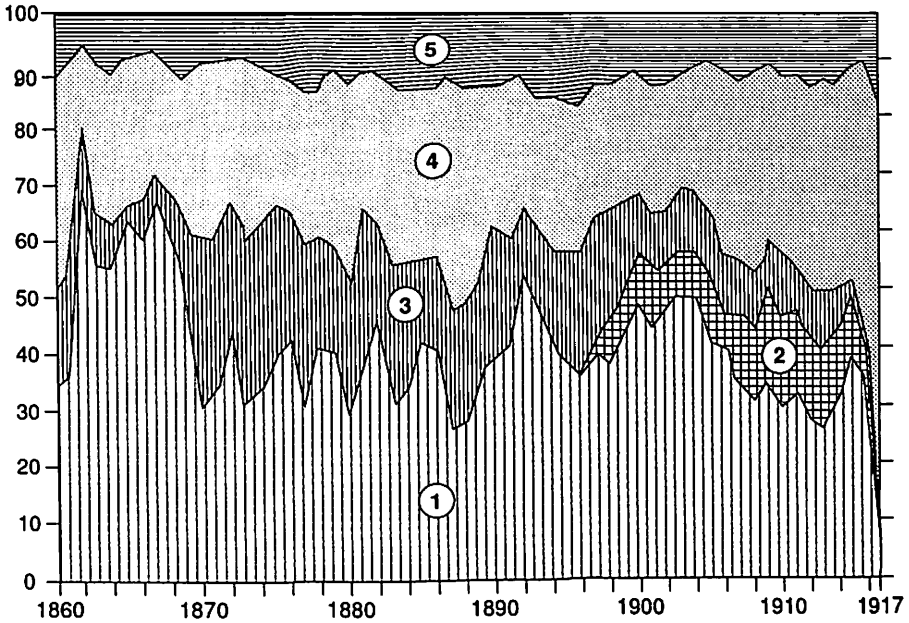

Fig. 6. Sammansättningen av Finlands import från Ryssland 1860–1917, %. 1 = spannmål, 2 = socker, 3 = kläder, 4 = övriga produkter, 5 = färdiga livsmedel.

Källa: Erkki Pihkala, Suomen Venäjän-kauppa, s. 204.

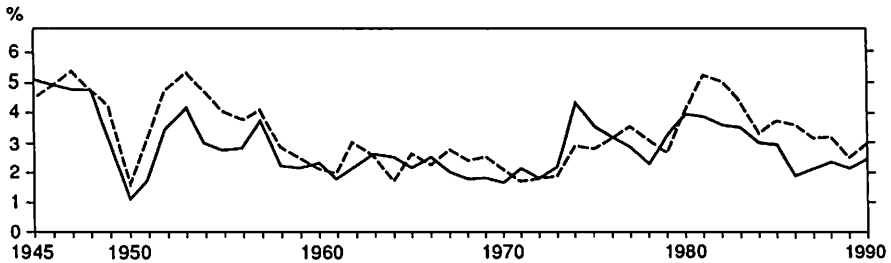

Fig. 7. Finlands andel av Sovjetunionens utrikeshandel 1946–1990, %. Streckad linje = Finlands andel av Sovjetunionens import, heldragen linje = Finlands andel av Sovjetunionens export.

Källa: Vnesnaja torgovlja SSSR. Statističeskij Sbornik 1918–1966 (Moskva 1967) samt årliga statistiska översikter över utrikeshandelen 1967–1990.

Ifall man kan dra någon lärdom av historien, så vore den handelspolitiska lärdomen beträffande östhandeln, både från autonomins tid, andra republikens tid och rentav från mellankrigstiden, att Finland även i dag bör sträva till särskilda handelsavtal med det nuvarande Ryssland. Denna uppfattning följer Paasikivis lärosatser; Ryssland är fortfarande en stor granne trots förändringar i dess samhällsordning.

Litteratur:

- Kari Alho, Osmo Forsell, Juhani Huttunen, Markku Kotilainen, Ilkka Luukkonen, Olli-Tapio Mattila, Jorma Moilanen & Pentti Vartia, *Neuvostoliiton kauppa Suomen kansantaloudessa*, Elinkeinoelämän tutkimuslaitos B 50 (Helsinki 1986).
- Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130 (Helsingfors 1983).
- Kauko E. Joustela, *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–1865*, Historiallisia Tutkimuksia LXII (Helsinki 1963).
- Hannu Kyröläinen, *Suomen ja Neuvostoliiton väliset taloussuhteet vuosina 1920–1938*, Suomi toisessa maailmansodassa projektin julkaisuja 4 (Helsinki 1978).
- Erkki Pihkala, 'Kauppapolitiikka ja ulkomaankauppa 1945–1986', *Sotakorvauksista vapaakauppaan. Kauppa- ja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja* (Helsinki 1988).
- Erkki Pihkala, *Suomen ulkomaankauppa 1860–1917*, Suomen Pankin taloustieteellinen tutkimuslaitos, Kasvututkimuksia II (Helsinki 1969).
- Erkki Pihkala, *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 113 (Helsinki 1970).
- Erkki Pihkala, 'Suomen Venäjän-kaupan puitteet autonomian ajan jälkipuoliskolla', *Historiallinen Arkisto* 65 (1970).
- Erkki Pihkala, 'Suomen kauppapolitiikka vuosina 1918–1944', *Suomen ulkomaankauppapolitiikka*, red. Lauri Haataja (Keuruu 1978).
- Viljo Rasila, 'Vuoden 1914 viljatulliasetus', *Historiallinen Arkisto* 60 (1978).
- Per Schybergson, *Hantverk och fabriker I–III. Finlands konsumtionsvaruindustri 1815–1870*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 114, 116–117 (Helsingfors 1973–1974).
- Pekka Sutela, *Clearing, Money and Investment. The Finnish Perspective on Trading with the USSR*, Itätalouksien katsauksia 5/1992, Suomen Pankki 1991.

Likadan på ett annat sätt Sverige som motpol och modell

LAURI KARVONEN

Att beskriva en relation som ett "hat-kärlekförhållande" hör väl till de slitnaste kvasipsykologiska fraser som vårt moderna språk är bemängt med. Icke desto mindre är det just det uttrycket som ger sig naturligast då man söker finna en sammanfattande karaktäristik av finländarnas förhållningssätt gentemot grannlandet och -samhället Sverige i modern tid. Finländarnas¹ attityd till Sverige är egendomligt kluven. Å ena sidan har man varit noga med att understryka sin kulturella, historiska och samhällseliga egenart. Å andra sidan har man varit känslig, ja överkänslig gentemot svenska analyser och bedömningar som sett Finland och finländarna som "annorlunda", "exotiska" eller "östliga" – de må sedan gälla kultur, mentalitet, rasmässig bakgrund eller utrikespolitik.

Under närmare halvannat sekel har man sökt bygga finsk identitet och kultur på en grund som bäst kan beskrivas som en negation av det svenska. Att identifiera och formulera traditioner, symboler och stilar som kan sägas härröra från en finskhet bortom de många seklerna av gemensam svensk-finländsk historia har varit det stora finsknationella kulturprojektet. Samtidigt har man energiskt eftersträvat att erkännas som ett lika bra nordiskt land som Sverige. Man har velat äta kakan och ha den kvar; man har velat vara likadan på ett annat sätt.

Ett komplicerat kraftfält

Finland och Sverige är grannländer och självständiga stater. Det vore dock ganska missvisande att betrakta den svensk-finländska problematiken som

¹ Häri faktiskt inbegriper en del av finlandssvenskarna. Just i fråga om det mentala avståndet till Sverige skiljer sig finlandssvenskarna mycket från varandra; många finlandssvenskar har en i grunden "finsk" syn på Sverige.

främst en avspeglning av relationerna mellan två stater. Finlands syn på Sverige har i själva verket alltid i varierande mån dikterats av skeenden på flera olika plan. Den direkta och aktuella relationen till landet och staten Sverige har ofta varit av sekundär betydelse.

Fr.o.m. senare hälften av artonhundratalet växte det fram en strävan att formulera en finländsk kulturell identitet och skapa en nationell finländsk historieskrivning. Detta ledde till en omvärdering av historien under den svenska epoken och kom att kasta en skugga över Sverige och det "svenska" i största allmänhet. Det återverkade givetvis på relationerna med det Sverige som efter 1809 varit Finlands grannland. Detta "lill-Sverige" var dock som sådant inte det primära föremålet för den nya kritiska finländska synen och överhuvudtaget inte av något särskilt intresse för de finska nationalisterna. En central ingrediens var däremot rivaliteten mellan de båda språkgrupperna på inhemskt plan i Finland.

Den nya nationella historieskrivningen och antipatin mot den svenska kulturen var i stor utsträckning en avspeglning av denna rent inrikespolitiska maktkamp. Både då och senare har emellertid Sverige-relationerna också alltid i en eller annan form reflekterat förhållandet till den östra stormaktsgrannen. Finländarna har upprepade gånger spelat på den svenska strängen för att slå vakt om sin existens och egenart mot ryskt och sovjetiskt. Ibland har dock grupper i Finland närmat sig öst och markerat ett avstånd till Sverige; detta har kunnat vara ett uttryck för att man velat göra en dygd av nödvändigheten av nära relationer med ryssarna, men kan också många gånger ses som mer eller mindre ren politisk opportunist. Och som en kraftig sten fot under dessa skeenden har legat samhällsstrukturella, institutionella och kulturella likheter, formade under århundranden av gemensam social utveckling. Vilka än de storpolitiska konstellationerna varit och hur än spelet mellan de inrikespolitiska eliterna utformats, har breda folklager i Sverige och Finland tenderat att gruppera sig på ungefär samma sätt och föra fram i stort sett likartade krav och önskemål på politikens gräsrotsnivå. Den verklighet finländska och svenska politiker och beslutsfattare konfronterats med har allt som oftast varit anmärkningsvärt lika; Sverige har alltid varit ett land vars interna erfarenheter varit relevanta för Finland.

Om den finländska inställningen till den västra grannen varit ambivalent, står orsakerna således att finna i den komplicerade och mångbottnade dynamiken bakom relationerna. De olika faktorerna har verkat sida vid sida; de är, i varierande mån, levande realiteter ännu i dag.

Autonomitiden: avståndstagande och försvar

Efter skilsmässan mellan Sverige och Finland 1809 påbörjades i Sverige ett energiskt upplysningsarbete varigenom den oåterkalleliga förlusten av den östra rikshalvan gjordes till en dygd. Sverige hade nu fått sina naturliga gränser och proportioner, och det gällde att inom dessa gränser "vinna Finland åter". Sverige skulle bli starkt, enigt och välmående så att dess rikedom och resurser väl kunde motsvara dem som "Storsverige" förfogat över. Då det sekel som inletts skulle kulminera som folkbildningens och den nationella och folkliga kulturens århundrade kom detta upplysningsarbete att ha en genomgripande effekt på den svenska självuppfattningen. Vad som skett 1809 var oundvikligt och naturligt då dess resultat var att en etniskt och kulturellt enhetlig svensk nation fötts, ett land där alla oavsett stånd och status talade "årens och hjältarnas språk". Då vi diskuterar den finländska "historierevisionism" som fr.o.m. andra hälften av 1800-talet allt tydligare började göra sig gällande bör vi således inte bortse från att en form av historiepsykologisk omprövning redan tidigare börjat växa fram i Sverige.

Även om diskussionen av naturliga skäl inte var lika öppen och livlig i Finland, är det uppenbart att attityderna var tämligen delade i den nya situationen efter 1809. Amatörhistorikern Anders Perssons bok om Finland 1808 har kanske inte helt och hållet fått stå oemotsagd bland finländska yrkeshistoriker. Icke desto mindre förefaller hans besvisföring bestickande på en viktig punkt. Det fanns större beredvillighet att underkasta sig den nya härskaren bland de övre samhällsskikten än bland de breda folklagren. Ämbetsmän och ståndspersoner hade måhända en bättre överblick över de potentiellt katastrofala följder ett fortsatt motstånd mot Ryssland kunde ha inneburit för Finland; Persson vill emellertid också leda i bevis att attityden bottnade i ren opportunistisk inför de karriär- och avancemangsmöjligheter det ryska riket såg ut att kunna bjuda på. Bönderna däremot visste hur deras yrkesbröder på den ryska sidan hade det. Den "livländska foten" var ojämförligt värre än den bondefrihet som svenska kronan trots allt alltid varit en garant för. Allmogen kämpade därför självständigt mot de ryska inkräktarna månader efter det de ledande samhällsskikten i stort sett gett upp kampen som utsiktlös.

Under autonomins första halvsekel rådde i landet närapå ett idylliskt lugn, som verkade bekräfta uppfattningen att krigsutgången 1809 varit lyckosam för Finland. Tsaren hade i Borgå högtidligt bekräftat Finlands

speciella status och lovat respektera dess lagar och samhällsordning. Samtidigt öppnade det kolossala ryska riket helt nya ekonomiska möjligheter för det mera utvecklade Finland. Finland var praktiskt taget suveränt i sina inre angelägenheter, men samtidigt på ett anmärkningsvärt modernt sätt "integrerat" med en jättemarknad.

Nationalismens genombrott under andra hälften av 1800-talet bröt såväl den inre som den yttre friden. Den stora finsktalande folkmajoriteten kom i centrum för det nationalistiska intresset, och eliten, hittills rent svenskspråkig, klövs i finsksinnade fennomaner och svensksinnade svekomaner. År 1869 publicerade G. Z. Yrjö-Koskinen sin lärobok i Finlands historia. Den finsktalande majoriteten, som 1863 fått sitt språk officiellt likställt med svenskan, började nu få en "egen" historieskrivning.

Få böcker har väl haft en lika genomgripande effekt som Yrjö-Koskinens lärobok. Den präglar ett synsätt och ett tolkningsmönster som egentligen alltså är förhärskande i Finland. Internationellt sett var den dock bara en i raden av nationalistiska arbeten, där historien tolkades om ur "underdogens", en svagare nationalitets synvinkel. Yrjö-Koskinen vände upp och ned på alla centrala föreställningar som dittills präglat historiesynen. Den svenska tiden hade inneburit en utdragen undertryckelse av den finska nationaliteten. Ett tidigare harmoniskt finskt stamsamhälle hade upplösts och ersatts med vad som med moderna begrepp bäst kan beskrivas som en kolonial situation. Soldatutskrivningar hade inneburit en fruktansvärd åderlätning av nationens unga kraft till krig som ur finsk synpunkt var fullständigt meningslösa. Duktiga finnar som ville stiga socialt hade tvingats överge sitt språk. Klubbekriget, Anjalaförbundet m.m. framstår i Yrjö-Koskinens historieskrivning som medvetna finska försök att kasta av sig det svenska oket och bli självständig.

Än mera energi ägnades åt den finska folkkulturen; även den definierades som en negation av den svenska. Vad som framför allt var intressant var inte de i statistisk mening förhärskande kulturuttrycken bland den finska allmogen. Snarare gällde det att inringa och uppmuntra sådana former av folkliv som bildade en kontrast mot svenskinfluerad kultur. Det var runsången i avlägsna karelska bygder som kom att bilda ryggraden i detta finska folkkulturbygge. Kaarle Krohns berömda karta över uppteckningsområdena för Kalevalasångerna är bestickande: denna fantastiska folkliga diktskatt är till alldeles övervägande del insamlad i trakter som aldrig hört till det historiska Finland.

På motsvarande sätt upphöjdes kantelen till symbolen för finsk folk-musik, trots att fiolen och senare dragspelet varit helt dominerande. Jag har hört sydvästfinska folkmusikentusiaster beklaga sig över att så få äldre sång-er, låtar och dans finns bevarade från deras region. Orsaken är knappast att man i västra Finland musicerade mindre än i Karelen; problemet var snarare att denna musik till sin karaktär var "svensk", en del av ett sammanhängan-de folkligt kulturområde där Sverige och Finland bildat en enhet. Det är f.ö. inte förrän under de senaste decennierna som spelmansmusiken², den självklara folkliga musikformen, fått en etablerad ställning i den officiellt sanktionerade folkkulturen.

Från finlandssvenskt håll möttes detta finsknationalistiska historie- och kulturbygge med skepsis, kritik och småningom med direkt motstånd. Det hela uppfattades – till stor del med rätta – som ett angrepp på svenskheten i Finland, trots att de ledande personligheterna i den fennomanska rörelsen enligt modern terminologi var att betrakta som finlandssvenskar. Det in-samlingsarbete för folkkultur som sattes igång var ingalunda mindre imponerande än det finska, men nog till sin karaktär mera förutsättningslöst.

En politisk samling inbegripande alla svensktalande samhällsskikt följde så småningom och fick sin kulmen då Svenska folkpartiet grundades 1906. Vad gäller historieskrivningen har Max Engman visat att den typiska reaktionen bland finlandssvenska yrkeshistoriker var snarare en skepsis mot de storstilade finska historievisionerna och ett betonande av källkritik och empirisk bevisföring än ett försök till ett eget nationalistiskt historiprojekt, låt vara att ansatser därtill förekommit från tid till annan.

Samtidigt var finländarna oavsett positionerna i den inhemska drag-kampen patrioter gentemot härskaren i öst. Alla önskade skydda och befästa Finlands autonomi, och denna uppgift blev allt mera krävande då den panslavistiska vågen under andra hälften av 1800-talet växte sig stark i Ryssland och riktade en kritisk udd mot bl.a. Finlands särställning. Som känt var man för all del inbördes oense om det bästa sättet att möta trycket från rysk nationalism, och i gammalfinnarnas undfallenhet gentemot Ryssland ingick ett element av inrikespolitisk opportunist: att använda tsaren som hävstång i kampen mot svekomanerna. Icke desto mindre ville alla slå vakt om lan-dets lagar och nedärvda samhällsskick, och därvid var man hänvisad till det som "nedärvt" var: svensk rätts- och samhällsordning.

² Det är ingen tillfällighet att "spelman" på finska heter "pelimanni".

Det är intressant att medan man var starkt oense om hur finska folket egentligen haft det under den svenska tiden fanns det såvitt bekant inga alternativa visioner för hur den finska rätts- och samhällsordningen borde ha sett ut. Det svenska oket kritiserades av fennomaner med Yrjö-Koskinen i spetsen, men de religiösa, rättsliga och kulturella institutioner som utgjorde arvet från den svenska "kolonialismen" – lutherska kyrkan, rättsväsendet, skol- och universitetstraditionerna – accepterades och bejakades som någonting självklart. När förryskningstrycket under ofärdsåren riktades mot de centrala samhällsinstitutionerna stod finnar och svenskar i landet i i gemensam försvarsfront. Det fanns ingen "finsk samhällsordning" att föra fram som ett alternativ till den svenska. Nationalismen är en mäktig politisk kraft, men som sådan saknar den ett program för konkret samhällsorganisering.

De som hade hand om samhällsbygget under större delen av autonomi – perioden var ju som känt de höga ämbetsmännens guldålder – var likaså hänvisade till den rätts- och samhällstradition man visste något om. I den mån man kan tala om egentligt reformarbete under artonhundratalet var förtecknen anmärkningsvärt svenska. T.ex. 1865 års kommunallag – en stor reform av grundläggande betydelse för samhällslivets utformning – kopierades från rikssvensk lagstiftning. I andra sammanhang var man mera konservativ och höll fast vid äldre lagstiftning där man i Sverige gick in för genomgripande reformer. En del av den finländska lagstiftningen har därför intill våra dagar varit mera "traditionellt svensk" än lagstiftningen i Sverige.

Den andra hälften av 1800-talet innebar således ett ökande kulturellt och historiskt avståndstagande från Sverige. Tidens romantiska nationalism såsom politisk inriktning var dock anmärkningsvärt smal och befattade sig föga med rätts- och samhällsordningen eller med sociala strukturer. Försvaret av den svenska samhällsordningen var en gemensam sak för alla finländare, och en del av detta försvar var ett fasthållande vid Sverige även vid fortsatt reformarbete. Autonomitiden grundlade en kritisk tradition gentemot det svenska, men den grundlade också en paradoxal dualism i finländarnas förhållande till den västra grannen.

Mellankrigstiden: samman längs skilda vägar

Självständigheten inleddes med en serie händelser och företeelser som såg ut att bekräfta att samhällsutvecklingen i Finland skulle bli radikalt annorlunda än i Sverige. 1918 års krig, stark inhemsk kommunism, en dualistisk

republikansk författning samt en öppen konfrontation mellan landets båda språkgrupper bildade en kontrast till Sverige. Vad värre var kom perioden dessutom att innebära direkta konflikter mellan länderna. Ålandsfrågan 1918–1922 ställde naturligtvis motsättningen på sin spets, men en lång rad andra tvistefrågor, inte minst rikssvenskarnas engagemang för ”stamfränderna östanhavs” i den finländska språkstriden innebar en allvarlig påfrestning för de svensk-finländska relationerna. De officiella förbindelserna mellan Sverige och Finland har väl aldrig enligt ett diplomatiskt språkbruk varit ”dåliga”, men under denna period kom man närmare ett sådant tillstånd än vare sig någonsin tidigare eller senare.

Trots konflikterna var dock fungerande förbindelser med rikssvenskar långtifrån enbart ett finlandssvenskt privilegium. Både till höger och vänster fanns starka band till Sverige. Inom konservativa kretsar i Sverige fanns det – inte minst till följd av engagemanget på den vita sidan 1918 – en stark känsla av svensk-finländsk ödesgemenskap gentemot ”barbariet från öster”. Dessa kretsar – vars tankegångar stundom kunde stegras till något av storsvenskt svärmeri – imponerades också av finländarnas resoluta tag mot de inhemska kommunisterna; Lapporörelsens inledande skeden väckte entusiasm i Sverige lika väl som i Finland.

Det var dock i de högsta militära kretsarna i Sverige som Finlandsorienteringen gick längst. De krav på försvarssamarbete med Finland som redan i början av 1920-talet framfördes av en grupp yngre officerare växte tio år senare fram som något av en huvudfärd i det militära planeringsarbetet på den svenska generalstaben och försvarsstaben. Ett tätt kontaktnät – till stor del förbi de normala diplomatiska kanalerna – samt en hög grad av politisk och strategisk samsyn utvecklades mellan de militära ledningarna i Sverige och Finland. Det var inga lösa tankeskisser man opererade med utan detaljerade planer på militärt samarbete på finländskt territorium när väl det oundvikliga – det ryska angreppet – hade ägt rum. Martti Turtolas tes om att de finländska halsstarrigheten gentemot Sovjetunionens krav före vinterkriget bottnade i en tro på svensk hjälp i händelse av krig har för all del ifrågasatts i Sverige. Vad Turtola dock klart visar är att planerna på svensk-finländskt militärt samarbete var synnerligen starkt förankrade hos den militära ledningen i Sverige och hade både den militära och politiska ledningens välsignelse i Finland. Det var en stor besvikelse för det militära etablissemang och den politiska ledningen i Finland då det visade sig att den svenska regeringen ingalunda bundit sig vid de planer man på militärt

håll utarbetat. När väl det ryska nejlet klart uttalats drog P.A. Hansson sina slutsatser och gav Stockholmsplanen och andra svensk-finländska militära samarbetsscenarier på båten.

Trots att det militära samarbetet aldrig blev verklighet är de långt drivna planerna anmärkningsvärda mot bakgrunden av de konflikter som relationerna bara några år tidigare präglats av. Inte mindre märklig var "skandinaviseringen" av de grundläggande inrikespolitiska konstellationerna i Finland under 1930-talets andra hälft. Efter en dramatisk högerkantring som fört landet nära en Lappostyrd diktatur i början av decenniet följde ett långvarigt politiskt interregnum med den liberale T.M. Kivimäkis minoritetsregering och "Lappopresidenten" P.E. Svinhufvud vid statsrodret. Hösten 1936 var dock socialdemokraterna och agrarerna, landets två största partier, mogna för ett handslag över blockgränsen. De samarbetade i 1937 års presidentval för att ersätta Svinhufvud med agraren Kyösti Kallio och bildade strax efter Kallios tillträde den första i raden av talrika "röd-gröna" koalitionsregeringar.

Regeringens tillkomst markerade den definitiva dödsstöten för den finländska högerextremismen som politisk maktfaktor, och den satte igång med ett reformarbete som förde Finland några viktiga tuppffjät på vägen mot ett skandinaviskt välfärdssamhälle. 1937 års finländska "rödmylleregering" var den fjärde och sista i raden av nordiska röd-gröna krisuppgörelser: Kanslergadeforliget i Danmark 1933, Kohandeln i Sverige likaså 1933, Kriseforliget i Norge 1935. Hotet från fascismen samt arbetarbefolkningens och de självägande böndernas behov av en mera ambitiös statlig kris- och välfärdspolitik var en gemensam nämnare för uppgörelserna. För Finlands del är det uppenbart, att socialdemokraternas deltagande i det samnordiska socialdemokratiska nätverket betytt mycket för de politiska omorienteringen. Viktigast var givetvis det svenska exemplet; ända sedan socialdemokraternas Åbokongress 1899 hade SAP ju intagit något av en fadderroll för SDP i Finland.

Utvecklingen från den konfliktladdade atmosfären i Ålandsfrågans och språkstridens kölvatten till trettioalets militära och politiska konvergens kan förefalla överraskande. Den säger emellertid återigen något väsentligt om karaktären i det svensk-finländska förhållandet. De verkligt fundamentala strukturella ramarna är gemensamma för Sverige och Finland. Geopolitiskt sett sitter länderna i samma båt och deras säkerhetsintressen är i grunden sammanfallande; när det storpolitiska läget tillåter det uppkommer förslag

och planer på långt drivet militärt samarbete länderna emellan.

Likaså fanns i båda länderna "en tredje kraft" mellan den socialistiska arbetarrörelsen och det industriella borgarskapet: den numerärt stora och politiskt välorganiserade klassen av självägande småbönder, ett arv från den gemensamma svensk-finländska historiens bondefrihet. Bönderna behövde det parlamentariska systemet för att kunna försvara sina centrala ekonomiska intressen; de behövde vidare en fungerande statlig krispolitik i trettiotalets ekonomiska trångmål. I bägge länderna kom de att bli en kil som klöv den borgerliga fronten och isolerade högerextremismen. Det finns naturligtvis gränser för vad som kan förklaras med hjälp av sociala strukturer; icke desto mindre kan det sena trettiotalets politiska konvergens mellan Sverige och Finland till en viktig del föras tillbaka på en samhällsordning som härstammar från deras gemensamma historia.

Efterkrigstiden: mönsterlandet Sverige

Kriget förde isär Sverige och Finland inte bara militärt och strategiskt utan också vad gäller levnadsstandard, politiskt svängrum, framtidstro och nationell självkänsla. För Sveriges del befästes det politiska samförståndet under krigsåren samtidigt som industrialiseringen sköt ytterligare fart. Efterkrigsperioden kännetecknades av politisk stabilitet och snabbt stigande välfärd. För Finland var utsikterna betydligt dystrare med en växande, högljud och revanschlysten kommunism, uppbackad av en närgående sovjetgranne, som en central kraft i politiken. Samtidigt hade krigsslutet medfört förluster av vitala delar av näringslivet i samband med landavträdelserna på Karelska näset samt en åderlåtning av de ekonomiska resurserna genom de tunga krigsskadestånden.

Villkoren för Finlands externa relationer hade förändrats i grunden, och detta måste naturligtvis också inverka på förhållandet mellan Sverige och Finland. Då Finland efter kriget såg sin utrikespolitiska rörelsefrihet starkt beskuren, blev det neutrala Sverige plötsligt ett land som det var förhållandevis "ofarligt" att umgås med. Då dessutom den inhemska språkstriden så gott som blåsts bort under kriget hade därigenom ett centralt irritationsmoment mellan länderna försvunnit. Sverige framstod med andra ord som en samarbetspartner och modell med alla tänkbara fördelar: det var neutralt, det var välmående och politiskt och ekonomiskt framgångsrikt. För många finländare blev det västra grannlandet därför ett välkommet internationellt

Socialdemokraterna stod under mellankrigstiden för en stor del av de nordiska och svensk-finländska kontakter som bidrog till att skapa det som skulle bli känt som "den svenska" eller "den nordiska modellen". Ledande företrädare för arbetarrörelsen samlade, fr.v. Alsing Andersen, K-A. Fagerholm, Gustav Möller, Oscar Torp, Torvald Stauning, Per Albin Hansson och Halvdan Koth.

andningshål och en motvikt mot Sovjet, när trycket österifrån kändes för tungt.

Finlands iver att komma med i det nordiska samarbete som några år efter kriget sattes igång på en helt ny ambitionsnivå bör till en viktig del ses som en sökan efter en utrikespolitiskt möjlig motvikt till den sovjetiska dominansen. Detta är f.ö. något som bl.a. en sådan central finländsk nordist som K.A. Fagerholm uttryckligen påpekat.³ Det är i själva verket anmärkningsvärt hur smidigt nordismen etablerades som en ledstjärna i finska högerkretsar som under mellankrigstiden varit äktfinska och betraktat både det "socialiststyrda" Sverige och det demokratiska systemet med stor skepsis. (Väinö Linnas beskrivning av den tidigare Lapposinnade läraren som efter vinterkriget håller festtal om "nordisk demokrati" är en träffande litterär gestaltning av fenomenet). För att uttrycka det annorlunda: för dem som alltid velat hålla ett maximt avstånd till Ryssland och Sovjet blev neutralitet och en nordisk identitet efter kriget det mest realistiska instrumentet (därmed

³ Jag tackar Risto Laakkonen för denna uppgift.

givetvis inte sagt att majoriteten av finländska nordister hade sin bakgrund i mellankrigstidens ultrahöger).

Det efterkrigstida svenska välfärdsbyggets historia behöver inte tecknas här; huvuddragen är allmänt kända och många utmärkta arbeten har skildrat processen i detalj. Vi kan bara konstatera att stora och genomgripande reformer följde slag i slag från fyrtioalet till och med slutet av sjuttioalet. Det sena 1940-talet och femtioalet blev de stora socialpolitiska reformernas epok. På sextioalet genomdrevs grundläggande reformer inom utbildningssektorn. Arbetsmarknads-, regional- och jämställdhetspolitik stod i centrum från sextioalet långt in på nästa decennium. Oavsett politisk ståndpunkt måste man imponeras av takten, omfattningen och målmedvetenheten i det svenska reformarbetet. Den grundläggande samhällsharmonin var dess centrala förutsättning. Denna harmoni – "Saltsjöbadsandan" mellan arbetsgivare och fackföreningsrörelsen – finansierades under de första efterkrigsdecennierna med de snabbt ökande exportinkomsterna. Senare blev man tvungen att i allt större utsträckning finansiera reformerna genom skatteökningar, något som slutligen drev fram "den svenska modellens kris".

Innan krismedvetandet spritt sig i Sverige och internationellt hade landet dock hunnit befästa sitt rykte som "världens modernaste samhälle", "den gyllene medelvägen", "kompromisspolitikens förlovade land" etc. Samhällsvetare vallfärdade till Stockholm för att studera "the Swedish Welfare State", och de imponerades bl.a. av det ambitiösa och grundliga utredningsarbete som föregick reformerna. "Remissväsende" och "saklighet" är några av allt att döma oöversätliga svenska ord som påträffas i periodens internationella litteratur. Volvon blev symbolen för modernitet och framstegsvänlighet i Berkeley, Harvard och många andra ledande akademiska centra.

Ingenstans var emellertid beredskapen att tillägna sig svenska idéer och samhällsinnovationer bättre än i Finland. Annorstädes i världen var den svenska modellen ett tema i den akademiska debatten och stundom i den politiska diskussionen, men det är svårt att spåra mera genomgripande effekter av denna diskussion i själva politiken i låt oss säga USA, Storbritannien eller Västtyskland. I Finland debatterades själva den svenska "samhällsmodellen" som helhet förhållandevis litet; däremot figurerade den ena svenska reformen efter den andra i den finländska debatten och i det konkreta berednings- och lagstiftningsarbetet.

Finlands förutsättningar att konkret följa med, förstå och tillägna sig enskilda svenska reformer var utan motstycke i världen. Det var inte bara själ-

va språket som var bekant (en omständighet vars betydelse inte kan över-skattas); lika viktigt att finskt och svenskt lag- och samhällsspråk är seman-tiskt lika. Den svenska och finländska lagen talar "samma språk" oavsett om detta är svenska eller finska. En finländsk byråkrat känner sig anmärknings-värt hemma i grannlandets juridisk-administrativa språk. Det är därför inget under att Sverige intagit en särställning i finländska tjänstemäns och intres-seorganisationers internationella orientering. Studier av kommittéarbete samt centrala intresseorganisationers publikationer i Finland på 1950-, 1960- och 1970-talet visar att det är svenska förhållanden man klart mest fäst avseende vid. Det är svenska erfarenheter man i första hand redogjort för när internationella jämförelser företagits; det är till Sverige man mest åkt på studiebesök, och har man anlitat utländsk expertis har denna normalt varit svensk.

Någon gång på 1950-talet eller kanske i början av nästa decennium föds i Finland frasen "vi gör samma misstag som i Sverige, bara fem år senare". Talesättet blir snabbt allmångods bland medborgarna, och det implicerar en smått road kritik mot finländsk följsamhet visavi idéer och impulser från det västra grannlandet. Medan detta och motsvarande uttryckssätt används fli-tigt av folk i gemen lika väl som av politiker och andra opinionsbildare, finns det emellertid knappast något systematiskt motstånd mot Sverige som förebild för finländskt reformarbete. Om enstaka lagar och reformer är man givetvis som sig bör ofta rejält oense, och därvid kan "det slaviska efterapan-det av Sverige" vara ett kritiskt argument. Själva fenomenet är det dock ing-en som konsekvent vänder sig emot; i ett annat fall kanske den som tidigare kritiserat Sverigeinfluenserna använder svenska erfarenheter som argument för sina egna förslag.

Studier av Sveriges betydelse som impulsgivare för finländsk lagstiftning från sent 1940-tal en bit in på 1970-talet har följaktligen klart visat, att ta-let om "svenska misstag i Finland" långtifrån bara varit en tom fras. En lång rad reformer, många av dem av helt central betydelse för samhällets vidare utformning, har genomförts med svenska erfarenheter som ledstjärna. I många fall har processen varit "svensk" från första början: det kan visas att själva behovsupplevelsen – att någonting är en brist eller ett problem som kräver åtgärder – har att göra med att Sverige genomfört en viss reform. I andra fall har den svenska modellen "upptäckts" i samband med en fin-ländsk beslutsprocess, som i sig föranletts av helt inhemska omständigheter.

Följande exempel på reformer där den svenska modellen övertagits till

Regelbundna kontakter mellan riksdagsledamöter har varit en av kanalerna för spridningen av information om reformer och lagstiftning i Sverige och Finland. Kontakterna finns såväl på nordiskt plan som i form av formella och informella bilaterala kontakter mellan Finland och Sverige. Bilden visar de svenska och finländska riksdagarnas socialutskott under en överläggning i Finlands riksdagshus den 17 september 1974. Talaren till höger är det finländska utskottets ordförande Ulfas Mäkelä. Hans svenska kollega Göran Karlsson sitter längst till vänster.

Finland ger en bild av vad slags frågor det kunnat röra sig om: barnbidrag (1948), konkurrenslagstiftning (1957), byggnadslag (1958), omsättnings-skatt (1963), u-områdeslagstiftning (1966), partistöd (1966), kommunsammanlagningar (1967), grundskolan (1968), mellanölsreformen (1969), förhandlingsrätt för tjänstemän (1970), radioansvarighetslag (1971), konsumentskydd (1978). Det kan knappast göras gällande att dessa reformer är petitesser i efterkrigstida finländskt samhällsliv; Sverige har haft en stor betydelse för vad slags samhälle Finland blivit.

Samtidigt är det uppenbart att Finland ingalunda blint följt den svenska samhällsutvecklingen. Flera tunga sektorer uppvisar klart mera begränsat inflytande västerifrån. Här kan man naturligt nog bortse från den centrala säkerhets- och försvarspolitik, som haft olika villkor i de bägge länderna.

va språket som var bekant (en omständighet vars betydelse inte kan över-skattas); lika viktigt att finskt och svenskt lag- och samhällsspråk är seman-tiskt lika. Den svenska och finländska lagen talar "samma språk" oavsett om detta är svenska eller finska. En finländsk byråkrat känner sig anmärknings-värt hemma i grannlandets juridisk-administrativa språk. Det är därför inget under att Sverige intagit en särställning i finländska tjänstemäns och intres-seorganisationers internationella orientering. Studier av kommittéarbete samt centrala intresseorganisationers publikationer i Finland på 1950-, 1960- och 1970-talet visar att det är svenska förhållanden man klart mest fäst avseende vid. Det är svenska erfarenheter man i första hand redogjort för när internationella jämförelser företagits; det är till Sverige man mest åkt på studiebesök, och har man anlitat utländsk expertis har denna normalt varit svensk.

Någon gång på 1950-talet eller kanske i början av nästa decennium föds i Finland frasen "vi gör samma misstag som i Sverige, bara fem år senare". Talesättet blir snabbt allmängods bland medborgarna, och det implicerar en smått road kritik mot finländsk följsamhet visavi idéer och impulser från det västra grannlandet. Medan detta och motsvarande uttryckssätt används fli-tigt av folk i gemen lika väl som av politiker och andra opinionsbildare, finns det emellertid knappast något systematiskt motstånd mot Sverige som förebild för finländskt reformarbete. Om enstaka lagar och reformer är man givetvis som sig bör ofta rejält oense, och därvid kan "det slaviska efterapan-det av Sverige" vara ett kritiskt argument. Själva fenomenet är det dock ingen som konsekvent vänder sig emot; i ett annat fall kanske den som tidigare kritiserat Sverigeinfluenserna använder svenska erfarenheter som argument för sina egna förslag.

Studier av Sveriges betydelse som impulsgivare för finländsk lagstiftning från sent 1940-tal en bit in på 1970-talet har följaktligen klart visat, att ta-let om "svenska misstag i Finland" långtifrån bara varit en tom fras. En lång rad reformer, många av dem av helt central betydelse för samhällets vidare utformning, har genomförts med svenska erfarenheter som ledstjärna. I många fall har processen varit "svensk" från första början: det kan visas att själva behovsupplevelsen – att någonting är en brist eller ett problem som kräver åtgärder – har att göra med att Sverige genomfört en viss reform. I andra fall har den svenska modellen "upptäckts" i samband med en fin-ländsk beslutsprocess, som i sig föranletts av helt inhemska omständigheter.

Följande exempel på reformer där den svenska modellen övertagits till

Regelbundna kontakter mellan riksdagsledamöter har varit en av kanalerna för spridningen av information om reformer och lagstiftning i Sverige och Finland. Kontakterna finns såväl på nordiskt plan som i form av formella och informella bilaterala kontakter mellan Finland och Sverige. Bilden visar de svenska och finländska riksdagarnas socialutskott under en överläggning i Finlands riksdagshus den 17 september 1974. Talaren till höger är det finländska utskottets ordförande Ulf Mäkelä. Hans svenska kollega Göran Karlsson sitter längst till vänster.

Finland ger en bild av vad slags frågor det kunnat röra sig om: barnbidrag (1948), konkurrenslagstiftning (1957), byggnadslag (1958), omsättningskatt (1963), u-områdeslagstiftning (1966), partistöd (1966), kommunsammanslagningar (1967), grundskolan (1968), mellanölsreformen (1969), förhandlingsrätt för tjänstemän (1970), radioansvarighetslag (1971), konsumentskydd (1978). Det kan knappast göras gällande att dessa reformer är petitesseer i efterkrigstida finländskt samhällsliv; Sverige har haft en stor betydelse för vad slags samhälle Finland blivit.

Samtidigt är det uppenbart att Finland ingalunda blint följt den svenska samhällsutvecklingen. Flera tunga sektorer uppvisar klart mera begränsat inflytande västerifrån. Här kan man naturligt nog bortse från den centrala säkerhets- och försvarspolitik, som haft olika villkor i de bägge länderna.

Mera intressant är det att notera, att flera rent inrikespolitiska områden uppvisat ringa påverkan från Sverige. I jordbrukspolitiken har Finland rätt konsekvent sökt egna vägar och hållit en konservativare och, om man så vill uttrycka saken, mera landsbygdsvänlig linje. Den långsiktiga politik som de socialdemokratiska regeringarna i Sverige betecknade som jordbruksrationalisering men som mera allmänt blev känd som "flytclasspolitiken" har inte haft någon motsvarighet i Finland. Den svenska arbetsmarknadspolitiken med det ytterst kostsamma s.k. AMS-satsningarna på beredskapsjobb och omskolning har heller inte slagit rot i Finland. Ekonomisk politik och socialpolitik har heller inte till alla väsentliga delar utvecklats i samma riktning i de bägge länderna.

Ikke desto mindre finns det områden där Sverige verkligen spelat en stor roll. Bl.a. inom undervisningssektorn finns flera viktiga exempel. Det är dock klart att den svenska påverkan varit allra mest genomgripande vad gäller offentlig förvaltning och den juridiska regleringen av samhällslivet. I själva verket skulle man kunna säga att ju mera "rättsligt betonad" en reform är, desto sannolikare är det att en svensk förebild slår igenom i Finland. På många viktiga områden, icke minst inom privaträtten, har lagkomplex gång på gång reformerats med svenska lagar som ständig förebild. Justitieministeriets lagberedningsavdelning har i själva verket varit en av de centrala kanalerna för "spridningen" av svenska reformer till Finland. Vi kan alltså återigen konstatera att den gemensamma historiska bakgrunden alltjämt är en levande realitet: det är ju just på det juridisk-administrativa området länderna bygger på samma historiska tradition.

Sverige har alltså uttryckligen fungerat som modell, en förebild Finland självmant i hög grad försökt efterlikna; några medvetna svenska försök att "exportera" sitt samhällsliv till Finland kan inte spåras i dessa processer. Å andra sidan kan man också tala om likheter mellan svensk och finländsk politik som snarare tvingats på Finland av yttre omständigheter än resulterat från en medveten önskan i Finland att bli så likt Sverige som möjligt. Förutom nära samarbetspartner är länderna nämligen också varandras huvudkonkurrenter inte minst när det gäller de internationella marknaderna för träförädlingsindustrins produkter. En svensk delvalvering har därför för eller senare tvingat fram en motsvarande finländsk. Mera allmänt kan man säga, att Finland av samma skäl tvingats följa med Sverige när det gäller deltagandet i europeisk integration: EFTA, frihandelsavtalet med EEC och idag ansökan om fullvärdigt EG-medlemskap.

Klaus Törnudd formulerade redan på 1960-talet den finländska integrationspolitikens "två imperativ": 1. att aldrig delta i internationella arrangemang som av Sovjet kan uppfattas såsom riktade mot sovjetiska intressen; 2. att aldrig lämna sig utanför integrationsarrangemang som berör Finlands vitala ekonomiska intressen och där Sverige deltar. Imperativ 1 har idag fallit bort, och Finland har helt konsekvent följt det "svenska imperativet". Den politiska ledningen i både Sverige och Finland vränger idag lika ivrigt på den blanknötta utrikespolitiska terminologin för att få den totala utrikespolitiska omorienteringen att se mindre dramatisk ut.

Efterkrigstiden upprepar på ett anmärkningsvärt sätt mönstret från mellankrigstiden. I början av perioden föreföll det som om Finland och Sverige var på väg mot vitt skilda öden politiskt och samhälleligt. Gradvis och med maximalt utnyttjande av den tidvis smala utrikespolitiska rörelsefriheten lyckades finländarna dock länka in sin samhällsutveckling i häpnadsväckande "svenska" banor. De likheter och gemensamma drag länderna bevarat från tidigare perioder har under efterkrigstiden utökats med en imponerande repertoar centrala samhällsreformer. När VSB begravts tillsammans med den sovjetiska kommunismen, finns egentligen inte längre något som klart skiljer länderna åt i en internationell jämförelse. Sverige och Finland står inför den europeiska utmaningen med näst intill identiska förhoppningar, farhågor och nationella intressen.

Framtiden: två kusiner från landet?

Det finns inga systematiska studier att tillgå vad gäller Sveriges betydelse som impulsgivare för finländskt samhällsliv från slutet av sjuttioalet fram till idag. Flera omständigheter talar dock för att Sveriges betydelse varit i dalande. För det första har själva reformtakten klart avtagit, och välfärdsstaten har varit föremål för underhåll och småreparationer snarare än för stora ingrepp och förbättringar. För det andra innebar åttioalet att finländarna mer eller mindre hann upp sina västra grannar vad gäller inkomstnivå och levnadsstandard; den psykologiskt viktiga "utvecklingsklyftan" mellan länderna har fallit bort. Vidare har den svenska modellens kriser och problem blivit internationellt kända, och detta har naturligtvis minskat på benägenheten att vända sig till Sverige i sökan efter lösningar på samhällsfrågor. Slutligen har samhällspolitiken i båda länderna redan under flera år anpassats till EG:s krav och normer. Sverige och Finland har alltså bägge mer och mer fått en mottagarroll, medan samhällsinnovationerna produceras i Brys-

sel. Är Sverige och Finland på väg att bli två kusiner från landet som med kepsen i handen snällt får ta emot diktat från centralt europeiskt håll samtidigt som deras speciella bilaterala relation alltmera tunnna ut?

Att den internationella högkonjunkturen för den nordiska modellen är passerad råder det knappast något tvivel om. Den danska välfärdsstaten har redan länge fått acceptera en normal europeisk arbetslöshetsnivå. Också i Finland är detta redan ett faktum, och Sverige och Norge är snabbt på väg mot samma situation. Den politiska ledningen i både Sverige och Finland har valt EG-anpassningen som sin centrala strategi i den besvärliga situationen, och det är därför uppenbart att länderna i fortsättningen alltmera kommer att likna EG-staterna och därigenom förlora specifikt nordiska drag. Samtidigt är det långtifrån säkert att det kommande EG-medlemskapet kommer att försvaga de svensk-finländska banden. Mycket tyder i själva verket på att det kommer att bli precis tvärtom, att ländernas inbördes beroende och kontakter kommer att förstärkas på ett avgörande sätt.

De som ställer sig tvivlande till EG-medlemskapet vill säkert avfärda talet om "en nordisk samling inom EG:s ram" som typisk politikerfraseologi. Många politiker använder sig säkert också av dylika formuleringar slentrianmässigt och utan att egentligen ha närmare analyserat påståendet. Icke desto mindre bör det slås fast att nästan allt beslutsfattande inom EG består av förhandlingar, kompromisser och koalitionsbildningar. Det gäller att finna "like-minded countries" med parallella eller snarlika intressen för att kunna rösta igenom förmånliga förslag och stoppa mindre behagliga initiativ. Det är väldigt svårt att se vad det skulle kunna finnas för centrala frågekomplex där Sverige och Finland inte stod närmast varandra. Det är klart att officiella "block" inte kommer att existera inom EG; lika klart är dock att informella sådana är själva essensen i EG:s interna beslutsfattande. Sverige och Finland kommer, förutsatt att de bägge blir fullvärdiga EG-medlemmar, att knytas samman genom ett permanent och tätvuxet samarbetsnät – de kommer att bilda själva kärnan i ett nordiskt eller nordligt block i EG.

Det som finns av historiska analogier ger dessutom anledning att förmoda, att EG kommer att vitalisera det rent bilaterala samarbetet mellan Sverige och Finland. Både inom nordiskt samarbete och icke minst genom EFTA fördes länderna betydligt närmare varandra. Många initiativ som inte ledde till en samnordisk harmonisering levde vidare mellan Sverige och Finland och ledde så småningom till likartad lagstiftning i de båda länderna, medan övriga Norden gick sin egen väg. Orsaken är att Sverige och Finland

bildar en sorts "block" inom Norden genom sin gemensamma juridisk-administrativa tradition, som skiljer dem från den "danska" tradition som råder i andra delar av Norden. Vad gäller EFTA bör vi hålla i minnet att dess väsentligaste effekt för Finlands del var en nära nog explosionsartad tillväxt i handeln med Sverige. EFTA avskaffade en del av de hinder som begränsat det svensk- finländska ekonomiska utbytet, som det finns starka strukturella, geografiska och kommunikationsmässiga förutsättningar för.

När EES och EG raserar de sista hindren för ett fritt ekonomiskt utbyte är en ny intensifiering och en hög grad av sammansmältning mellan svenskt och finländskt näringsliv att vänta. Pricken över i utgörs av språkfrågan. Det är nämligen möjligt att EG kräver att ett enda nordiskt språk får ha status av officiellt EG-språk. Med tanke på den svenskpråkiga kapacitet det finländska samhällsmaskineriet tack vare den officiella tvåspråkigheten besitter är det rimligt att vänta sig att Finland gör gemensam sak med Sverige och kräver att svenska blir det gemensamma nordiska EG-språket. Bäva månede Yrjö-Koskinen (och hans sentida lärjungar)!

Sveriges roll som direkt modell för finländsk samhällsutveckling kommer troligen att fortsätta att minska i den EG-dominerade framtiden. Ländernas relevans för varandra, grundad i likartade intressen visavi centrala europeiska maktcentra samt i den långa gemensamma traditionen kommer dock snarast att öka. De som tror att Finland i och med EG "slipper Sverige" (inklusive svenska språket) kommer att ta grundligt fel. Från storebror/lillebror till två tämligen jämbördiga kusiner från Europas nordliga utkant – släktskapen är hur som helst stark även i en framtid.

Konklusion: "beroende och osjälvständighet visavi Sverige"

Redaktionen har valt en fräscht provokativ vinkling för detta specialnummer Finlands 75-åriga självständighet till ära. Därför kan det kanske vara tillåtet att avslutningsvis anställa några likaså provokativa reflexioner om förhållandet mellan Sverige och Finland ur ett litet annat perspektiv. Man kan då ställa den grundläggande frågan vad Finlands självständighet och oberoende skall vara bra för, vad som är syftet med självständigheten. Befriade som vi vid det här laget borde vara från 1800-talets organiska nationsuppfattningar kunde vi kanske enas om följande svar: självständighet är ett instrument som ger folk möjlighet att leva ett sådant liv de vill leva. Det är givetvis sant att folk kan acceptera en temporär ekonomisk nedgång och andra svårigheter för att uppnå självständighet, men längre bort hägrar

hur som helst målet att uppnå större frihet som individer, vilket i sin tur gör det lättare att genom egen företagsamhet förbättra sina livsvillkor. Inget folk önskar bli självständigt om nationell suveränitet ser ut att innebära en permanent försämring av ekonomiska villkor och kringskurna individuella rättigheter för en majoritet av befolkningen.

Sett i ett sådant perspektiv har Finlands lyhördhet för svenska impulser varit ett instrument för det "goda liv" som är hela självständighetens grundläggande motiv. Det lilla som finns av evidens om folkliga stämningar under svenska tiden tyder klart på att lojaliteten mot den svenska kronan var stark och det enda reella alternativet – rysk överhöghet – skrämmande. Anjalaförbundet och några enstaka meningsyttringar berörde smala kretsar av högre ståndspersoner. Faktum kvarstår: någon egentlig opinion för självständighet fanns inte, och skilsmässan 1809 var ytterst traumatisk.

Under autonomin blev det svenska arvet det centrala instrumentet för landets särställning, och i slutet av mellankrigstiden sökte Finland inre stabilitet och yttre säkerhet genom att vända sig till Sverige. Under efterkrigstiden blev de svenska impulserna ett centralt bevis på att landet inte var helt "finlandiserat" utan kunde utvecklas i takt med sin närmaste granne i väster. Vad man än tycker om denna följsamhet visavi Sverige som fenomen och vad det än kan tänkas ha funnits för alternativa utvecklingsvägar kvarstår faktum att "den svenska vägen" hade folkmajoritetens stöd. Det svenska rättsarvet, nordisk neutralitet, röd-gröna kompromisser och idén om en välfärdsstat har med lätthet kunnat samla en övertygande majoritet av folket bakom sig.

Kalevala, finsk-ugrisk språkfrändskap, gränsland mellan öst och väst. Fascinerande företeelser och tankar, som dock leder helt fel om man söker förstå varför Finland blivit det samhälle det blivit. Det finländska samhällets långsiktiga utvecklingslinjer förklaras bäst av tre grundpelare från svenska tiden: lutherdomen, det svenska rättsarvet och avsaknaden av feodalism. Den verkliga finländska osjälvständigheten visavi Sverige har bestått i oviljan att fullt ut erkänna denna gemensamma grund.

Litteratur

Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland*, University of California Press (Berkeley 1988).

Einführung in das schwedische Rechtsleben, Gleerups (Lund 1950).

- Max Engman, 'Den blå tråden – finns det en finlandssvensk historiesyn?', *Finsk Tidskrift* 1992, s. 173–191.
- Nils Herlitz, *Elements of Nordic Public Law*, Norstedts (Stockholm 1969).
- Sulo Huovinen (red.), *Finland i det svenska riket*, Kulturfonden för Sverige och Finland (Stockholm 1986).
- Jorma Kalela, *Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921–1923*, WSOY (Borgå 1971).
- Lauri Karvonen, 'Against the Odds. Finnish Democracy 1919–1939', Dirk Berg-Schlosser – Jeremy Mitchell (red.), *Crisis, Compromise, Collapse. Conditions for Democracy in Interwar Europe*, Cambridge University Press (under utgivning).
- Lauri Karvonen, *From White to Blue-and-Black. Finnish Fascism in the Inter-War Era*, Commentationes Scientiarum Socialium 36 (Helsingfors 1988).
- Lauri Karvonen, "Med vårt västra grannland som förebild". En undersökning av policydif-fusion från Sverige till Finland, Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forsknings-institut 62 (Åbo 1981).
- Lauri Karvonen, *Nationellt beslutsfattande och extern orientering: en studie av finländska kommittébeträkanden 1950–1976*, RESPO 43 (Åbo 1979).
- Lauri Karvonen, "Rödmyllan" i jämförande perspektiv. En forskningspropå, *Politiikka* 1988, s. 204–214.
- Matti Klinge, 'Kieli vai luokka', *Sociologia* 1/1985, s. 35–44.
- Matti Klinge, *Muinaisuutemme merivallat*, Otava (Keuruu 1983).
- Stein Kuhnle, 'The Beginnings of the Nordic Welfare States: Similarities and Differences', *Acta Sociologica* 21, 1978, Supplement, s. 9–35.
- Bengt Lindroth, 'Inget särskilt?', *Hufvudstadsbladet* 1.6. 1992.
- Oversikt över det nordiske lovsamarbeides utvikling och resultater*, Nordisk Utredningsserie 1976:32.
- Anders Persson, *1808. Gerillakriget i Finland*, Ordfronts förlag (Stockholm 1986).
- Hannu Soikkanen, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehal-linnon historia*, Maalaiskuntien Liitto (Helsinki 1966).
- Martti Turtola, *Från Torne älv till Syssterbäck. Hemligt försvarssamarbete mellan Finland och Sverige 1923–1940*, Militärhistoriska förlaget (Stockholm 1987).
- Klaus Törnudd, 'Finland and Economic Integration in Europe', *Cooperation and Con-flict* IV, 1969, s.63–71.
- Jaakko Uotila (red.), *The Finnish Legal System*, The Union of Finnish Lawyers Publish-ing Company (Helsingfors 1966).
- Heikki Ylikangas, *Käännekohdat Suomen historiassa*, WSOY (Juva 1987).
- G.Z. Yrjö-Koskinen [Yrjö Koskinen], *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (Helsinki 1869-1873), svensk översättning *Finlands historia från den äldsta tiden intill våra dagar* (Helsingfors 1874).

Är Finland en promillestat i vetenskapen?

ANTO LEIKOLA

”Vårt land är fattigt, skall så förbli ...” Ibland, såsom just i våra dagar, ligger det en smula sanning i Runebergs ord. Vårt land är dessutom litet, det omfattar mindre än en promille av världens yta och dess befolkning utgör exakt en promille av världens befolkning. I själva verket är alla europeiska länder ganska små i världsskala: Frankrike och Spanien med en halv miljon kvadratkilometer var när knappt över en promille av världsytan. Italien, Spanien, Storbritannien, Frankrike och Tyskland har tillsammans över 200 miljoner invånare – d.v.s. lika många som i Förenta Staterna – men hyser mindre än fem procent av hela det nulevande människosläktet.

Trots den begränsade ytan och den relativt ringa befolkningen kan man knappast beteckna den europeiska kulturen som en procentkultur. Det finns ett stort antal kulturer i världen, men den europeiska har genomsytrat nästan alla andra. Några av dess särdrag, främst den vetenskapliga forskningen med dess säregna tänkesätt har adopterats i världens alla hörn. Man har beklagat detta och man har t.o.m. talat om kulturimperialism, men det är ett faktum som man inte kan komma i från att en vetenskaplig kultur inte skapats i andra kultursfärer. De asiatiska och afrikanska folken har varit högst villiga att använda den europeiska vetenskapen och teknologin, oberoende av om de passar deras egna ursprungliga kulturformer eller inte.

Periferi och internationalism

Finland ligger vid Europas rand, vid kontinentens nordkant, men inte i mycket högre grad än Sverige och Norge. Vi är alla perifera länder. Ibland får man dock en känsla av att Finland är det mest perifera av alla. Att vara perifer innebär inte alltid att man ligger efter andra i fråga om att sprida vetenskaplig information, utnyttja ny teknologi eller ens följa med det nys-

te modet i stora världen. Man har sagt att det tog ett år innan modet från Paris kom till Helsingfors och ett annat innan det nådde Kuopio. Men man har ofta varit snabb också hos oss; nya forskningsrön om Helsingfors i den europeiska utvecklingen under åren 1875–1917 visar klart hur effektivt man inom olika områden följde med sin tid och hur ofta man reste utomlands för att få kännedom om de nyaste innovationerna inom stadsbyggande, mestadels i Tyskland, men ibland också i Frankrike och Storbritannien. Helsingfors kunde med rätta kallas en modern stad, liksom Finland i allmänhet, åtminstone under vårt sekel, har kunnat kallas ett modernt land.

Men även ett modernt land kan vara perifert. Perifericiteten beror inte på hur snabbt och i hur stor utsträckning man kan utnyttja innovationer, utan på i vilken utsträckning man kan skapa och sprida dem själv. Ett centrum är definitionsmässigt en plats därifrån information och impulser strålar ut, en periferi är något som tar emot dem. Det kan finnas en utstrålning från ett centrum till ett annat och kanske strålning av ett annat slag i motsatt riktning, men vägen från centrum till periferi är nästan alltid enkelriktad. Och när man talar om kulturella centra och periferier är det något som inte i så hög grad är beroende av statsformationerna – ifall dessa inte råkar vara direkt fiendliga mot kulturellt skapande. Italiens och Tysklands kulturcentra fanns i tiden i många småstater och det österrikiska kejsardömet hade flera mer eller mindre självständiga kulturcentra. Det var möjligt att skapa kultur i storfurstendömet Finland och det bör vara möjligt i ett kommande EU-Finland – ifall något sådant blir verklighet – men ett medlemskap i en union gör oss inte mer centrala, men inte heller mer perifera än vad vi är idag.

När man talar om internationalism tänker man mestadels på något allmänt, någonting som går utöver ett land eller en liten grupp av länder. Allt "nordiskt" – eller "skandinaviskt" – är på sätt och vis internationellt, det omfattar flere nationer, men kravet på något allmänt är ännu inte fyllt. Detsamma gäller det baltiska samarbetet mellan Estland, Lettland och Litauen, trots att länderna för samarbetet måste använda andra "internationella" språk, såsom ryska, engelska eller tyska, där de nordiska länderna använder "skandinaviska". Men är en berömmelse runt hela Östersjön redan en internationell berömmelse? En konstnär eller vetenskapsman kan vara världsberömd i den engelsktalande världen eller i den romanska eller germanska världen. Allt detta visar att man inte kan uppställa väldefinierade kategorier när det gäller "internationalismens" dimensioner.

Konstnärer i världen

I vilket fall som helst är det inte lätt att försöka mäta vår "kulturstrålning" till grannländerna, andra delar av Europa och slutligen andra kontinenter. På konstens område kan man tänka på olika "världsnamn", personligheter som har varit banbrytare på sina områden eller som av andra skäl figurerar i allmänna konst-, musik- o.a. historiska översiktsverk. Det går ganska snabbt att räkna upp de centrala namnen från Finland. Även om Albert Edelfelt och Axel Gallen-Kallela – särskilt den förre – i viss mån var kända utomlands – och Edelfelts Pasteur-porträtt har fått ett bestående rykte, dock mera tack vare modellen än för konstnärens skull, saknas de i de flesta konsthistorierna. Man kan knappast påstå att de borde ha sin plats där bland världsnamnen. På Musée d'Orsays väggar i Paris kan man dock finna två tavlor av Edelfelt, ett landskap och en skiss till porträttet av Pasteur! Inom arkitekturen har vi Eliel Saarinen och Alvar Aalto och man kan på goda grunder påstå att en allmän arkitekturhistoria skulle vara bristfällig utan dem.

Inom musiken är Jean Sibelius ett självklart namn, hans musik lever fortfarande i hela världen. Men finns det andra? Knappast. Vår skönlitteratur är inte allmänt känd utanför Skandinavien – eller utanför Sverige? – och det beror inte enbart på att översättningar saknas. Aleksis Kivi tilltalar inte "stora världen", Volter Kilpi, som har kallats en finsk Proust, är nästan omöjlig att översätta, medan F.E. Sillanpää har täckts av damm trots Nobelpriset 1939. Mika Waltari blev på femtiotalet mycket populär särskilt i Amerika, men hör han för den skull till de stora namnen i världslitteraturen? Någon författare jämförbar med Ibsen och Strindberg, eller ens Lagerlöf och Ham-sun, har vi inte.

Jag gjorde för många år sedan, på 1960-talet, en liten fallstudie över vad som skrivits om Finland och finnarna i fyra stora amerikanska encyklopedier. I genomsnitt hade ett femtontal namn fått äran att lysa med ett eget uppslagsord. Bland dem fanns Eliel och Eero Saarinen (den sistnämnde oftast karakteriserad som "Finnish-American architect"), Sibelius, Sillanpää och Waltari. Vårt nationalepos Kalevala hade också ett eget uppslagsord. Det hade även Marskalken av Finland C.G.E. Mannerheim; kanske är han den enda av våra statsmän som verkligen hade en "världsbetydelse"? Men även dessa namn ägnades i genomsnitt ganska få rader; den enda som fick en något mer omfattande presentation var Sibelius.

Humanister hemma och utomlands

Det fanns också några vetenskapsmän som kom upp under eget namn i uppslagsverken. Den mest kände var tydligen sociologen Edward Westermarck, som ju innehade en professur i London parallellt med sin professur i hemlandet och som skrev alla sina mest betydande böcker på engelska. Under vårt sekels första årtionden kände inte bara fackmän, utan också bildade lekmän särskilt i den engelsktalande världen, till hans böcker *The History of Human Marriage* och *The Origin and Development of the Moral Ideas*.

Andra finska humanister fann jag inte, men det finns ju andra och mera specialiserade källor. Gert A. Zischkas *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* (1961), en modern fortsättning på den berömda Jöcher, uppräknar ungefär sju tusen lärde från olika tider – döda och levande – av vilka 19, d.v.s. knappt tre promille, är finnar. Bland humanisterna finner man reformatorn Mikael Agricola, 1700-talsbiskopen och lexikografen Daniel Juslenius, "den finska historiens fader" H.G. Porthan, 1800-talsfilologerna M.A. Castrén och August Ahlqvist, Kalevalas skapare Elias Lönnrot samt folkloristerna Julius Krohn och Antti Aarne, historikerna G.Z. Yrjö-Koskinen (Forsman), C.G. von Bonsdorff och C.G. Estlander, språkforskaren Heikki Paasonen, litteraturforskarna Werner Söderhjelm och V.A. Koskenniemi.

Förteckningen är kanske inte helt representativ. Vid sidan av fenno-ugrysten Castrén kunde man ha ställt hans samtida A.J. Sjögren, som arbetade vid Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, och arabisten G.A. Wallin, kanske även någon annan senare språkforskare. Å andra sidan undrar man om Yrjö-Koskinen ens i sin egen tid var så viktig som historieforskare, jämfört med hans inflytande som politiker. Koskenniemi är känd i Finland som lyriker, essäist och kulturpolitiker, men han har tydligen kommit med tack vare sin Goethe-biografi, men eftersom den aldrig översattes från finska till något annat språk, kan han knappast räknas till de "internationella" namnen på den humanistiska forskningens område.

Våra bästa historiker har mestadels varit nationellt sinnade, d.v.s. de har koncentrerat sig på Finlands – eller Finlands och grannländernas – historia och nästan alltid skrivit på finska eller svenska. Men intresset för Finlands historia är inte stort ens i Sverige och ganska få av våra historiker – av de nulevande kanske Eino Jutikkala, Matti Klinge och ett par andra – har blivit kända och uppskattade väster om Bottenviken. Naturligtvis är det värdefullt och viktigt, rent av nödvändigt att man här forskar i vår egen historia,

men det är mestadels inte en väg till ryktbarhet utomlands. Detsamma gäller den finsk-ugriska språkvetenskapen, men här tycks det finnas en större anknytning till allmän språklära och våra fenno-ugrister har ganska ofta publicerat sina resultat på tyska, franska eller engelska.

Naturvetenskapens toppar

I princip skulle det naturligtvis ha varit möjligt för finnar att skriva internationellt kända världshistorier, konsthistorier eller kulturhistorier i stil med Toynbee och Friedell, Huizinga och Gombrich, Braudel och Le Roy Ladurie, åtminstone inom något begränsat område. Ett fall där detta lyckats är Erik Nordenskiölds *Biologins historia*. Nordenskiöld, den berömde polarforskarens brorson, var en lovande zoolog som specialiserat sig på acarologi, d.v.s. kvalsterforskning, och blivit docent vid vårt Alexanders-Universitet år 1899. Men han var också intresserad av biologins historia och höll läsåret 1916–1917 en föreläsningsserie över ämnet. Sedan flyttade han till Sverige och utvidgade kursen till en bok som kom ut i tre volymer åren 1920–1924, omfattande tillsammans nästan 900 sidor. Den blev en succé och översattes till tyska 1926, till finska 1927–1929, till engelska 1929 och till spanska i Argentina 1949. Särskilt i den engelsktalande världen blev den ett standardverk. Man hänvisar fortfarande till den i biologihistoriska artiklar och böcker – och i antikvariatskataloger! Fastän boken i många avseenden är föråldrad har inget annat verk ersatt den vare sig i fråga om omfång eller internationellt erkännande.

I vetenskapshistorien är Nordenskiöld alltså fortfarande ett världsnamn. Han är också en av de få av våra landsmän som har beretts plats i det stora biografiska uppslagsverket *Dictionary of Scientific Biography*, som kom ut under American Council of Learned Societies' egid i 16 stora volymer under 1970-talet. Verket omfattar över fem tusen vetenskapsmän – matematiker, astronomer, fysiker, kemister, geologer och geografer, biologer, liksom även vetenskapsfilosofer och – historiker – från olika perioder och alla världens länder. Man kunde förvänta sig att de närmare fyrtio välkända vetenskapshistorikerna i verkets "panel of consultants" skulle ge en garanti för en viss objektivitet eller åtminstone balans i urvalet. En av "konsulterna", den enda från Skandinavien, var Uppsala-professorn och akademikern Sten Lindroth.

Man finner tillsammans tolv finska namn i detta storverk, eller fjorton om man tar med astronomen F.W.A. Argelander och matematikern Gösta Mittag-Leffler, som båda arbetade en tid vid universitetet i Åbo och Hel-

singfors. Åtminstone Argelander, ursprungligen bördig från den östfinska släkten Kauhanen/Argillander, som kom från Tyskland till Finland 1823 och lämnade landet 1837, har utövat ett så djupgående inflytande på den astronomiska forskningen i Finland, att han absolut hör till vår vetenskaps-historia. Mittag-Lefflers inflytande under hans fyraåriga professorsperiod i Helsingfors 1877–1881 var av mera flyktig natur. Utöver dessa två är de utvalda naturvetarna följande: från 1700-talet botanisten och resenären Pehr Kalm samt matematikern och astronomen Anders Johan Lexell, från tiden kring 1800 kemisten Johan Gadolin, från 1800-talet botanistbröderna Fredrik och William Nylander samt Nordostpassagens upptäckare, kartografen N.E.A. Nordenskiöld, från 1900-talet astronomen K.F. Sundman, geologerna J.J. Sederholm och Pentti Eskola, matematikern Ernst Lindelöf, biokemisten A.I. Virtanen och, såsom redan noterats, vetenskapshistorikern Erik Nordenskiöld. Tillsammans utgör de två promille av samtliga.

Många av dessa namn återfinns man i de amerikanska uppslagsverken: Kalm, Gadolin, Argelander, Nordenskiöld och Virtanen. Detsamma gäller Zischkas *Gelehrten-Lexicon* med 1700-talsresenären Petter Forsskål, som dog på den danska expeditionen till det nuvarande Saudiarabien, Gadolin, F. Nylander, botanisten och skogsforskaren A.K. Cajander samt Virtanen. Om man konsulterar den nyss avlidne popularisatorn och sciencefiction-skriftställaren Isaac Asimovs *Biographical Encyclopedia of Science and Technology*, vars första upplaga utkom 1964, finner man bland 1195 naturvetare och teknologer fyra som kan räknas som finska: Argelander, Gadolin, Virtanen och Ragnar Granit. Det ger ungefär fyra promille, som kanske skulle sjunka till två med en mera rigorös granskning: Argelander vann ju sin största ryktbarhet sedan han återvänt till Tyskland och Granit flyttade redan 1940 till Sverige, alltså 27 år före han fick sitt Nobel-pris. Han kunde inte komma ifråga i *Dictionary of Scientific Biography*, eftersom redaktionen inte accepterade levande personer och Granit som känt avled 1991.

Man kan förundra sig över varför t.ex. fysikerna G.G. Hällström och J.J. Nervander från 1800-talet eller kemisterna Ossian Aschan och Gust. Komppa från detta sekel inte har kommit med och man kunde ha krävt en plats även för sådana 1800-talsbiologer som zoologen och parasitforskaren Alexander von Nordmann, entomologen C.G. Mannerheim och ornitologen J.A. Palmén samt den store fysiologen Robert Tigerstedt. Alla var de på sin tid välkända namn bland fackmän och alla kom med bidrag till vetenskapens framåtskridande. Flera andra kunde tilläggas – jag tänker t.ex.

A.E. Nordenskiöld kan säkert betraktas som det mest ryktbara finska namnet inom internationell vetenskap, även om den stora upptäcktsresanden och polarforskaren hade blivit svensk medborgare och seglade under svensk flagg. Brorsonen Erik Nordenskiöld var uppskattad som vetenskapshistoriker och hans Biologins historia från 1920-talet betraktas fortfarande som en klassiker på området. (Museiverket, historiska bildarkivet).

på geofysikern Th. Homén, en av mikroklimatologins grundläggare eller den världsberömde mossforskaren V.F. Brotherus. Å andra sidan kan man fråga sig om Fredrik Nylander, en pionjär i den botaniska kartläggningen av Östkarelen och Kolahalvön och sedermera stadsläkare i Uleåborg, verkligen var lika betydande som brodern William, en storman inom lavforskningen som levde största delen av sitt liv som privatforskare och eremit i Paris. Men urvalet i internationella uppslagsverk sker inte här och i enlighet med våra goda råd.

I idrott är det enklare. Paavo Nurmis och Lasse Virens prestationer i långdistanslöpning är lättare att jämföra med andra idrottshjältars bragder, men även då måste man vara försiktig; världen i sin helhet är kanske inte så väldigt intresserad av långdistanslöpning – och än mindre av spjutkast-

ning – utan föredrar att hylla fotbollsplanernas heroer.

För att fortsätta promilleleken kunde man konstatera att ifall man räknar naturvetenskapliga Nobel-pris på samma sätt som man räknar t.ex. olympiska guldmedaljer – vilkas antal ju i och för sig är mycket större – skulle Virtanen (kemipriset 1945) representera två promille av de ungefär femhundra män och kvinnor som hittills har fått priset i fysik, kemi eller fysiologi och medicin. Om man åter inkluderar Granit (fysiologipriset 1967) skulle man nå ett dubbelt så högt tal; Granit kände sig som finländare ända till sin död och tillbragte alla sommarferier i Korpo skärgård. Ifall det hade varit fråga om en olympisk guldmedalj skulle man nog i alla fall ha spelat "Du gamla du fria" för honom i stället för "Vårt land"!

Å andra sidan kan man undra om de olika uppslagsverken hade tagit med Virtanen om han inte hade fått priset; som biokemist hörde han inte till de banbrytande forskare vilkas namn figurerar även i internationella textböcker på den lägsta nivån. Vad han åstadkom var mera av praktisk natur för främjandet av boskapsskötsel och mejeriverksamhet i Finland. Karl-Erik Michelsen har i sin licentiatavhandling om innovationer i finsk industri (1990) kommit till slutsatsen, att Virtanens smörsalt och AIV-foder före andra världskriget var de enda verkliga originalinnovationerna i hela Finlands industri som visade sig fruktbara.

Promillekultur och världskultur

Man kan göra stickprov i olika slags internationella hand- och textböcker och försöka finna finska forskarnamn i deras register. Så bläddrade jag t.ex. en gång i *Wigglesworths* handbok i insektsfysiologi på omkr. tusen sidor. Han är en av de bäst kända forskarna på området och boken nämner omkr. 5500 arbeten av 3500 forskare. Knappt tjugo av artiklarna och ett dussin av forskarna var från Finland, åter tre promille. Man kan knappast hävda att just insektsfysiologin skulle var magrare eller sämre utvecklad hos oss än i andra länder. Men ingen av våra insektsfysiologer har heller vunnit världsryste för någon stor och central upptäckt eller experimentserie som skulle ha placerat honom i textböckernas spalter. Ibland, och i en del ämnen, är detta dock möjligt: i *Sinnots, Dunns* och *Dozhanskys Principles of Genetics* på nästan 500 sidor, som jag läste för cum laude i genetik på femtiotalet, kunde man bland tre hundra namn finna två finska, Harry Federley och Esko Suomalainen. I *C. B. Balinskys* något tjockare *An Introduction to Embryology*, som jag också tenterade på den tiden, fanns

A.I. Virtanen och Ragnar Granit är på naturvetenskapernas område de enda finska Nobelpristagarna. Granit hade sedan länge arbetat i Sverige och haft svenskt medborgarskap då han år 1967 erhöll priset. Virtanen fick kemipriset 1945 och var i främsta hand en praktisk biokemist, som hade finansierats av det finska mejerikonglomeratet Valio. Fotografiet visar det första storskaliga experimentet med AIV-fodret 1928. Virtanen står uppe vid fodertornet och t.v. om honom står hans assistent Henning Karström, vars förtjänster på det teoretiska fältet antagligen var större än Virtanens. (Valios arkiv, Helsingfors).

hänvisningar till tre finska forskare bland ungefär fyra hundra, nämligt till Gunnar Ekman, Sulo Toivonen och Lauri Saxén. Detta kommer redan nära en hel procent, men både genetik och utvecklingsbiologi har under många årtionden hört våra "starkaste" biologiska discipliner. Om man i en ny fransk bok om ekologins historia inte kan finna ett enda finskt namn bland tre hundra, visar detta att den ekologiska forskningen har kommit till Finland relativt sent – eller att fransmännen inte känner till vad man har åstadkommit här.

I allmänhet kan vi inte trösta oss med tanken att utlänningar inte känner våra vetenskapliga prestationer tillräckligt väl. Oftast är det så att när man har något intressant att säga blir man också hörd. Vi har alltid varit vana att publicera naturvetenskap på internationella språk och spridningsmekanismerna har genom publikationsutbyte, personliga kontakter m.m. varit

tämligen effektiva. Om vi inte har några världsnamn i vetenskapen – eller på andra kulturområden, idrotten medräknad – kan detta inte upphjälpas med någon "Finlandskampanj" eller annan propaganda. Martti Talvela blev inte ett världsnamn bland bassångare därför att han kom från Finland, Keke Rosberg och Ari Vatanen blev inte världsberömda inom bilsport därför att de är finnar. Mumintrollen har inte erövrat världen tack vare sitt hemland – tvärtom, jag undrar om en av tio muminvänner i världen har en aning om att de kommer från Finland.

Promillekultur, utan tvivel. Men det är inte så illa. Det finns andra och mycket större nationer som inte ens når promillenivån, särskilt bland utvecklingsländerna. Om vi, trots ekonomiska svårigheter, inte försöker hålla vår vetenskap och kultur i allmänhet på den promillenivån där de har befunnit sig, återstår bara en enda väg – vägen nedåt. Ibland känns det ändå som om det vore skäl att vara litet djärvare och litet mera utåtriktad när man har något att säga. Det finns ju också goda exempel på att man kan vara utåtriktad med en tillräckligt hög inre kvalitet. Jag vågar inte ens gissa om filosofen G.H. von Wright "sitter i den filosofiska familjen", för att citera Dante, bland "top twenty" eller "top thirty", men det faktum att han har fått en egen volym i den uppskattade serien *Library of Living Philosophers* vittnar om att hans ställning bland vårt sekels tänkare är väl etablerad. Jag har sett hans verk i spansk översättning i ett bokhandelsfönster i Barcelona och köpt hans essay om vetenskapens bilder och rationalitetens former på italienska i Padva. Detta är väl redan något som man kunde kalla världskultur.

Ett annat exempel var paleontologen Björn Kurtén som åtnjöt stort anseende inom sitt fack – Stephen Jay Gould betecknade honom som "unquestionably Europe's finest evolutionary paleontologist" – men han blev dessutom känd i hela världen genom sina populärvetenskapliga verk och "paleofiction-romaner" som han själv skrev parallellt på svenska och engelska. När Finlands UNESCO-kommission förde fram Kurtén som kandidat till organisationens Kalinga-pris, den högsta internationella utmärkelsen för spridning av vetenskap, hade vi inte möjlighet att sända hans böcker till juryns medlemmar som stadgarna hade krävt. Trots det fick han priset som den första finländaren kort före sin förtidiga död år 1988. Antagligen kände den internationella juryn hans böcker redan från tidigare, såsom kompetenta sakkunniga känner de världsnamn man bör känna, även om de råkar komma från vårt promilleland vid Europas ytterkant.

Självständighetens metaforer – Finland 1917–1918

RAINER KNAPAS

När Finland förklarade sig självständigt hade i offentligheten sedan länge samlats en uppsättning av politiskt markerande "Finland"-symboler, metaforer och ett gängse förståeligt teckenspråk. Under storfurstendömet hade man samlat på offentliga symboler som skulle förankra nationalitetsidéerna i lättfattliga uttryck för ett Finland, en finsk nationalitet och ett finskt folk, en finsk historia, en finsk kultur, i distinktion till motsvarande fenomen i Sverige och i Ryssland.

I den interna historien väckte många symboler och symbolhandlingar konflikter, mellan samhällsuppfattningar, svenskt, finskt och ryskt, både som språk och som politiska bindningar. Blandningen av "arv och eger" med inlån och nykonstruktioner hade egentligen börjat vid Borgå lantdag 1809, genom att benämna själva evenemanget – på ryska "Borgosskij sejm" – lantdag och inte riksdag. Lantdagsmännen själva stod i Borgå för kontinuiteten i arbetets former och praxis, det ceremoniella omarbetades enligt direktiv från S:t Petersburg. Finland som storfurstendöme – själva epitetet och tillhörande lejonvapen med krona – var en historisk revivalism. Den kejsrerliga tronen, som med släde släpades från S:t Petersburg och ställdes upp i domkyrkans "rikssal" var en aktualitet, tillverkad under Paul I:s tid. För lantmarskalk och härolder nytillverkades nödig utrustning. Kejsarenstorfursten talade nu franska, uniformer, ordnar och hela den militära rekvisitan var uttalat ryska. Ständernas, överläggningarnas och gudstjänsternas första språk var svenska som förut, men äreporten utanför domkyrkan, uppförd "enligt Titi triumfbåge i Rom", talade imperialismens klassiska språk.

Ryska rikets "fläkterörn" och storfurstendömet lejonvapen inledde därefter en över hundraårig symbolduell, som avslutades först år 1917. Under samma århundrade stabiliserades Finlands övriga, officiella och medborgerliga statliga symboler på olika områden, i företeelser, begrepp och benäm-

Finlands riksvapen enligt vapenkommitténs förslag 1936 – en reverens till "svenska tiden", med storfurstlig krona och vapenskölden i samma form som på Gustav Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka. "Första republikens" symboler var björnarna, grankvistarna och valspråket enbart på finska. Den svarta björnen blev symbol för ett slagkraftigt Stor-Finland, i Fjärrkarelen vapen, inom AKS-rörelsen, i namnet på AKS-medlemmarnas favoritrestaurang "Musta karhu" i Helsingfors och som namn på en känd brännvinsort. Slagorden Vapaa, vankka, vakaa ("Fritt, fast, stadigt") beto- nade stabiliteten i en instabil tid.

ningar. Egna styrelseorgan och civil förvaltning kodifierade i egen Statskalender, egen författningssamling, egen landdag och lagstiftning, eget mynt – det medeltidshistoriserande "mark" och det egenhändiga "penni" – egna institutioner, dels fria, dels statliga och en omedelbart tillgänglig symbolvärld i litteratur och konstformer hör till det som brukar uppräknas som delar i förberedelseverket inför självständigheten. Vetenskapen kunde ha ett gott symboliskt värde för politisk-nationella markeringar, likaså kyrkan och de religiösa rörelserna. Från och med 1800-talets slut kommer de andra stora, svepande reformatoriska folkrörelserna och deras nya deviser, med socialismens och arbetarrörelsens röda fanor som främsta härtecken. Ett alternativ var konstitutionalismens och den fosterländska aktivismens röda lejonflagga.

Det självständiga Finland måste i brådsakande ordning från och med december 1917 upphöja sina politiska symboler från storfurstendömesnivå till ett riksplan och samtidigt utöka dem till att fylla även de samhällsområden – militären, den högsta makten, utrikesförvaltningen – som tidigare styrts av ryskt skick och bruk, enligt allmän praxis i kejsardömet.

Tidigare statliga och politiska symboler hade balanserat mellan att demonstrera antingen avhängighet eller strävan till oavhängighet i förhållande till Ryssland. Nu skalades alla avhängighetstecken med rysk syftning bort, i stället konstruerades nya för en synlig, geografisk-politisk oavhängighet men också med nya avhängigheter, genom historien till Sverige och genom samtiden till det kejsrerliga Tyskland. Historieuppfattningen erbjöd färdiga starka syftningar till självständighetstecken och till "finska folkets" egna historie- och kulturbärande traditioner.

Symbolerna och tecknen bildade sin egen värld med överförda, retoriska betydelser. De formerade en föränderlig, genom ord, bilder, stiliseringar, begrepp och handlingsmönster inpräglad "bildhorisont" med ett innehåll, som med ett allmänbegrepp kunde kallas metaforisk. Den metaforiska bildhorisonten fick genom publicitet och offentlighet många kollektiva drag och blev en samlande projektion inåt – i "nationalmedvetandet" – av historiens händelseström.

Historiska bilder

Metaforerna tog i hög grad sina orienteringspunkter i det förflutna, i någon mån i det närvarande, men endast i få fall i framtiden. För landets framtid fanns förutom den havererade socialistiska inga lika långt formulerade visioner eller utopier, men nog bestämda historisk-metaforiska ideal- eller hotbilder i frågan om monarki kontra republik. Brytningen med storfurstendömet som statsform väckte till liv tanken på en återgång till kungadöme enligt 1772 års regeringsform och den gustavianska förenings- och säkerhetsakten. Alternativet blev sedan borgerligt republikanskt, med en svagt storfurstligt skisserad presidentmakt, enligt regeringsformen 1919. Den radikala moderniteten som tidvis under några år efter 1917 fick prägla Rådsrysslands och Sovjetunionens framtoning, t.ex. vid otaliga massevenemang och genom en ny revolutionskalender hade inget stöd i den finländska offentligheten. Bolsjevikernas sällsamma framtidsabstraktioner av både samhällsprinciper och den offentliga konstens grundsatser var uteslutna från en finländsk horisont.

I stället förekom en stark retrospektivism och aktualisering av valda historiska händelser, personer och begrepp, som framställdes som självständighetens förebådare och garanter. "Svenska tiden" och "ryska tiden" var båda avslutade introduktionskapitel till självständighetstiden, "finska tiden", som den analogt borde kallas. I finskspråkig begreppsvärld betonade man periodernas statsmakt och överhet, *Ruotsin vallan aika*, ordagrant "Sverigeväldets" och *Venäjän vallan aika*, "Ryssland-väldets" tid.

Den tyska interventionen i Finland 1918 gav anledning att utvidga historiens referenser för att betona tyska inslag i finsk historia: Hansaförbundet, Luther, Wittenberg och Michael Agricola, Gustav II Adolf-minnet och hakapeliterna, eller 1800-talets mildare tyska kulturkontakter: Carl Ludwig Engel och Fredrik Pacius.

Historiens monumentalisering i form av Finlands nationalmuseum i Helsingfors var fortfarande under byggnad. Utställningsavdelningarnas koncept var uppbyggt enligt en tredelning som följde akademiska ämnesgränser från 1870-talets slut: arkeologi, etnografi och historia. Arkeologin och etnografin hörde till fennomanins gamla paradnummer och var därmed förbehållna främst de finsk-ugriska folken. Historiens gamla huvudfråga gällde sedan Yrjö-Koskinens och Topelius tider "den originala skuldsejden", d.v.s. Finlands relation till Sverige och huruvida förbindelsen inneburit förtryck eller välsignelser för finska folket. "Finland" och "Sverige" liksom "finska folket" ställdes ofta upp som givna, oföränderliga storheter.

Nationalmuseets historiska eller snarare stilhistoriska utställningsavdelning innehöll utvalda finska exempel börjande med medeltidens kyrkon Konst. Avsikten var att belysa folkets väg till historiskt medvetande genom en avslutande avdelning om den "nationella väckelsen" – en av de allra vanligaste metaforerna i finsk historieuppfattning. Denna avdelning hörde till dem som inte var inredda år 1917 och utrymmena togs i stället i anspråk av storfurstendömet tron från Borgå lantdag och en svit av kunga- och kejsarporträtt. Tronen och kejsarporträtten överfördes till museet från Kejsarliga Senaten.

Derussifieringen

Författningssamlingens och lantdagsprotokollens band för år 1917 är oförändrat uppställda och inbundna jämfört med tidigare eller senare år. Ingenting i det yttre talar om något exceptionellt. De egna finska statsorganen (lantdagen, ämbetsverken, domstolarna och ecklesiastikväsendet) var måna

om att framhålla sin kontinuitet och historiska värdighet. Ministerstatssekreteriatet i S:t Petersburg och generalguvernörsämbetet i Helsingfors blev försatta ur spel och utan uppgifter, liksom hela den stora translatorsapparaten inom förvaltningen. Det ryska militärväsendet och dess förvaltnings- och kommandogrenar i Finland var efter bolsjevikernas oktoberrevolution i ett odefinierat upplösningstillstånd.

I mars 1917 hade en allmän förbrödring mellan ryska och finländska revolutionärer och övriga fiender till självhärskardömet ägt rum i glädjen över kejsarens fall. "Det fria och demokratiska Ryssland" fick för en kort tid många anhängare i Finland. De talrika ryska matroserna i Helsingfors ledde angreppen på kejsardömets symboler – blodbadet på de egna officerarna var ett markerat och överlagt steg. Över det erövrade officerskasinot på Skatudden vajade anarkisternas svarta fana och dubbelörnen från Kejsarinnans sten på Salutorget drogs till marken. Enligt samtida berättelser var repen beredda för att störta Alexander II från Senatstorget. "Svabådan", soldatfriheten att inte göra någonting alls eller att företa sig vad som helst, blev ett begrepp för den ryska militärens sista månader i Finland.

Ett av de ledmotiv som i många år styrde utformningen av det självständiga Finlands förändrade värld av metaforer och symboler var derussifieringen, utrensningen av allt som med något positivt innehåll kunde erinra om det politiska eller dagliga samlivet med Ryssland. För tjänstemannakåren innebar det en omorientering med nya benämningar på ämbetsverken, nya tjänstebeteckningar och titlar utan rangklasser, nya direktiv för skriftväxlingens språk och fraseologi, för bärandet av uniform och utmärkelsetecken. Nya brevpapper, stämplor och sigill måste beställas.

De porträtt av Nikolaj II och hans föregångare som enligt tidigare påbud varit upphängda i olika ämbetsverks lokaliteter skulle enligt senatens direktiv från juli 1917 avlägnas, likaså skulle man upphöra med firandet av alla det kejsarliga husets talrika namnsdagar och minnesdagar. Illuminationer, dekorationer och flaggningar på Alexanders- och Nikolaj-dagarna hade fått en viss folklig hävd.

I Ryssland och i Finland behandlade man det kejsarliga husets insignier, den krönte dubbelörnen, kejsarporträtten och attributet "Kejsarlig" på samma utrensande sätt under våren och sommaren 1917. Detta gick inte i en handvändning, varken i Ryssland eller i Finland. Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Finland bar sitt namn sedan flyttningen till Helsingfors år 1828 och frågan om ett nytt namn krävde en utdragen behandlingsgång i

konsistorium och undervisningsministerium 1918–1919. Efter omröstning segrade "Helsingfors universitet", ett reduktionistiskt alternativ i stället för de större aspirationer som knutits till universitetet under det föregående seklet. Internt hade universitetet skyndat sig att ställa innehavarna av s.k. ryska professurer, i språket och litteraturen och i rysk statsrätt på indragningsstat för att frigöra lönedel till förmån för de s.k. nationella vetenskaperna.

Derussifieringen skedde också på ett överallt i världen praktiserat sätt genom förändringar av geografiska namn, särskilt namn på gator och byggnader. Proceduren var en erövring med metaforiska medel, av samma slag som i Ryssland efter oktoberrevolutionen eller efter de olika revolutionerna i Frankrike. Namnskicket hade ett stort och omedelbart politiskt symbolvärde. Under 1920-talet genomfördes med växlande energi och systematik i de finländska städerna en namnbytesoperation som syftade till att utmönstra "ryskt klingande" inslag bland gatunamnen. Nikolaistad fick tillbaka sitt Vasa-namn redan av Kerenskis provisoriska regering. Kejsarinnestaden Mariehamn – efter Alexander II:s gemål Maria Alexandrovna behöll sitt namn. I allmänhet förefaller Nikolajgatorna ha varit de mest utsatta, medan många Alexandersgator fick stå kvar. I Helsingfors skedde en typisk nationalisering av gatunamnen: Nikolaigatan blev Snellmansgatan, S:t Andrégatan Lönnrotsgatan och S:t Wladimirsgatan Kalevagatan. Alexandersgatan i Helsingfors, under Nikolaj I:s tid uppkallad till Alexander I:s minne kvarstod. Alexandersgatan i Kotka, uppkallad efter stadens grundläggare Alexander II döptes till Centralgatan medan dess parallellgata Mariiegatan, efter Maria Alexandrovna, fick bibehålla sitt namn, liksom Elisabetsgatan i Helsingfors efter Alexander I:s kejsarinna Elisabet. Gatunamnens förändringar återspeglar historieuppfattningens klara och enkla indelning i goda och dåliga kejsare: Alexander I och II goda, Nikolaj I och II dåliga.

Derussifieringen av stadsbilden gällde mera än ett byte av de trespråkiga gatuskyltar som väckt förargelse sedan Bobrikoffs tid. De ryskspråkiga och med Ryssland förknippade institutionerna, som levat med omedelbart stöd av generalguvernörsämbetet eller de militära myndigheterna råkade i trångmål. Till dem hörde i Helsingfors de ryska Alexanders- och Mariagymnasierna för gossar och flickor, folkskolorna, den ryska Alexandersteatern och olika föreningar. De ryska militära institutionerna och kasernerna på alla håll i landet förklarades på våren 1918 som krigsbyte och omfördelades mellan finska myndigheter, både militära och civila. Sålunda lyckades t.ex.

Inbjudningskortet till universitetets tyskländsorienterade fest den 19.1.1918 förenade den akademiska lyran – studentkårens tecken – med den rödgula lejonflaggan, som i detta skede hade ledningen i debatten om den kommande riksflaggan.

Universitetet komma över de begärliga fastigheter vid Unionsgatan, där det ryska militärhospitalet varit inrymt. Alexandersteatern övertogs av Finlands nya Nationalopera.

De grekisk-ryska församlingarnas egendom kvarstod frånsett garnisonskyrkorna till en början ograverad, även om kyrkorna med rätta betraktades som demonstrativa uttryck för russifieringen under de senast förflutna tjugo åren. I Villmanstrand lutheraniserades en stor halvfärdig militärkyrka i novgorodsk stil, i Tavastehus profanerades den ryska kyrkan till stadsbibliotek och landsarkiv. I Helsingfors riktades derussifieringen främst mot det s.k. Resvojs kapell, uppfört intill Uspenskij-katedralen genom en enskild donation till hundraårsminnet av Finlands anslutning till Ryssland. Bara de nationellt mest renlärika vågade framföra tanken på en rivning av själva katedralen, men kapellet angreps ett flertal gånger med tjärpytsar och revs slutligen år 1919. Kyrkan på Sveaborg från 1850-talet – tillägnad Alexander Nevskij, helgonet för Rysslands Östersjöpolitik och *Drang nach Westen* – vakade med sina fem lökkupoler över en fästning som i maj 1918 av riksföreståndaren på finska döpts om till Suomenlinna, "Finlandsborg". Omsider kunde man år 1926 anordna en arkitekttävling för en ombyggnad av kyrkan. Det segrande förslaget, som också förverkligades, avskaffade lökkupolerna och ersatte dem med reminiscenser av en gustaviansk stil. Det förnyade tornet kröntes av ett kors och en AGA-fyr (svensk!) för trafiken till Helsingfors hamn.

AKADEMISKA FESTEN
19. I. MCMXVIII

FINLANDIA .. STADSORKESTERN, DIR. R. KAJANUS
FESTTAL J. J. MIKKOLA
SÅNG AKADEMISKA SÅNGFÖRENINGEN
FESTDIKT, ARVID MÖRNE N. LÜCHOU

SÅNG YLIOPPILASKUNNAN LAULAJAT
FESTTAL I. A. HEIKEL
FESTDIKT, V. A. KOSKENNIEMI .. N. LEHMUSKOSKI
TAL TILL JÄGARNA EINO VÄLIKANGAS
JÄGARMARSCHEN
VÅRT LAND

Festprogrammet 19.1.1918 var bemängt med inslag som skulle bli riktgivande för otaliga fosterländska fester: Sibelius Finlandia, Vårt land, diktrecitation – med obligatorierna V.A. Koskenniemi på finska och Arvid Mörne på svenska. Programmet nämner inte Die Wacht am Rhein och Ungerns nationalhymn, som väckte stor entusiasm. Sibelius Jägarmarsch uruppfördes här, och i programbladets marginal har en av de närvarande antecknat fragment av översättningen till svenska, som publicerats samma dag:

*Vårt hugg är hårt och vårt hat är kallt
Vår hämnd är hängångna släktens
Ett värjhugg är lyckan, ett -- -- allt
Och segern är morgonväktens.
Var redo när ropet kring bygderna går*

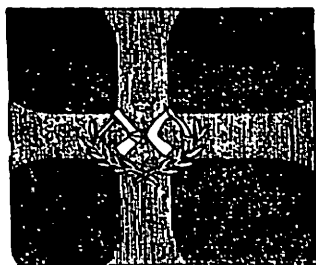
*Vårt krigsrop av skalderna siat --
Att fylkas och strida tills segern är vår
Och Finland stort och befriat.
När hoppet ur folkets bröst försvann
Vi jägare följde vår stjärna -- --*

Den "evenementella" kultur som i städer och på garnisonsorter fått årliga ryska inslag genom kyrkoårets fester dämpades betydligt. "Ryska julen", som sammanföll med den lutherska trettondagen och den ryska trettondagens vattenvigning, Jordan-festen samt givetvis fastan och det ryska påskfirandet hade ända sedan 1800-talets början hört till de frågor som markerat den ryska närvaron i Finland. Detta hade sedan utnyttjats för demonstrationer eller markeringar av bägge parter, i form av störande ofog eller synliga militärevenemang. Tideräkningsfrågan och den övriga brytningen med den förra moderkyrkan och patriarkatet i Moskva blev senare den stora symboliska stötestenen vid utformandet av den grekisk-ryska kyrkans ställning i det självständiga Finland.

Det lutherska kyrkoårets helger bildade den orubbade grunden för kalendern i det självständiga Finland, men beståndet av nyare, markerat icke-ryska offentliga minnesdagar ökade. Den 16 maj, årsdagen för de vitas segerparad i Helsingfors, var en synligare fest- och paraddag än "självständighetsdagen" 6.12., som observerades första gången år 1919. Helsingfors universitet och studentkåren hade sedan 1800-talets senare hälft utvecklat en särskild, i politiskt-ideologiskt syfte utnyttjad apparat med minnesfester och festdagar för olika stormän: Porthan-dagen 9.11, Runebergsdagen 5.2, Snellmansdagen 13.5, Topeliusdagen 14.1, Kalevaladagen 28.2. Universitetets firande hade haft landsomfattande ambitioner och festformerna spred sig genom det akademiska borgerskapet och skollärarna även till andra orter. Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november hade sedan 1908 omfattats som samlingsdag för den svenska nationalitetsrörelsen i landet och börjat benämnas "svenska dagen".

Den nya musiken

De visuella metaforerna – flagga, vapen, sedlar eller frimärken – för det självständiga Finland hade en stor genomslagskraft, men var oskiljaktiga från övriga samverkande inslag i teckenvärlden. Den offentliga musikens och den unisona sångens flyktiga men lätt massreproducerbara metaforer omarbetades och nationaliserades. Nationalitetsrörelserna och de stora folk-rörelserna hade långt före 1917 byggt upp en "sångskatt" – ett herderskt-romantiskt begrepp – på svenska och finska i Finland, som tillsammans med psalmbokens viktigaste nummer via folk- och skriftskolan inarbetats till en allmän nationalrepertoar. Motkulturerna, arbetarrörelsen, väckelserna, un-

Studentnationernas fanor vid Helsingfors universitet hade samma landskapheraldiska inslag som de nya regementsfanorna från tiden efter 1918. För studenternas del hade den historiska heraldiken återupplivats vid nygrundningarna på språklig grund åren 1905–1907.

derhållningsartisterna, hade sin egen repertoar, icke mindre spridd. Folklig sång, visa och dansmusik levde som ett historiskt arv.

Det självständiga Finland fick ett nytt representationsbehov inom musikens område, som snabbt och konkret fylldes genom en insats av framom andra Heikki Klemetti, körledare, musikhistoriker och folkmusikforskare. Han utarbetade ett program för t.ex. militärmusikens marschrepertoar och förnyade allsångsböckerna på finska till ett historiskt-patriotiskt helt. Den nationella musikkulturen hade en lång tradition från Vårt land, Runeberg och Pacius. Den bröts inte utan snarare förstärktes, även om givetvis ryska "folksången", Gud välsigne tsaren, som ibland förekommit i officiösa sammanhang och de omtyckta ryska militärmarscherna utmönstrades. Klemetti trädde till på sommaren 1918, då arbetarrörelsens hela sång- och marschrepertoar, som dels var högideell och utopisk, dels fräck och parodierande, förvisats till ett underjordiskt liv.

Sibelius nya Jägare-marsch hade uruppförts några veckor före jägarnas ankomst vid en starkt tyskvänlig universitetsfest i Helsingfors i januari 1918. På samma fest sjöngs Die Wacht am Rhein, stående, två gånger och

Ungerns nationalhymn en gång. Jägaremarschens av krigisk retorik och självöverskattning översållade ord skapade attityder för framtiden. – Kombinationen av Runebergs kamp- och blodsbilder med Kalevalafolkets Storfinland fick här ett av sina slående uttryck.

Det självständiga Finlands nyuppsatta regementen med de första kontingenterna av värnpliktiga från och med våren och sommaren 1918 fick historiserande landskapsnamn, med associationer till svenska tidens hakkapelliter och indelningsverk. Likaså försågs de med fanor som hade motiv från de historiska landskapsvapnen. Klemetti fördelade honnörsmarscher till regementena enligt samma princip och utnyttjade så långt som möjligt uppteckningar av folkliga marschmelodier eller marscher belagda i Finland från svenska tiden. "Björneborgarnas marsch", som utsågs till arméns honnörsmarsch, och "Finska rytteriets marsch i 30-åriga kriget" var av blandat internationellt ursprung, men hade via Runebergs och Topelius ord fått hävd i Finland. Finska tonsättare från 1800-talet, som Fredrik Pacius ("Soldatgossen"), Karl Collan ("Vasa marsch", "Savolaxarens sång"), Emil Genetz ("Terve Suomeni maa") och Paavo Hannikainen ("Karjalaisten laulu") kompletterade krigsmaktens patriotiska tonbild.

En del av de "landskapssånger" som togs i bruk av försvarsmakten härstammade från studenternas och nationsväsendets sångrepertoar från mitten av 1800-talet och fick nu en militariserad, ny funktion.

Konstens budskap

Kampen om konstens roll för utformningen av det framtida Finland var på vissa punkter konfliktfylld. Historiseringen och den nationella idealiseringen av landet, folket och dess historia, som gjorde sig gällande på så många andra områden efter 1917, stötte inom bildkonsten på motstånd. Åren 1917–1918 inföll i efterhand betraktat mitt i den stil- och konceptionsbrytning som gick över Europa, från föreställande, avbildande och realistisk konst till icke-föreställande, abstrakt konst. Under världskrigets år nådde kubismens och expressionismens första förebud Finland, både från Ryssland, Tyskland och Paris.

Den borgerliga realismen, symbolismen och "nationalromantikens" måleri med sin Kalevala-värld från perioden före 1905 var passerade stadier. Av dem var Kalevalavisionerna om en ur- och storfinsk kulturform i Norden alltför användbara i nationella sammanhang för en äldre, konservativ litterär-fennomansk generation. De yngre tog avstånd från det fornhistoriska

och kastade sig med expressionismen som stilmedel fullt och helt in i samtidens upprivenhet. Gallen-Kallela, Eero Järnefelt och Albert Edelfelt hade uppfattat och avbildat folket som "ädla vildar", med samhällelig tendens eller utan, men som en nationell framtidsprojektion. Tyko Sallinen, som stod i centrum i striden kring måleriets uttrycksmedel och innehåll just år 1917 var en hämningslös expressionist. Av Sallinens två huvudnummer från detta år, målningarna "Jytkyt" och "Hihhulit" – med oöversättliga, vulgärspråkliga signalnamn – föreställde den ena en frenetisk, köttslig dansscen till handklaver och den andra ett savelsefullt väckelsemöte. En storm av kritik mötte Sallinen, uppfattningarna om "folket" och "religionen" var hotade, målningarna var nedrivande, de grovt dragna figurerna antydde finska folkets mongoliska härstamning, just när det borde träda fram på historiens scen med sina bästa sidor.

Sallinen försatte sina finska dansande arbetare och käringarna på väckelsemötet ytligt sett till samma kategori, där samtidens skämttecknare placerade ryssar, judar och bolsjeviker. Expressionismen accepterade inte ett beroende av samhällets politiska målsättningar. Den konstförstående professors- och kritikerkåren i Finland 1917–1918 talade med Onni Okkonen i spetsen för en rasförädling med konstens medel. Bonden-krigaren-frihetskämpen, studenten-jägaren, heroisk dädkraft och vardagens idoga gärning blev objekt för den klassicerande riktning, som efter 1918 ville utforma ett moraliskt framtidsideal i konsten. Det främsta mediet i denna bransch blev skulpturen, med Wäinö Aaltonen som ledande namn. Frihetskrigets talrika helleniserande minnesmärken och hjältegravar skulle binda folket till klassiska konstideal.

Arkitekturen hade ingen expressionism eller kubism att ta ställning till. Också i Finland hade en tilltagande byggnadsteknisk rationalism och en återhållsam, symmetrisk stillklassicism vunnit terräng under världskrigets år. Den ekonomiska tillväxten kunde avläsas i de finska städerna i form av allt större stenhus, banker, försäkringsbolag, hotell, affärspalats och monumentala borgerliga bostadsaktiebolag. Stadsplaneringen hade igen ryckt fram som ett instrument att bemästra okontrollerad tillväxt, bostadsfrågan och den sociala frågan – d.v.s. proletariseringen i storstäderna. Genom stadsplaneringen kunde man skapa nya synliga offentliga byggnader som dominerar och i övrigt med en avbild av ett framtida idealsamhälle, med bättre bostadsstandard, utbildning, hygien och sjukvård som samhälleliga förväntningar. Helsingfors stad gick under 1910-talet i spetsen för den nya stads-

På järnvägsstationen i St Michel: greve von der Goltz anländer för att sammanträffa med Mannerheim. Stålhjälmen, järnkorset och de glänsande stövelskaften var för en kort tid beundrade tyskpreussiska sinnebilder i hela Finland. Den vita arméns ledning mötte upp i snörkängor, benlindor, blandade skyddskårsrockar och brokiga huvudbonader, dock redan med de kännspaka vita fårskinnsmössorna, "mannerheimarna".

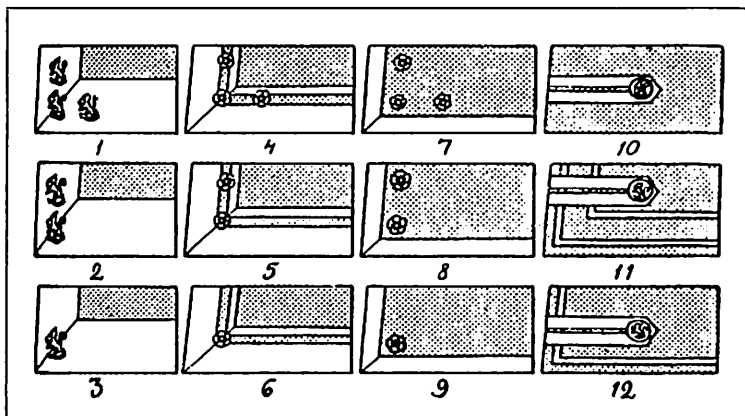
planeringen och för en reglerad markpolitik i konkurrens med förstädernas privata grunderbolag. För planeringsuppdragen anlätades främst arkitekterna Bertel Jung och Eliel Saarinen. Bägge drog genom modeller och enorma illustrationsplanscher i fågelperspektiv upp magnifika visioner av en välordnad, rationell megalopolis-framtid.

Statusförändringen till rikshuvudstad medförde inget omedelbart omstruktureringsbehov i huvudstaden. I detta avseende är kontinuiteten från föregående stora planeringsvåg 1812 som storfurstendömet's huvudstad markant och synlig i denna dag. Jung hade 1917–1918 lanserat ett annat projekt, som ingrep i huvudstadens symboliska hierarki. En gruppering inom universitetet lade fram ett förslag om en flyttning av hela universitetet, biblioteket och alla institutioner från kvarteren intill Senatstorget till obebyggda områden i Mejlans, i anslutning till kommande medicinska kliniker. Jungs förslag, som skulle ha ställt universitetets centrumfastigheter till stadens disposition, åstadkom inom kort ett motförslag i statlig regi. I ett kommittébetänkande framlades år 1920 det första utkastet till en omstrukturering av huvudstadens centrala delar, utgående från att universitetet skulle bibehållas i stadskärnan. De föreslagna nybyggnaderna för republikens statliga organ skulle gå ut över de oansenligare och av sitt ryska eftermäle präglade byggnaderna längs Unionsgatan: militärhospitalet, Treenighetsskyrkan och universitetsklinikerna. I stället föreslogs nya monumentalbyggnader för Statens centralbibliotek, Riksdagen och de högsta domstolarna, med pompösa kolonnader. Republikens penningbrist lämnade alla byggnader vid det gamla.

Förändringen i statsskick kunde genomföras genom smärre ommöbleringar i Senatshuset, generalguvernörens bohag i tjänstebostaden "Smolna" övertogs av Riksföreståndaren, som också flyttade in i f.d. Kejsarliga palatset, som under världskriget varit krigssjukhus och därefter disponerats av i Helsingforssovjeten. Den emotsedda konungen föranledde beställningar av nya möblemang och inköp av diverse stilmöbler, av vilka en del sedan avbeställdes, en del såldes hos Stockmanns varuhus och en del kom palatsets senare inflyttade presidenter till godo.

Militariseringen

Den nyuppställda finska krigsmaktens framtoning genom uniformspersedlar, gradbeteckningar, ordnar och beväpning var föremål för mycken omsorg. Den vita sidans grå vadmalsuniform återgick på skyddskårernas utrust-

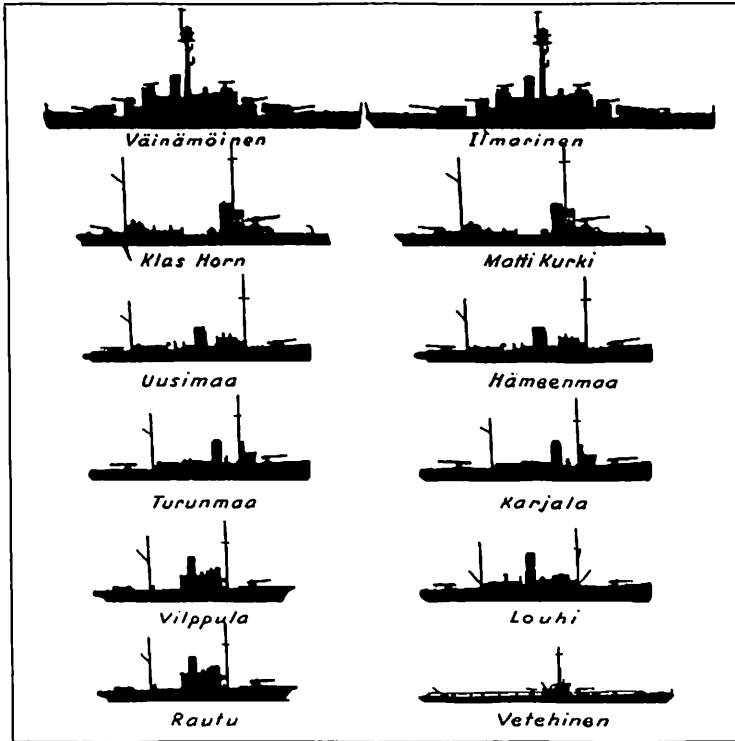

Den nya finska krigsmaktens symbolspråk uttryckte i ornament och färgsättning ordning och styrka även genom traditionens makt. För officerarnas gradbeteckningar på kragsspeglarna utnyttjades vapenheraldikens inslag: lejon för generalitetet och rosor ("vita rosor") för de lägre graderna.

ning. Den vita armbindeln och skärmössan hade tagits i bruk i kriget under vårvintern 1918 och för paraden den 16 maj i Helsingfors försökte man nödtorftigt förenhetliga uniformerna. Officerarnas vita fårskinnsmössor och manskapets grankvistecken blev genom paraden förevigade symboler. Grankvisten stadgade sig sedan som ett typornament för det självständiga Finland, i skyddskårens emblem, i officersuniformens kragsspeglar och i förslaget till diplomatfrackarnas broderier.

Militärpersedlarnas detaljer, knappar, kokarder och märken utformades att tillsammans med snitt, material och färger bilda en ny finsk metaforvärld. För den militära framtoningen fanns tre möjligheter att välja mellan. I derussifieringens namn kunde ingenting med associationer till den ryska militären komma på fråga, däremot återstod Sverige, den egna historien och etnografin samt bundsförvanten Tyskland. Den karolinska revivalismen levde under världskrigsåren stark i Sverige och den svenska krigarärens symbol, den trekantiga hatten hade återinförts som huvudbonad för beväringarna i Sverige. En motsvarande hatt togs i Finland i bruk 1918 av en del militärenheter från de nyländska svenskbygderna.

Jägarna valde för sina uniformer ett retuscherat tyskt alternativ. Alla tillgängliga skraddare engagerades i Libau för att företa ändringarna i rasande fart inför avfärden i februari. Uniformssnittet, huvudbonaderna och den

Namngivningen av den finska krigsflottans första fartyg signalerade den första republikens typiska blandning av nationalmytologi (Väinämöinen, Ilmarinen), krigarkult (Klas Horn, Matti Kurki), gustaviansk revivalism (Uusimaa etc. efter skärgårdsflottans "finska" fartygstyper) och slagfälten från 1918 (Vilppula, Rautu).

gröna färgsättningen förblev markerat tyska. Inför årsdagen av landstigningen, den 24 februari 1919 infördes ytterligare ett särskilt distinktionstecken, med bataljonsnumret 27 som motiv. Den gröna färgen, som även i jägarnas fana avvek från de övriga nya regementsfanorna, förblev jägarrörelsens särskilda kännetecken, i kontrast till den vita arméns gråa.

För konstnärliga frågor engagerades vid de vitas högkvarter Akseli Gallen-Kallela, som senare tjänade som riksföreståndaren Mannerheims adjutant. Gallen-Kallela skisserade under våren och sommaren 1918 mängder av alternativ för olika vapenslags uniformer och för civila uniformer. Sortimentet omfattade bl.a. betjäningen i det då tilltänkta kungliga palatset, utri-

kesministeriets tjänstemän och t.o.m. laxfiskarna vid Langinkoski f.d. kejsersliga fiskestuga i Kymmene.

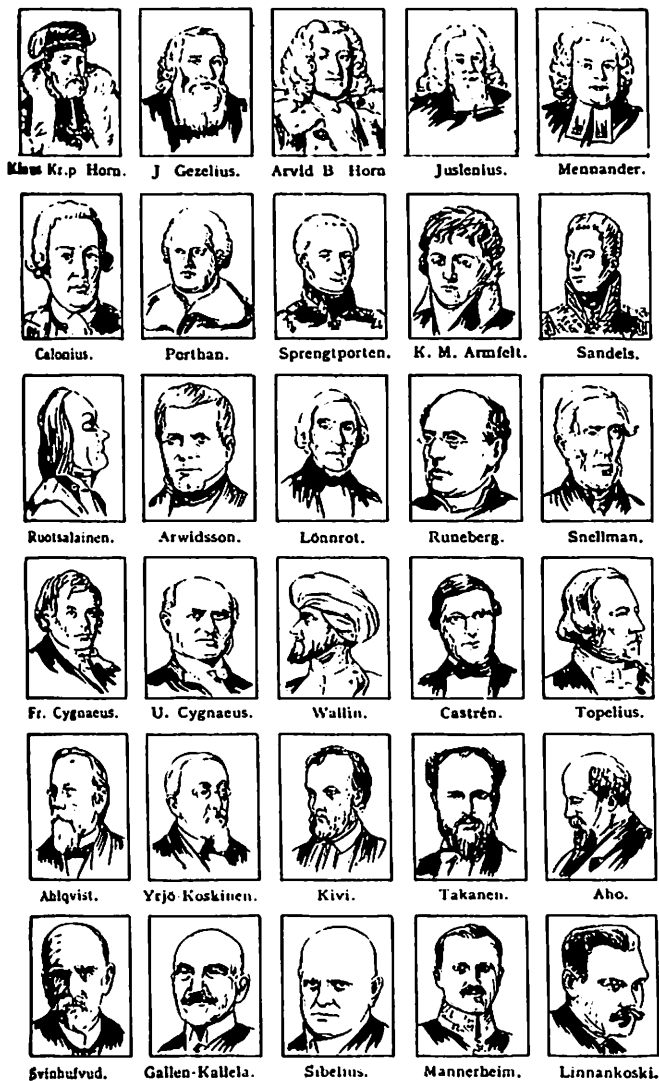
Gallen-Kallelas förslag till militäruniformer var fantasifulla och rika på symboler, dels historiserande från svenska tiden, dels från den finska folk-kulturen. Gallen-Kallela var en anhängare av Finlands lejonvapen och dess färger, rött och guld, både i smått och i stort. Han valde ut lejonknapparna till grundmodell för militäruniformerna, införde den gulröda lejonkokarden för officerarna och vapnets heraldiska rosor som gradbeteckningar. Knap-parna anskaffades från Stockholm redan i april 1918. Gallen-Kallelas förslag till artilleristuniform omfattade bl.a. finska näbbstövlar med sporrar. För infanteriet föreslog han bindpjäxor och för kavalleriet en hög hatt med sidoplym, enligt förebild från 1808–09 års krig – eller dess visualisering genom Edelfelts illustrationer till Fänrik Ståls sägner. Som sidogevär ville han införa puukkokniven och för sjöstridskrafterna stickertar med björnhuvud och skaft av hästand.

Med starkt förenklade former fastställdes Gallen-Kallelas förslag av riks-föreståndaren Svinhufvud i juli 1918, men hela uniformssviten upphävdes av hans efterträdare Mannerheim i december. Därefter rådde fram till omkring år 1922 ett visst interregnum och stor brokighet i uniformeringen. Då avskaffades också jägarnas särskilda uniform.

Nyord och nyordning

Det disputerliga begreppet "symbol" har här använts med en generös betydelse, motsvarande "tecken" överhuvud. "Metafor" har använts i en ännu lösligare betydelse: retorisk, bildlig uttrycksform och återkommande omskrivning – inte enbart i text – för abstrakta ting och skeenden. Metaforen som stilistisk figur hör till den politiska offentlighetens vardag och åtföljs av en hel uppsättning av andra uttrycksmedel: stående personifikationer, epitet och talesätt. Symbolen och metaforen arbetar med förtydligande effekter, egentligen mot den logisk-empiriska uppfattningen av historien som en kronologisk anhopning. Metaforerna blir gärna "eviga", tidsindifferenta och befrämjar den överhistoriska myten.

Det är lätt att följa den förändring i de konkreta, synliga och hörbara metaforerna som följde självständigheten i spåren under åren 1917–1918. Mera svärfångade är de nya accentueringarna i den "virtuella", abstrakta föreställningsvärld, som styrdes av slagord i journalistik, litteratur, offentlig-

Finlands galleri av historiska stormän – här i en version från 1930-talet – ställdes som moraliskt förebildliga kämpar vanligen i självständighetstankens, den "nationella väckelsens" och den finska krigarärens tjänst. Under 1930-talet utökades de med kulturhéroer som författarna Kivi, Aho och Linnankoski, skulptören Takanen, Sibelius och Gallen-Kallela.

hetens retorik, politikernas tal eller tog form i tidens nyare medier, film och fotografi.

Alla typer av metaforer verkade tillsammans i samma realtid, stödande eller i motsats till varandra. Förnyelsen av offentlighetens metaforflöde är inte lätt att fånga och många grundläggande frågor kring metaforförrådet från åren 1917–1918 är oundersökta. Vi vet att aktivister och jägare från februari 1918 började benämna de pågående krigshandlingarna ”frihetskrig” och att termen slog igenom under intryck av den östkarelska frågan och det tyska inflytandet, men varför kallades t.ex. ”de vita” vita och inte gula eller gröna?

”Finska folkets väg” från förtryck och ”slaveriets ok” – under Sverige och Ryssland – till självständighet och framtidshopp är en ofta använd bild. Historien blir en väg kantad av milstolpar och stormän som vägvisare: Per Brahe, Porthan, Snellman, Yrjö-Koskinen. Vem som var störst och viktigast var omtvistade frågor, men själva principen ifrågasattes sällan. Historiens heroisering och personifiering med olika nationella stormän bildade ett galleri med moraliska *exempla* för medborgarna, att följa ”i fädrens anda”.

Självständigheten kunde betraktas som målet för en väg kantad av prövningar eller den kunde ses i botaniska termer som en blomning, som föregåtts av växtens hela livscykel. Med en biblisk-Runebergsk parafras kunde man tala om sådd, grodd, växt och knoppning. I tidens ”mental mapping” med geografiska metaforer blir Finland än en gång Västerlandets utpost mot ”österns horder”, en syftning ända bort i mongolisk riktning. Finland hade som bålverk mot barbariet nyligen ytterligare hotats av bolsjevismens farsot, en asiatisk smitta likt koleran 1831. Medicinska och hygieniska metaforer förekommer ofta: socialismen var en pesthärd i samhällskroppen, som skulle opereras bort med ett kirurgiskt snitt en gång för alla.

Det friska och sunda för framtiden återfanns i landsbygdens rotfasta bondekultur och dess yttringar, *juureva talonpoikaisuus*, som den ”gråklädda bondehären” stått för i inbördeskriget. Den ”skötsamma arbetaren” och förnöjsamma småbrukaren var oundgängliga för landets ekonomi, men de ställdes i motsats till den vilseförda och moraliskt fördärvade socialisten, ”det röda slöddret”.

Ur historiens förråd aktualiserades förutom 1772 års regeringsform och förenings- och säkerhetsakten för kungavalsproceduren helt allmänna uttryck som ”nordiskt lagbundet samhällskick”, i motsats till ”österns”, d.v.s. Rysslands barbari, despotism och godtycke. Kyrkans män talade om ”folkets

avfall” från Gud som orsak till inbördeskriget och om ”bättring”, med monarkiskt statsklick som den timliga frälsningsvägen. ”Republiken är bolsjevismens barn” var ett biskopligt slagord i debatten om monarki kontra republik.

Finska folket, *Suomen kansa*, som historisk idealtyp och bärare av språk, kultur och stat splittrades emellertid av många andra skiljelinjer än de sociala och politiska. Nationalitetsrörelsernas nya skärpning i ”finlandssvenskt” och ”äktfinskt” var på väg sedan 1913–1914 och fick omedelbart efter kriget 1918 sina första aggressiva uttryck i territoriella krav, både innanför och utanför Finlands gränser. Det territoriella dämpades för den ”finlandssvenska” rörelsens del snart och övergick till en institutionella och kulturell linje. Språkstadgandena i regeringsformen 1919 (”Finska och svenska äro republikens nationalspråk”) var en seger för det traditionella tvåspråkighetstänkandet. Kring språkfrågan utvecklades en historiserande och demagogisk retorik som trädde fram i sin rikligaste form 1917–1918. Den territorialsvenska fraktionen i Finland prövade namnformer som Svenskfinland, Svenskland, Östsvenskland, Österland och Östersverige. Ordet ”finländare” infördes för att utmönstra det gamla ”finne”-begreppet. Nyorden har småningom fått överhanden och styr numera tänkesätten automatiskt. Många andra samtida slagord har överlevat bara i sångtexter och som föremål för historisk begreppsanalys. Ytterligheterna har förlorat sin aktualitet, likt Hugo Ekhammars nationalitetssång ”Svensk-Finland”:

Svenska jorden, språket, blodet
värna vi mot varje hot.
Svenska hedern, mannamodet
spira djupt ur hjärtats rot.
Svenska kvinnor, svenska män
vårda forntidsarvet än.

Nationalitetsmetaforiken var tämligen likartad inom bägge språkgrupperna, fränsett Kalevala-innehållet som kunde mobiliseras bara för finskhetsrörelsen. ”Fädernas grifter”-tematiken var långt vanligare som stöd för dagsaktuella strider än framtidsformuleringar och utopier. ”Moderniteten” var ingalunda okänd för den finländska intelligentsian på 1910-talet. De mekaniserade, effektiva reformsamhällena, elektriciteten, ångmaskinen, bilen och de moderna förstörelsevapnens lockelser skymtar som förebud för en ny tid. Urbaniseringen, moderna bekvämligheter, effektivitets- och rekordtänkan-

Bilder, metaforer, ledbilder eller nidbilder ger ett omedelbart uttryck för en hel uppsättning ("horisont") av samtida uppfattningar. Världens språkfördelning kunde på 1930-talet illustreras med kännsbaka stereotyper: 1. kinesiska, 2. engelska, 3. ryska, 4. tyska, 5. spanska, 6. japanska och koreanska, 7. franska, 8. italienska, 9. portugisiska, 10. polska, 11. holländska.

det, konkurrensen och "det praktiska livets krav" enligt amerikanska, historielösa förebilder blev inga framtidsmetaforer för det självständiga Finland, som framhärdade i sina historie- och nationalitetsfixeringar. Ett av konkurrensstankens uttryck, tävlingsidrottens spartanska jakt på individuella rekord i tävlan mellan nationerna, slog emellertid kraftigt an i Finland och höjde som känt kraftigt den unga statens självkänsla i början av 1920-talet.

Tolkningen och formuleringen av det politiska och militära händelseflödet åren 1917–1918 krävde i offentligheten ständiga och aktiva återkopplingar till en förståelsehorisont med mera tidlösa bilder, metaforer och myter. De kunde utkristalliseras till små betydelsebärande ting, som knappar i soldatuniformerna eller till helt nya nyckelord och stående vändningar.

Det är vanskligt att säga, om det är metaforernas förledande bildspråk i människornas föreställningsvärld som styr historien eller om det är historiens händelsegång som styr metaforernas utformning. I Finland kan problemet illustreras av de blåvita flaggdukarna vid de vitas segerparad i Helsingfors den 16 maj 1918. Efteråt har de betraktats som självfallna symboler för den nyvunna friheten. I verkligheten hade de tillkommit på ett sätt som i sig är en metafor för symbolspråket i Finland. Stadsarkitekten Birger Brunila hade fått i uppdrag att sköta dekorationsdetaljen, men kunde uppbringa bara några granrisgirlander, ett antal rödgula signalflaggor och gamla ryska flaggor, från vilka det röda fältet klipptes bort. På fotografier från paraderna kan man mycket riktigt urskilja den ryska handelsflaggans vita och blå våder.

Litteratur:

- ARS Suomen taide*, del 5, 1990 (artiklarna: Leena Ahtola- Moorhouse, 'Kuvanveisto 1900–1950', Riitta Nikula, 'Rakennustaiteen 1920- ja 1930-luku', Aimo Reitala, 'Maalaustaide 1918–1940' och Olli Valkonen, 'Maalaustaide vuosisadan vaihteesta itsenäisyyden alkuun').
- Max Engman, 'Finland som arvtagarstat', *Historisk Tidskrift för Finland* 1987, s. 540–569.
- Kirsti Kena, *Kirkon aseman ja asenteiden muovaautuminen itsenäistyneessä Suomessa*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 110 (Helsinki 1979).
- Matti Klinge, *Finlands blåvita färger* (Helsingfors 1988).
- Matti Klinge & Rainer Knapas & Anto Leikola & John Strömberg, *Helsingfors universitet 1917–1990*, Helsingfors Universitet 1640– 1990, del III (Helsingfors 1991).
- Maria-Liisa Kunnas, *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 320 (Helsinki 1976).
- Turo Manninen, *Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sota-propagandassa vuonna 1918*, *Studia Historica Jyväskyläänsä* 24 (Jyväskylä 1982).
- Aimo Reitala, *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet* (Helsinki 1983).
- Stig Roudasmaa, 'Sotilasvirikapuvut vuonna 1918'. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 5 (1986).
- Henning Söderhjelm, *Enkla betraktelser över nutida frågor* (Helsingfors 1919).
- Tuukka Talvio, *Suomen rahat* (Helsinki 1981).

Illustrationerna:

S. 564 och 565: Helsingfors universitets museum, orig. till den senare i Helsingfors stadsmuseum; s. 570 Museiverket, Historiska bildarkivet; övriga illustrationer ur Yrjö Karilas (red.), *Pikku jättiläinen*, femte upplagan 1938, en av de genom tiderna mest utbredda faktaböckerna för alla åldrar i Finland.

Finland och imperiernas fall

MAX ENGMAN

I början av 1919 överskred kejsar Karl II:s specialtåg gränsen till Schweiz. Österrikes siste kejsare, arvingen till en dynasti som regerat i sjuhundra år, lämnade sitt rike som en fördriven man. När tåget försvann i fjärran kände människorna enligt ögonvittnet Stefan Zweig en förlägenhet som vid en begravning. Kejsar Karls ryske kollega, den siste självhärskaren över alla rysar hade som överste Romanov avrättats ett halvt år tidigare. I Finland avfärdades han som Nikolai den Lille eller Nikolai Menedaren. En Viborgstidning konstaterade lakoniskt att Romanovarnas envælde hade slutat lika blodigt och i samma oreda som det började tre hundra år tidigare.

Kejsarnas avtåg från scenen innebar samtidigt som Zweig påpekade slutet på en värld, på de multinationella kejsardömenas värld – men det tog tid att bygga upp en ny. Hur svårt det är att göra slut på en värld har vi fått se under de senaste åren. Sovjetimperiet är borta, men allt blev inte annorlunda den dag kommunisterna abdikerade.

De mångnationella kejsardömena efterträddes liksom Sovjetunionen av nationalstater som ställdes inför uppgiften att bygga upp ett samhälle inom nya ramar. En republik måste likaväl som ett kejsardöme ha ett territorium med erkända gränser, tullar och pass. Den måste ha en överhet vars maktutövning regleras av en konstitution och utövas av en administration. Den måste ha ett förvaltningssystem med myndighet över medborgare. Upplösningen av ett imperium är inte enbart en fråga om gränsdragningar, territoriella konflikter, statsskick och utrikespolitisk orientering, utan också om uppdelningen av imperiernas förvaltning, egendom och traditioner. De nya staterna måste skapa en egen förvaltning, valuta, nationalbank, medborgarskap, identitet och symboler. Riksupplösningar handlar om att ärva och att skifta arv med alla de slitningar ett arvsskifte kan medföra.

På många punkter är de problem som dagens nya stater ställs inför de samma som mötte Finland och de andra arvtagarstaterna till Habsburgarnas och Romanovarnas riken efter första världskriget. Omstruktureringen ska-

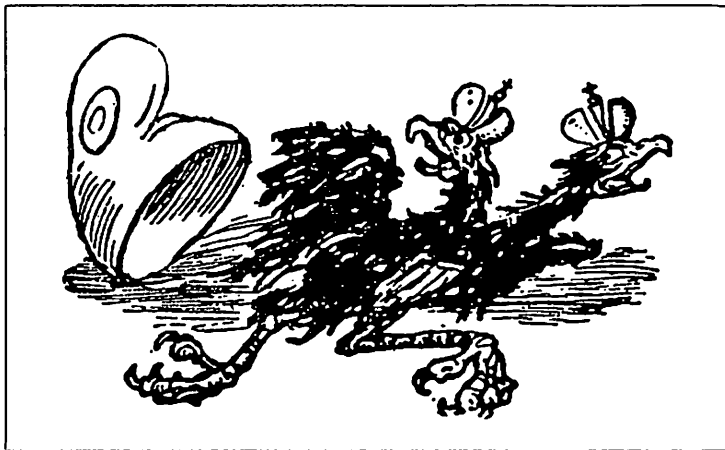
pade åtta nya självständiga stater från Finland i norr över de baltiska staterna, Polen, Tjeckoslovakien, Ungern och Jugoslavien. De nya staterna uppstod i det som en av deras främsta tillskyndare, Tjeckoslovakiens första president Tomáš Masaryk, kallade Europas riskzon, den zon av små blandade folk som av historien dömts att leva – och ibland nästan dö – mellan tyskar och ryssar. Under de senaste åren har Europas två sista multinationella imperier Sovjetunionen och Jugoslavien fallit sönder och nya mer eller mindre självständiga stater uppstått eller återuppstått i en omfattning som vi inte skådat sedan åren efter första världskriget.

Riksupplösningssmodeller

I ljuset av 1900-talets historia kan man i Europa tala om två grundläggande modeller för riksupplösningar. Upplösningen av de utomeuropeiska kolonialväldena efter andra världskriget kunde ses som en tredje modell, men kolonierna var aldrig integrerade i moderländerna på samma sätt som kejsardömenas och imperiernas beståndsdelar i Europa. Om man utgår från riksupplösningarna efter första världskriget kunde man tala om den Habsburgska och den Romanovska modellen.

Österrike-Ungerns komplicerade statsbyggnad med dess två rikshalvor, av vilka den ena var långt federaliserad, den andra styrdes som en centraliserad nationalstat, upplöstes genom en i huvudsak fredlig process och långvariga förhandlingar. Undantaget var Ungern som drabbades av inbördeskrig och intervention. Ryssland upplevde 1917 två revolutioner och systemskiften, varefter riket under tre år hemsöktes av inbördeskrig. Under dessa år lösgjorde sig ett antal randområden. Av dessa förmådde endast de nordvästliga, Polen, Finland och de baltiska länderna, hävda sin självständighet, medan bolsjevikerna inom några år återerövrade Ukraina, Vitryssland, Armenien, Azerbajdzjan och Georgien.

Upplösningen i Ryssland var en lång och smärtsam process, som inleddes med Nikolaj II:s abdikation, oktoberrevolutionen och Finlands självständighetsförklaring 1917 och avslutades med freden i Riga 1921 mellan Polen och Rådssryssland. Upplösningen markerades av regimskiften i Ryssland, inbördeskrig, revolutioner och interventioner i såväl centralregionen som randområdena. Processen var därmed våldsammare än den i huvudsak fredliga upplösningen av Habsburgmonarkin, även om det finns likheter med Ungern.

Kejsardömenas fall som kamp mellan frygisk mössa och flyende dubbelörn. Ur Rafael Lindvists album om huset Romanovs saga i bilder (museiverket, historiska bildarkivet).

En viktig skillnad mellan riksupplösningarna 1917-1921 och idag är att de Romanovska och Habsburgska kejsardömena föll på grund av att de blev besegrade i ett världskrig vars påfrestningar de inte klarade. Även om man kan peka på kapprustningen och decennier av kallt krig som en av förklaringarna till Sovjetunionens undergång, hade upplösningen huvudsakligen interna orsaker – kolossens lerfötter gav slutligen vika. Stormakterna, den internationella opinionen och internationella organisationer som FN, EG, ESK och Världsbanken har spelat en viktig roll i dagens upplösningsprocesser, men de har på inte kunnat diktera lösningar ens i den utsträckning som segrarmakterna i Paris efter första världskriget kunde göra det i Central- och Östeuropa.

I fråga om riksupplösningarnas förlopp har Sovjetunionen hittills följt den Habsburgska modellen med en i huvudsak fredlig upplösning framförhandlad under en plågsam och fortgående process. Bolsjevikernas välde har än så länge upplösts i mindre oreda än det tillkom. Jugoslavien, vars utgångsläge i någon mån påminde om den österrikiska rikshalvan i Dubbelmonarkin, har efter "den siste habsburgaren", marskalk Tito, slagit in på den Romanovska modellen med lika tragiska följder för dess befolkning som i tiden för tsarens forna undersåtar.

En av motiveringarna för skapandet av nya gränser i Europa efter första världskriget var att avskaffa "konstgjorda" enheter som Österrike-Ungern och ersätta dem med nationalstater. Idag kan man ställa frågan om de nya skapelserna Jugoslavien eller Sovjetunionen var "naturligare" än Habsburgarnas rike. Upplösningen av Sovjetunionen, som själv betecknade sig som världens största mångnationella samhälle och hävdade att man höll på att skapa en sovjetisk människa, "homo sovieticus", har efterlämnat ett tomrum. Splittringen av den stat som först kallade sig Serbernas, Kroaternas och Slovenernas Konungadöme, från 1929 Jugoslavien, som åter hävdade att den var i färd med att skapa den jugoslaviska människan, har utlöst ett allas krig mot alla. I de atomiserade samhällena i de nya statsbildningar som uppstått på sovjetiskt och jugoslaviskt område och i staterna i den tidigare sovjetiska maktsfären i övriga Europa, fylls tomrummet av nationalism och ett sökande efter historia och kontinuitet.

Imperiernas likvidation

Innan nya stater kan byggas upp måste imperiet likvideras, dess efterföljare måste göra upp likvid. Med likvidationen av t.ex. den österrikisk-ungerska utrikesförvaltningen eller riksbanken avsågs dess upplösning och uppdelningen av dess tillgodohavanden och skyldigheter, penningmedel, fastigheter och tjänstemän mellan arvtagarstaterna.

Nedmonteringen av den gemensamma förvaltningen och arvskiftet tog sig olika uttryck i Ryssland och i Österrike efter första världskriget. På ett mycket konkret sätt framgår detta av fredsfördragen. Rådssysslands fredsfördrag med Estland omfattade 21 artiklar, fredsfördraget med Finland 39 artiklar, medan freden i S:t Germain med Österrike omfattade 381 artiklar. Frederna i Paris, som kallats förortsfördragen på grund av att de undertecknades på slott i stadens omgivning, representerar i långt högre grad ett medvetet försök att skapa en grund för en efterkrigsvärld med detaljerade bestämmelser om allt från internationaliseringen av Donau till Nationernas Förbunds grundstadga.

Rådssysslands fredsfördrag med sina grannar koncentrerade sig på det som var nödvändigt för att fientligheterna skulle upphöra. Allt annat fick ordnas upp senare genom bilaterala diplomatiska förhandlingar. Under dessa blev det aldrig fråga om att de romanovska arvtagarstaterna skulle få inblick i upplösningen av den gamla förvaltningen eller någon andel av dess

tillgångar i Ryssland. Krav ställdes under efterkrigsåren, men arvtagarstaternas utbyte var magert. De baltiska staterna klagade över att de i strid med fredsfördragen inte ens återfick den egendom som under världskriget evakuerats från Balticum till det inre av Ryssland för att inte falla i händerna på de framryckande tyskarna.

Den centrala juridiska grunden för likvidation i mellanstatliga relationer är frågan om rättsefterföljd, kort sagt vem som skall betraktas som det gamla rikets direkta legitima juridiska arvtagare. Frågan hade omedelbara konsekvenser för rättigheter och skyldigheter. Den som kunde hävda sig vara en direkt fortsättning på det tidigare riket kunde göra anspråk på dess tillgångar, t.ex. valutareserven, men blev samtidigt ansvarig för det gamla rikets åtaganden, bl.a. dess statsskuld. Efter första världskriget spelade statsskulden och krigsskadestånden en avgörande roll. Samtliga habsburgska successionsstater, inklusive den nya republiken Österrike, förklarade att de som nya skapelser inte var ansvariga för det gamla rikets skulder, men den amerikanske utrikesministern Robert Lansing konstaterade: "Österrike-Ungern har försvunnit, någon får lov att betala räkningen".

Efter mycket komplicerade förhandlingar kunde man under 1920-talets första år komma överens om fördelningen av den österrikiska statsskulden. Fördelningsnyckeln baserade sig på folkmängd och ekonomiska resurser. En motsvarande fördelningsnyckel för den sovjetiska likvidationen har Ryssland och Ukraina ännu inte kunnat enas om.

På ett sätt som påminde om de habsburgska s.k. likviderande ministerierna under arvtagarstaternas övervakning, förklarade Rysslands ledning efter augustikuppen 1991 att man övertog de sovjetiska ministerierna, men med bibehållande av de andra sovjetiska arvtagarstaternas rättigheter. Senare har emellertid Ryssland och Serbien hävdats att de är de legitima arvtagarna till Sovjetunionen respektive Jugoslavien med det tvivelaktiga argumentet att alla andra utträtt ur dessa försvunna statsbildningar och därmed förverkat sina rättigheter medan de inte gjort det. Därmed skulle de alltså ha rätt att överta de unionella ministerierna och förvaltningsapparaten, liksom även den tidigare statens plats i FN och andra internationella organisationer.

Likvidationen kunde i mycket förliknas vid en bouppteckning och ett arvsskifte; en ukrainare konstaterade under de Oberoende Staternas Samväldes långa förhandlingar om den sovjetiska likvideringen att det var som att göra upp en bouppteckning efter ett konkursbo.

Den första arvtagarstaten

Finlands självständighet var en del av imperieupplösningen. För Finland och det kejsrerliga Rysslands andra arvtagarstater innebar revolutionen inte bara att de måste komma överens med en revolutionär regering av ett helt nytt och motbudande slag, låt oss säga som Sverige måste komma tillrätta med den revolutionära franska republiken efter revolutionen 1789 eller bolsjevikerna efter 1917. Arvtagarstaterna måste inte bara rädda sin egendom, sina investeringar, sina medborgare, utan få klarhet i vem som var deras medborgare, vilken egendom de kunde ställa anspråk på o.s.v.

Finland ter sig i en del avseenden som en typisk arvtagarstat och måste likvidera sina band med Ryssland. När bolsjevikerna vägrade försvinna från historiens scen måste man komma överens med dem om delning av stats-egendom och resten av arvskiftet efter drygt hundra års samexistens mellan Ryssland och Finland.

Ett finländskt särdrag är att landet var först, faktiskt blev den första arvtagarstaten. Finlands självständighetsförklaring 6.12.1917 gick så obemärkt förbi att den knappast noterades i följande dags tidningar, helt enkelt för att den var bara ett skede i en process som pågått sedan kejsarens abdikation ett drygt halvår tidigare. Finlands suveränitetsförklaring, som ingen erkände innan bolsjevikerna hade gjort det, blev i alla fall den enda av de talrika självständighets- och suveränitetsförklaringar som omedelbart fick en bestående konkret betydelse före världskrigets slut. När Finland förklarade sig självständigt försökte Masaryk och de sydslaviska ledarna fortfarande förgäves få ententens ledare att lyssna på deras argument för en upplösning av Österrike-Ungern. Polen, Litauen och Lettland var ockuperade av tyskarna.

Finlands suveränitet hade förvisso sina begränsningar. Det fanns en mängd ryska trupper i landet och de förhöll sig nästan lika ambivalent till en hemfärd som de sovjetiska trupperna i de baltiska staterna idag – dock med den skillnaden att den ryska armén hunnit betydligt längre på vägen mot upplösning än den sovjetiska tillsvidare. Rafael Erich konstaterade 1917 för Finlands del att med främmande trupper i landet löpte man risken att en självständighetsförklaring främst fick "platonisk och programmatisk betydelse", en situation där den litauiska regeringen skulle ha känt igen sig 1990.

Det var inte enbart finländarnas förtjänst att de blev först, utan det berodde på att det passade Tyskland och bolsjevikerna. Tyskarna ville lösgöra

"Vapenbröderna – die Waffenbrüder" på vakt efter Helsingfors intagning (Veckans Krönika 27.4.1918). Omvärlden har ibland haft svårt att se Finland annat än som vapenbroder, om inte ens egen så någon annans.

randområden från den ryska centralmakten och bolsjevikerna ville underlätta revolutionen i Finland. De stödde följaktligen var sin part i det inbördeskrig som bröt ut åtta veckor efter självständighetsförklaringen.

På många sätt var både Finlands självständighet och bolsjevikrevolutionen resultat av världskrigets gång på östfronten. De ryska nederlagen skapade utrymme för båda. Finland och Rådssyssland överlevde emellertid den tyska dominansen och man kan hålla med Richard Debos konstaterande om läget i Östeuropa efter den tyska kapitulationen:

By mid-November only Finland and Soviet Russia stood amidst the rubble of Germany's former empire in the east, each in its own way exhibiting those elements of strength which had originally called it into existence.

För Finland var tidssekvensen av central betydelse: det ryska nederlaget gav Finland möjlighet att lösgöra sig, medan det tyska nederlaget skapade en faktiskt självständighet. Då lösgjorde sig Finland från ställningen som tysk

satellit, som kom till synes i valet av en tysk kung och de fördrag som i praktiken ställde den finländska utrikespolitiken och det finländska näringslivet under tysk ledning.

Den motsatta ordningen, att Tyskland hade besegrats först kunde ha blivit katastrofal för Finland. Finland hade aldrig fått det tyska stödet eller, om man tänker sig att Tyskland i alla fall kunnat bidra till en finländsk halvsuveränitet före sitt nederlag, eventuellt blivit tvunget att ensamt konfronteras med ett fortfarande starkt Ryssland. I en sådan situation hade principen om nationellt självbestämmande, som i vilket fall som helst blev en kortvarig ledstjärna för bolsjevikerna, inte tillämpats på Finland. Om man tänker sig att motsvarigheter till de båda revolutionerna 1917 i alla fall hade inträffat, skulle sannolikt ingenting ha kunnat hindra att Finland drogs ännu djupare in i revolutionsprocessen.

Dylika kontrafaktiska resonemang ändrar inte på det faktum, att Finland blev först i en del andra avseenden. Jäsningsprocessen i Ryssland fick indirekt sin första återspeglning i Finland, som i januari 1918 upplevde den första revolutionen efter bolsjevikernas maktövertagande. Den inträffade ett år före Bela Kuns rådsregering i Ungern, spartakistupproret och rådsregimen i München. Efter nederlaget blev de finländska röda flyktningarna de första exemplen på den typ av revolutionärer som var mycket vanliga under mellankrigstiden: misslyckade, men förhoppningsfulla emigranter som existerade på sovjetregeringens nåd och slutligen riskerade utrensning.

"En gammal stat"

Ett annat finländskt särdrag som skilde landet från de flesta andra arvtagarstater var de – relativt sett – små separeringsbesvären i förhållande till Ryssland. Det är visserligen riktigt att Finlands internationella läge stabiliserades först genom freden i Dorpat 1920 efter tre år av varken krig eller fred i förhållande till Rådssyssland. Det var en brytningsperiod med stor politisk turbulens, men den var i viktiga avseenden ändå mindre genomgripande än de andra arvtagarstaternas tillkomstprocess.

En av utrikesminister Carl Enckells främsta strävanden gick ut på att bevisa för omvärlden att fallet Finland var något för sig:

Finland hörde icke till den grupp av "nya stater", som uppstod genom Rysslands sammanbrott och den österrikiska monarkins upplösning, ty då dessa staters självständighet proklamerades kände man varken deras gränser eller deras invånarantal.

Suomireito: Nyt seä Iivana, minä olen Iivys-käinen, eikä seäin tarvitse olla enää minun hohtoojanani.
Seä Iivana Dolakereikki: «Ä Ivo fikusti paha hohtomas, paha kälki halui ymmärtämäs. Sinu vapaa olemas,
a jina ite ites huoltamas. A hjoava tavarihki olemäs.»

Enckell motsatte sig en randstatspolitik, eftersom den identifierade Finland med de baltiska staterna och förhindrade "Finlands erkännande såsom en med de skandinaviska länderna, Schweiz m.fl. jämbördig gammal stat". Det gällde att

bevisa att något minoritetsproblem av östeuropeisk natur icke existerade i Finland ... Något förmyndarskap och protektorat över minoriteterna, sådant som de segrande stormakterna ansett sig skyldiga att införa för nya stater kunde för Finlands vidkommande självfaller icke ifrågakomma.

Enckell ville, i medveten polemik mot utrikesminister Rudolf Holstis orientering mot de övriga ryska arvtagarstaterna i nordväst, på alla sätt distansera Finland från randstaterna på grund av dessas "långt drivna förryskning, inre oreda, brist på politiskt erfarenhet och last but not least, svaghet". Distanseringen var också viktigt fört att Finland inte skulle göras delansvarigt för den

Teckning av Gösta Thulin

DEN BLYGE ÄLSKAREN
eller
 HJODDAR SOVIJET OCH SKÖN SUOMI

Två versioner av "skönheten och odjuret". I socialdemokratiska Kurikkas (15.1.1918) bild till vänster meddelar Finlands mö farbor Ivan Bolsjevik att hon blivit fullvuxen och inte längre behöver förmyndare, medan Ivan menar att det är svårt att förstå sig på stora flickors alla påhitt, nu får hon lov att ta hand om sig själv. Garms kommentar ett decennium senare (15.12.1933) gäller skön Suomis tvekan inför nonaggressionspakt.

ryska statsskulden, vilket borde motverkas genom att framhäva Finlands separata statsfinanser.

Enckell överbetonade Finlands ställning som gammal stat, jämförelsen med Sverige och Schweiz var ohjälpligt krystad. Finland stod inför många likartade problem som de andra arvtagarstaterna. Landets gränser var heller inte fullt så klara som han hävdade, inte minst genom att det själv eftersträvade utvidgningar. Ekonomiskt blev lösgöringen från Ryssland svår. Industrin förlorade en viktig marknad, enskilda förlorade egendom och östra Finland förlorade sitt ekonomiska centrum.

I huvudfrågan hade Enckell dock rätt. Finland gick igenom krisåren 1917-1920 med i huvudsak oförändrad konstitution, förvaltning, tjänstemannakår, penningväsen och gränser. Vid självständigheten behövde Finland inte genomgå de svåra problem som skapandet av nya valutor med-

förde i Centraleuropa efter första världskriget och i den tidigare Sovjetunionen i våra dagar.

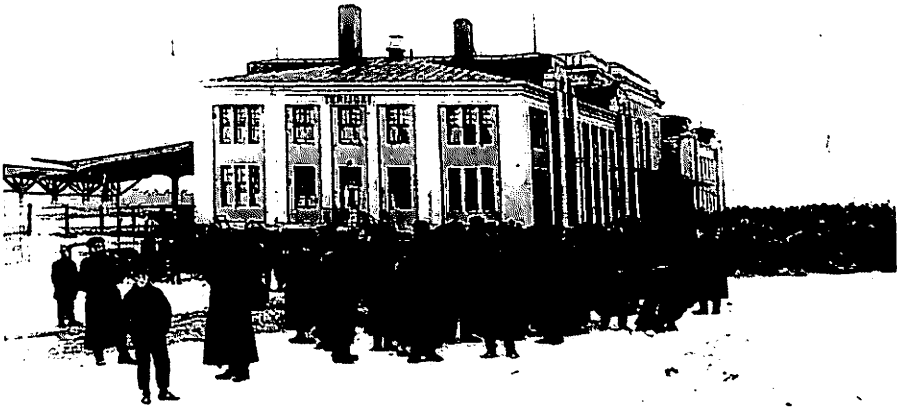
Någon större oklarhet rådde heller inte om medborgarskap eller stats-skuld. Finland ställdes inte för problem med statslösa och optanter annat än i Petsamo och genom att bolsjevikerna använde rysslandsfinländarna som gisslan; landet behövde alltså inte kämpa med problem som den österrikiska optantfrågan eller de baltiska staternas medborgarskapslagar under senare år. Förhållandet mellan språkgrupperna förblev vid det tidigare. Finland kunde bygga på en kontinuitet från storfurstendömet's strukturer och på det finländska medborgarsamhälle som uppstått under 1800-talets andra hälft.

På ett sätt som Enckell kanske inte hade velat erkänna illustrerades det finländska statsmedvetandet och kontinuiteten i samband med förhandlingarna inför det som senare kallats "det första statsfördraget mellan två socialistiska stater", fördraget mellan det röda Finland och bolsjevikerna i mars 1918. På ett för internationalister synnerligen opassande sätt envisades de finländska socialisterna med att kräva att bolsjevikerna skulle uppfylla tsarens löfte att Finland skulle få ett område vid Ishavet, uttryckte förhoppningar om att få områden i Östkarelen på basen av nationalitetsprincipen och tredskades ifråga om att automatiskt bevilja ryssar medborgarskap i Finland. De slog vakt om staten Finland och Lenin gav efter på flera punkter för att deras inskränkta krav inte skulle stå ivägen för världsrevolutionens frammarsch.

Finland hade aldrig varit självständigt, vilket Polen, Böhmen och Kroatien hade varit. Däremot hade det aldrig funnits ett Tjeckoslovakien eller Jugoslavien tidigare och sammanfogandet av det tredelade Polen efter drygt ett sekel var en svår process. Finland var inte "färdigt för självständighet" inom det ryska riket och man återgick heller inte till något gammalt efter "en rysk parentes", men på en del centrala punkter hade Finland bättre förutsättningar än största delen av de andra arvtagarstaterna.

Finland och imperiernas fall

Sovjetunionens sönderfall och dess följder har på många sätt ställt Finland inför likartade problem som efter det kejsarliga Rysslands sönderfall. Den stora skillnaden är att Finland idag inte är en del av denna process. Finland är en åskådare, på första parkett och förvisso inte opåverkad, men icke desto mindre en utomstående.

Matrosar från Kronstadupproret vid Terijoki station 1921 (krigsmuseet). Lägervistelse i Finland och utlovad amnesti fick de flesta att återvända till Ryssland.

Ekonomiskt var imperiernas sammanbrott 1917 och 1991 svåra chocker. Utöver den smärtsamma ekonomiska omorienteringen till följd av den ryska marknadens bortfall drabbades många direkt. Efter revolutionen framfördes tio tusen ersättningskrav av enskilda och firmor mot rådsregeringen omfattande allt från industrianläggningar och stenhus till spargrisar plundrade av rödgardister. Idag har det finländska näringslivet 7 miljarder mark i högst osäkra fordringar på tidigare sovjetiska köpare.

Efter revolutionen hyste man stora förhoppningar om den enorma ryska marknadens möjligheter, som snabbt förflyktigades. Med de erfarenheterna och med tanke på de obetalda räkningarna från 1917 och 1980-talet är de finländska affärsmännen av ryssarna på senare tid påtalade försiktighet kanske förstäligen – hur goda skäl det än i övrigt kan finnas för investeringar i Ryssland idag.

Finland står liksom 1918-1922 inför ett potentiellt flyktingproblem av enorma dimensioner. Åren efter revolutionen tog Finland emot fler flyktingar än någonsin förr eller senare. När antalet flyktingar var som störst i

"Den gamla goda tiden" vid den fridsamma gränsen på Karelska Näset: landsvägsbron över Systerbäck 1914 (museiverket, historiska bildarkivet).

början på 1920-talet uppgick det till drygt 33 000. Den största enskilda flyktingströmmen kom då tusentals flyende soldater och matrosar på morgonnatten den 18 mars 1921 kom vandrande över isen efter nedsläandet av Kronstadsupproret. När samtliga slutligen samlats ihop av hastigt utkommanderad militär och skyddskärer uppgick de till omkr. 8000.

Finland hade förberett sig för att kontrollera och mota flyktingströmmen österifrån efter att man våren 1918 förgäves försökt utvisa samtliga ryssar ur landet. Karelska Näset var i krigstillstånd fram till våren 1921 och förvaltades av en gränskommendant med större fullmakter än någon enskild tjänstman haft i modern tid. Parallellt med försöken att stoppa flyktingströmmen pågick en andlig avskärmning från Ryssland, den obetydliga Systerbäck blev gränsloden Rajajoki och samtliga resande österifrån placerades i en sanitär och politisk karantän. "Arvfiende"-bilden aktualiserades och en del kretsar såg en dygd i rysshät utöver det ryssförakt som breddade ut sig.

Under de senaste åren har ryska ledare vid flera tillfällen varnat för att miljoner ryssar vore redo att flytta ur Sovjetunionen eller Ryssland då gränserna öppnas. Finland har den längsta östgränsen mot den tidigare Sovjet-

unionen och har känt en speciell oro. Tidigare behövdes knappt någon gränsbevakning eftersom gränsen var så väl bevakad på andra sidan. Idag har den finländska gränsbevakningen skärpts och fått utökade resurser. Inofficiellt har man opererat med skräckscenarier med massflykt och hungermarscher östrifrån som måste motas med kraftåtgärder.

Sovjetunionens upplösning har även återaktualiserat den dimension som stod i centrum för meningsskiljaktigheterna mellan Enckell och Holsti. Bör Finland distansera sig från eller solidarisera sig med sina nya grannar i söder eller finns det ett mellanting mellan randstats- och nordisk orientering?

Samtidigt står Finland på nytt inför det stora okända, ett Ryssland om vilket man inte vet vart det är på väg, en gåta insvept i ett mysterium för att travestera Churchill. Första republiken tog villigt på sig rollen som Västerlandets förpost mot barbariet och var beredd att söka sina bundsförvanter där den kunde finna dem – för att i alla fall stå ensam när det kom till kritan 1939. En av de faktorer som präglade första republikens utrikespolitik var avsaknaden av tilltro till att republiken faktiskt kunde stå på egna ben. Inte heller stormakterna eller grannen kunde se småstaternas självständighet som något äkta utan misstänkte att de gick någon annans ärenden, utrikeshandelskommissarie Krasin betecknade 1920 randstaterna, dit han räknade Finland, som ententens små vakthundar.

Idag ser det ut som om Europa håller på att få en annorlunda blockbildning med en ny ridå – mellan de rika och de fattiga. Finland stod tidigare vakt vid järnridån, blir Finland Västerlandets utpost vid guldriddån?

Finlands relationer till Sovjetunionen har politiskt och ekonomiskt förliknats vid "en andra autonomi". När den upphört med Sovjetunionens upplösning, liksom den första upphörde med det kejsarliga Rysslands sönderfall, står andra republiken inför val som kan göra den till den tredje.

Litteratur

Richard K. Debo, *Revolution and survival: the foreign policy of Soviet Russia, 1917–18* (Toronto 1979).

Carl Enckell, *Politiska memoarer II* (Helsingfors 1956).

Max Engman, 'Finland som arvtagarstat', *HTF* 1987, s. 540–569.

Max Engman, 'Nikolai Menedarens eftermäle', *HTF* 1987, s. 654–677.

Kalervo Hovi, 'The winning of Finnish independence as an issue in international relations', *Scandinavian Journal of History* 1978, s. 47–73.

Anders Huldén, *Finlands kungaäventyr 1918* (Helsingfors 1989).

- T. G. Masaryk, *Das neue Europa. Der slawische Standpunkt* (Berlin 1991, urspr. Prag 1920).
- Hannu Rautkallio, *Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäätämäärät Suomessa 1917–1918* (Helsinki 1977).
- Osmo Rinta-Tassi, *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena* (Helsinki 1986).
- Stefan Zweig, *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers* (Frankfurt a.M. 1982, urspr. Stockholm 1944).

Finland som objekt och arena för underrättelseverksamhet

JUKKA RISLAKKI

Finland har länge utgjort ett område där främmande underrättelsetjänster har bedrivit en livlig verksamhet. Orsakerna har varit Finlands geografiska läge, fredliga demokratiska förhållanden och kontraspionagets relativt ringa resurser. Finland är ett populärt område för sammanträffanden, förhandlingar och avhopp, liksom också ett land där östagenter vänjer sig vid livet i ett västerländskt samhälle och genom vilket de söker sig till sina uppdrag i väst.

Helsingfors har nämnts som ett av Europas livligaste spionagecentra vid sidan av Wien, Bonn, Berlin och Paris. Den tidigare KGB-officeraren Oleg Kalugin, som besökte Helsingfors i tjänsteärenden, hävdar att för en spion kan Finland jämföras med Österrike ifråga om aktivitetsnivån och lättheten att operera.

En dylik "grå zon" har synbarligen legat i alla parterers intresse. I motsats till vad man i allmänhet tror har främmande underrättelsetjänster ingalunda fått operera fritt och obehindrat i Finland under de senaste decennierna. Skyddspolisen håller ett vakande öga på aktiviteterna och blåser vid behov av spelet. Finland har utvisat ett flertal diplomater per år för otillåten underrättelseverksamhet, fler än t.ex. Sverige. I Finland sköts dylika utvisningar alltid diskret och de har därför inte lett till motåtgärder.

Antalet spionage- eller landsförräderirättegångar med finländare som anklagade har efter kriget uppgått till så många som ett tjugotal per år och det förefaller som om ca två tredjedelar skulle ha resulterat i frihetsstraff. Också dessa rättegångar har genomförts i tysthet, bakom lyckta dörrar.

Hemliga polisen, d.v.s. Detektiva centralpolisen (DC, 1919–1938), Statspolisen (Stapo, 1938–1948) och Skyddspolisen (Skypo, 1948–) har handhaft bekämpningen av främmande makters spionage och hållit finländska extremrörelser i schack med nästan förbluffande små resurser.

När Statspolisen var som störst på 1940-talet förfogade den över omkr. 400 tjänstemän i hela landet.

I rysk och tysk skola

Sin skolning i hemlig verksamhet och spionage fick finländarna närmast av ryssar och tyskar. Under autonomins tid började många av storfurstendömet invånare i hemlighet bistå ryska revolutionärer. De blev så skickliga i dessa aktiviteter att de direkt lovprisades av revolutionärerna. Man har senare betecknat Finland som den moderna tidens första "terrorist sanctuary". Den ryska hemliga polisen, ohranan, var emellertid också aktiv och många finländare hjälpte till, bl.a. som angivare. Den hemliga verksamhetens samtliga grundläggande metoder var kända redan då: smuggling, förklädnader, falska identitetshandlingar, infiltrering, övervakning och skuggning, chifferbrev, öppnande av post, vapengömmor, bombverkstäder, *agents provocateurs*. . . Många av de finländska röda officerare som gick i bolsjevikernas tjänst som spioner blev åter en landsplåga för kontraspionaget i Finland i årtal efter 1918, t.o.m. ännu under de senaste krigen.

Tyskland utbildade finländska aktivister och jägare i spionage, sabotage och underjordisk verksamhet. En del av dessa officerare tjänstgjorde sedermera på nyckelposter inom den inre och yttre underrättelseverksamheten i det självständiga Finland.

Den finländska underrättelseverksamhetens uppmärksamhet har alltid – liksom även idag – koncentrerat sig på vårt östra grannland och på att avvärja spionage från dess sida. Åtminstone enligt uppgifter från DC skötte Sovjetunionen sitt spionage i Estland, Lettland, Litauen och Polen utgående från Helsingfors. Juhani Suomi hävdar att Helsingfors för KGB var den centralort från vilken man ledde verksamheten i de övriga nordiska länderna.

Det sovjetiska NKVD upprätthöll på 1930-talet en relativt effektiv underrättelsestation i Helsingfors tills Stalins utrensningar började påverka också den. Till de mest kända av de underrättelseofficerare som verkade i Finland och Sverige hörde "Jartsev" (eg. Boris Rybkin), vars hustru också arbetade i branschen och avancerade till överste i KGB. Man har gett Jartsev skulden för att Stalin var så illa underrättad om läget i Finland före vinterkriget. De sovjetiska spionernas underrättelsekällor fanns synbarligen på den tiden nästan enbart på vänsterkanten och stod långt från de styrande kretsarna i Finland.

Den engelska spionen Paul Dukes verkade också i Finland och hans skildring av sina äventyr i Rådrysland, Red Dusk and the Morrow, utkom även på finska 1923.

Från år 1920 verkade i Riga en av randstaterna upprätthållen "militär underrättelsebyrå" och 1926 slöt Finland ett hemligt avtal om underrättelsesamarbete med randstaterna. Finlands huvudstab och DC utbytte information särskilt med Estland, Polen och Ungern. Vidare byggde man upp förbindelser med underrättelsetjänsterna i England, Tyskland och Sverige. På 1930-talet fanns det en officiell förbindelse mellan underrättelseorganen i Finland och Japan. Finlands Skyddsförbund, som förmedlade information till DC, var medlem av "Vita Internationalen" i Gênevê.

Finland blev 1920 medlem av Nationernas Förbund och föreslog 1926 på initiativ av DC att NF skulle upprätta en databank över Sovjetunionen. Vissa stater var skeptiska mot att världsorganisationen skulle bedriva underrättelseverksamhet, medan England, som stött Finlands medlemskap, understödde förslaget.

"Den stor spionaffären" 1933–1934 var en höjdpunkt för det finländska kontraspionaget. Detektiva centralpolisen avslöjade ett sovjetiskt spionagenätverk som påstods vara världens största. Enligt en finländsk bedömning hade DC räddat Europa. I Finland dömdes 26 personer och i t.ex. Frankrike 19. När emigrantledaren Anatoli Toll i december 1934 besökte DC för

Överste Aladár Paasonen verkade under fortsättningskriget som chef för den militära underrättelseverksamheten och arbetade efter kriget för CIA.

att föreslå samarbete i kampen mot GPU, hänvisade han till att DC var "Europas främsta politiska polis" och dessutom "den enda som inte infiltrerats av GPU.

Även om också finländarna blev dragna vid näsan av dubbelagenter och desinformationsoperationer, såsom t.ex. den sovjetiska operation Trust, förefaller det faktiskt som om de finländska underrättelseorganen skulle ha lyckats skydda sig mot fientlig infiltration. Underrättelsesamfundet samarbetade intimt och dess medlemmar motiverades av övertygelse. Det präglades också av försiktighet. DC höll, i motsats till huvudstabens underrättelseverksamhet, en viss distans t.ex. till de brokiga emigrantorganisationerna och deras krigiska planer. Emigranternas verksamhet kulminerade 1927 när en del av deras ledare, synbarligen med finländska och engelska myndigheters vetskap, sände sex terroristgrupper beväpnade med bomber och vapen in i Sovjetunionen över Finlands östgräns.

DC:s ledning sände spiongaeuppgifter bl.a. till Förenta Staterna och fick i maj 1934 motta en officiell tackskrivelse av State Department som hoppades att samarbetet skulle fortgå. Samarbete av detta slag var inget undantag

- 18.6.41 . Anmärkning, dass aus Gründen der politischen Rücksicht gegenüber den Vereinigten Staaten von Nordamerika einstweilen die Entsendung von V-Leuten nach Canada für J- und S-Aufgaben nur noch dann durchgeführt werden soll, wenn direkte Einreise unter Vermeidung der Unmöglichkeit ist.
- 18.6.41 . Befehl des Amtschefs an KO Finnland, Unternehmen "Erna" unter verantwortlicher Leitung der dortigen militärischen Stellen durchzuführen.
Die beiden beim Luftwaffenführungstab angeforderten Flugzeuge stehen am 19.6. in Pillau bereit.
- 21.6.41 . In der in der Abendmeldung vom 20.6. gemeldeten Besprechung in Gegenwart des LO mit Oberst Tamamoto wurde vereinbart, dass die japanischen Vertreter, die sich noch im Vorderen Orient befinden (die Militäretatschen in Ankara und Teheran)

Den tyska militära underrättelsetjänstens, Abwehrs, anteckningar om Operation Erna.

utan regel under Esko Riekkis tid som chef för DC. Av Förenta Staternas utrikesministeriums handlingar framgår, att DC-Stapo regelbundet informerade amerikanerna om sitt arbete. Dessa fick kopior t.o.m. av de mest sekretä handlingarna – rent av i mera komplett form än Finlands regering och riksdag. Av Riekkis anteckningar kan man dra slutsatsen, att samarbetet med den engelska underrättelsetjänsten fungerade klanderfritt åtminstone på 1920-talet.

Från år 1934 bedrev DC-Stapo informationsutbyte med Gestapo i Tyskland. Finland blev det tredje landet i världen, efter Italien och Ungern, som slöt ett avtal om hemligt polissamarbete med Tyskland. De tyska beskickningarna utomlands fick 1936 direktiv att hänvisa till det finländska exemplet när det gällde att locka andra länder att ingå liknande avtal. Gestapo och Stapo slöt ett muntligt utlämningsavtal i april 1942. Finland utlämnade närmast flyktingar och krigsfångar till Tyskland.

Samarbetet inom den militära underrättelseverksamheten inleddes likaså 1934 då den tyska marinens underrättelseorgan ingick ett samarbetsavtal med finländarna. Finland fick utrustning och förmedlade insamlade upp-

gifter åt tyskarna, som även bistod med utbildning av den finländska underrättelsetjänstens personal. Finland kanaliserade information till Tyskland också under vinterkriget, trots att Tyskland då var allierad med Sovjetunionen. När Tyskland anföll Sovjet 1941 ansåg tyskarna att de uppgifter om Sovjetunionen man fått från Finland var mest exakta och viktigast. Redan innan anfallet inleddes förberedde de tyska och finländska underrättelseorganen gemensamma insatser, som sedan genomfördes när operation Barbarossa inleddes, såsom t.ex. operation Erna i Estland.

On Her Majesty's Service

England har av allt att döma alltid lyckats organisera sitt spionagenätverk i Finland mycket effektivt. Tidigare var påfallande många av dess agenter affärsmän inom trävarubranschen. Också under senaste tid har både underrättelsetjänsten (MI6) och avlyssningsspaningen (Government Communications Head-Quarters, GCHQ) kontinuerligt haft tjänstemän stationerade i Helsingfors.

Efter Rådssrysslands tillkomst utgjorde Helsingfors, åtminstone på basen av budgetuppgifter, den engelska underrättelsetjänstens, Secret Intelligence Service (SIS), näst viktigaste post i hela världen. SIS hade vid denna tid ingen station i Rådssryssland, utan skötte spionaget via Finland och Balticum. Britterna nöjde sig inte enbart med att spionera på Finlands östra granne, utan försökte även fälla dess regering. Sidney Reilly, den mest legendariska av brittiska agenter, smög över Finlands östgräns in i döden 1926 sedan han fått uppenbart felaktig information av finländska underrättelseofficerare.

Finländarna lärde sig i slutet av 1930-talet att läsa SIS:s chiffritelegram (och sålde dem uttolkade till tyskarna). Enligt en sammanfattning av Stapo 1942 var SIS speciellt intresserad av Finlands internationella förhandlingar och avtal samt vapenaffärer. Vidare försökte man klarlägga landets krigsberedskap och "industriella mobilisering". Likaså höll man noga ögonen på tyskarnas aktiviteter i Finland och på opinionsutvecklingen.

SIS verkade inom ledande "administrativa, militära, industri- och finans-kretsar" i Finland. Personer på viktiga poster avslöjade lätt för mycket och en analys inom Stapo betecknade den brittiska underrättelseverksamheten som farlig, t.o.m. farligare än den sovjetiska. Britternas enda problem var den tyskorienterade generalskåren; endast ett par generaler betraktades som anglofiler. Medarbetarna på överstenivå var betydligt flera. Några finländska officerare höll på att förlora sina huvuden för verksamhet av detta slag i slu-

tet av fortsättningskriget och det berättas att de räddades av påtryckningar från västmakterna. Däremot dömdes flera finländare som spionerat för Sovjetunionen till döden och avrättades.

De finländska officersagenterna gav de västallierade uppgifter bl.a. om samtliga flygfält och flygplan i Finland, liksom om flygfält på andra sidan gränsen, en omfattande utredning rörande den röda flottan, Porkala och dess sovjetiska garnison, de ryska truppernas styrka och placering bakom östgränsen samt rikligt med uppgifter om Finlands armé och dess ledning.

Uncle Sam goes spying

Förenta Staternas underrättelseorgan började stärka sitt fotfäste i Finland med britternas tillstånd 1942. USA:s nygrundade underrättelsetjänst, Office of Strategic Services (OSS) och det engelska SIS:s sabotage- och motståndorganisation Special Operations Executive (SOE) kom vid denna tid överens om en uppdelning av Europa i "intressesfärer". Amerikanarna fick närmast ta ansvar för verksamheten i Finland och snart kom man också överens om samarbete och utbyte av information. England hade ju redan vid denna tid förklarat krig mot Finland och saknade diplomatisk representation i Helsingfors. När britterna lämnade Helsingfors 1941 arresterade Stapo flera av deras finländska agenter. OSS försökte i krigets slutskede bygga upp ett nätverk i Finland, men det påstås att NKVD förhindrade det.

OSS:s verksamhet i Finland styrdes av dess byrå i Stockholm, som leddes av den amerikafinländske juristen Wilho Tikander. Han har beskrivits som en skicklig underrättelseman som hade nästan obegränsade finansiella resurser till sitt förfogande. Urho Kekkonen höll kontakt med honom och han påverkade uppenbarligen Kekkonens tänkande. När Tikander återvände till Förenta Staterna bröts synbarligen Kekkonens direkta kontakter med USA:s underrättelsetjänst för alltid. Härefter fick amerikanarna sin information om Kekkonen från dennes motståndare och bilden fick ytterst negativa drag.

Inom den brittiska underrättelsetjänsten hade Kekkonen emellertid bestående personrelationer – t.ex. William Bosley och J.H. Magill. Bosley återvände till Finland efter kriget och blev chef för MI6:s (SIS:s efterföljare) station i Helsingfors sedan dennes mångåriga chef Henry Carr förflyttats till London för att ta över som chef för MI6:s avdelning för Nordeuropa. Han sände sina agenter till Balticum också via Finland.

Under Carrs tid var Finland enligt uppgift en veritabel "agentskola" för britterna. Carr byggde också upp SIS:s nära relationer till Finlands armé och

Aluzna, Helsinki, B-72-46, dated 30 October 1946.

2. The below-listed second class airfields are reported by the same source (H219A - B-2). These are indicated by blue dots on enclosure (A).

Aero-drome	Location	Description	Size	Equipment	Use	Runways
Kymi	60°31'30"N 26°54'20"E	Runway, for all planes	1300 x 150 m.		Military aviation.	N-S 1300 m.
Stikkinkangas	61°50'N 28°12'E	No Runways, for all planes.	Round field, D-1000m.	3 sheds.	Military aviation.	
Vesilvehma	61°08'N 28°42'E	Runways, for medium (heavy) planes.		4 sheds.	Military aviation.	N-S 870m. NW-SE 870m. E-W 1080m.
Selkäpää	61°04'N 26°48'18"E	Runways, for all planes.			Military aviation.	N-S 900m. NW-SE 1000m. E-W 900m.

Förenta Staternas flottas underrättelsetjänst, ONI:s rapport om flygfält i Finland.

hemliga polis. De första förebuden om ett tyskt angrepp på Sovjetunionen var uppgifter som Carr fått av en finländsk officer i december 1940. Winston Churchill vidarebefordrade dem till Stalin.

Den finländska underrättelsetjänsten åtnjöt ett mycket gott rykte efter kriget. En grupp finländska officerare hoppade av och gick i Förenta Staternas tjänst. Flera avancerade till överstar i USA:s armé och tjänstegjorde bl.a. i underrättelseuppdrag. Den mest kända är chefen för den finländska militära underrättelseverksamheten under fortsättningskriget, överste Aladár Paasonen, som verkade som utbildare och debriefer för Central Intelligence Agency (CIA).

Några finländska officerare kom att påverka historiens gång när de i slutet av år 1944 sålde en sovjetisk kodbok om 1500 sidor till OSS i Stockholm. Den delvis brända boken hade synbarligen tagits i det sovjetiska konsulatet i Petsamo 1941. President F.D. Roosevelt gav order att boken skulle återställas till ryssarna, men OSS:s chef William Donovan lät ta kopior av den. Fr.o.m. år 1948 kunde de skickligaste kodbrytarna i väst med bokens hjälp läsa tidigare insamlade sovjetiska signaler (operation Venona) och med tiden bidrog uppgifterna till att avslöja flera agenter. Enligt vissa forskare utgjorde kodboken från Finland det största hotet mot KGB:s operationer i väst.

USA:s flottas underrättelsetjänst ONI rapporterade mycket noggrant och flitigt från Finland i slutet av fortsättningskriget och ända tills CIA grundades 1947. Ur ONI:s rapporter kan man sluta sig till att följande fyra temata intresserade amerikanerna mest, d.v.s. de behandlades oftast: 1. Finlands försvarsmakt (inkl. beväpning, officerskår, utbildning, gränsbevakningen), 2. Sovjetunionen (och relationerna mellan Finland och Sovjetunionen, krigsskandestånden, Sovjetunionens relationer till de allierade), 3. Finlands utrikeshandel (och handelsflotta, hamnar, energi), 4. Finlands inrikespolitik (och opinionerna, Stapo, kommunisterna, den fackliga rörelsen, vapengömmorna m.m.).

Av källangivelserna i ONI:s rapporter framgår, att de fyra vanligaste källorna var: 1. "Kontakter", agenter och andra icke-identifierade finländska officerare, affärsmän och "källor", 2. Pressen, 3. Engelska, amerikanska eller andra allierade officerare, diplomater och sjömän, 4. Den officella finländska förbindelseofficeren (official liason).

Också en närmare granskning av det arkiv CIA sammanställde över fackföreningsrörelsen i Finland på 1960-talet bekräftar att Förenta Staternas underrättelsetjänst samlade in omfattande och exakta uppgifter om det finländska samhället. Det är svårt att tänka sig att det någonstans i Finland skulle finnas ett arkiv som kunde jämföras med CIA:s samling om fackföreningsrörelsen i Finland. Rapportörerna kunde t.o.m. rätta felaktiga uppgifter i den finländska pressen. Informationen var alltid aktuell; uppgifter om t.ex. hemliga möten sändes iväg kort efter att de hållits. Källor som ofta användes var politiker, fackföreningsledare, redaktörer och tjänstemän. Under decenniets gång, särskilt efter vänsterns valseger 1966, utarbetades allt mera omfattande rapporter över Finland och sådana sändes allt oftare till Washington.

Man höll inte endast ögonen på fackföreningsrörelsen, utan amerikanarna påverkade den också direkt, med pengar. Numera är det klart, att det strömmade rikligt med pengar från såväl öst som väst inför val och fackföreningsval i Finland samt till vissa tidningar. Underrättelseorganen spelade en viktig roll när det gällde att kanalisera medlen. Finland var en tid en av det kalla krigets krigsskådeplatser; den största nyttan av detta drog uppenbarligen de finländare som täcktes be om mest pengar från utlandet med hänvisning till det faktum, att "motparten" fick pengar av den andra stormakten.

Avlyssning

Grundandet av underjordiska, s.k. stay behind-motståndsgupper inleddes i de nordiska länderna synbarligen i början av 1950-talet. Verksamheten koncipierades och byggdes till en början upp i Stockholm av William Colby, som senare blev chef för CIA. President J.K. Paasiviki antecknade 1951 i sin dagbok, att "amerikanerna sysslar med att ställa upp en underjordisk armé i Finland". Vid denna tid uppdagades också, att USA:s och Norges underrättelsetjänster bedrev otillåten verksamhet vid Finlands östgräns. De värvade bl.a. finländare som medverkat i fjärrpatruller under kriget och sände dem som agenter in i Sovjetunionen. Det förefaller som om en vädjan från den finländska regeringen skulle ha påverkat Förenta Staterna, medan Norge under årtal fortsatte med spionaget och med att gömma vapen och sprängämnen i norra Finland. I Sverige övergick "motståndsrörelsen" i svenska händer.

Den svenska underrättelseverksamhetens viktigaste mål från slutet av 1940-talet var Finland, Ryssland och Balticum. Spionageverksamheten mot de två sistnämnda objekten bedrevs även från finländskt territorium och finländska vatten, vilket medförde en viss diplomatisk friktion mellan Sverige och Finland när saken uppdagades i början av 1970-talet.

Ute i världen har den finländska militära avlyssningsverksamheten betraktats som mycket högklassig. Numera handhas den av Viestikoelaitos, vars samtliga "öron" alltid varit riktade mot öster och Balticum. Resultaten intresserar västmakterna och i offentligheten har förekommit påståenden att finländska avlyssningsdata skulle ha läckt till Förenta Staternas ytterst hemliga avlyssningsinrättning National Security Agency (NSA). Det är i alla fall säkert, att åtminstone en finländsk officerare som tjänstgjort vid Viestikoelaitos dömdes till ovillkorligt fängelse sedan en man som utgav sig för att representera amerikanerna tagit kontakt med honom.

Förenta Staterna samlar in egna tekniska uppgifter om Finland och Ryssland, med hjälp av de underrättelseplan som regelbundet flyger över bl.a. Östersjön samt genom sina radar- och spaningsstationer i Norge. NSA har en avlyssningsstation på den amerikanska ambassadens område i Brunnsparken i Helsingfors och åtminstone på 1960-talet användes civila plan, t.o.m. ambassadörens eget plan, för spionageflygningar. Ambassadör Carl Rowan berättar i sina memoarer att han därför var rädd för att resa i Finland.

Enligt officiella källor lät de socialistiska länderna spionagefartyg, som

Utrustning tagen av agenter som kommit från Finland till Estland, bilden offentliggjordes av Sovjetunionen på 1950-talet.

uppenbarligen hade kapacitet att avlyssna telefontrafiken, löpa in i Helsingfors hamn. Huvudstaben uppger att man förbättrat sin elektroniska övervakning och sina elektroniska skyddsåtgärder under de senaste åren.

Storebror

Den sovjetiska underrättelseverksamheten fick ett försteg i Finland efter kriget tack vare de allierades kontrollkommission. Inom kommissionen fanns underrättelseexperter som i princip hade fritt tillträde överallt; Finland var skyldigt att uppfylla deras önskemål.

Sovjetunionen upprätthöll också ständigt en uppseendeväckande stor ambassad i Finland. Vissa avhoppare påstod, att flera tiotal representanter för de sovjetiska underrättelseorganen och deras medhjälpare skulle ha tjänstgjort samtidigt i Finland. Påståenden från Moskva under senare tid har gjort gällande att upp till hälften av styrkan vid den sovjetiska ambassaden ända till slutet skulle ha bestått av underrättelsepersonal. Vidare påstås, att ovanligt många finländska "penetrationsagenter" var aktiva i landet.

Frank Friberg, tidigare chef för CIA:s station i Helsingfors hävdar, att KGB:s station på hans tid (i början av 1960-talet) var "omkring fyra gånger större" än CIA:s och att den ständigt skulle ha sysselsatt 7-8 tjänstemän.

Friberg påstår att CIA inte behövde många tjänstemän, liksom inte heller finländska agenter, eftersom det var lätt för amerikanerna att få uppgifter i Finland också på andra sätt, men det förefaller som om han skulle ange sina underlydandes antal i underkant; antalet höjs t.ex. av den oundgängliga tekniska hjälppersonalen såsom kommunikationsexperter. Friberg uppger att han kände samtliga ministrar och att "vi naturligtvis hade nära relationer också till fackföreningsrörelsen och till samtliga partiets ledare i Finland".

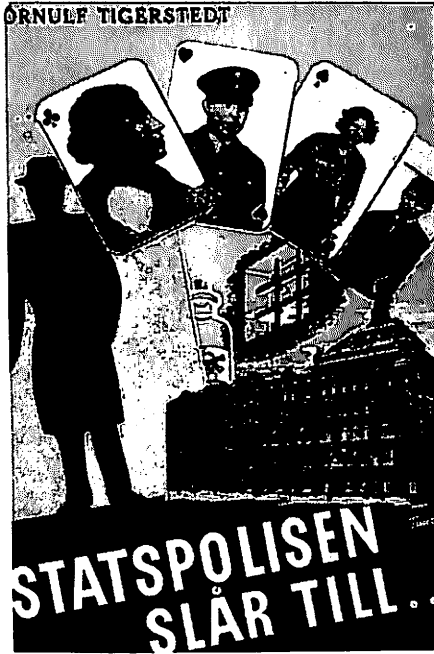
De mest kända KGB-tjänstemännen i Helsingfors var Viktor Vladimirov och Albert Akulov, som båda tjänstgjorde här i flera repriser. Båda talar finska flytande och hade en ingående kännedom om det finländska samhället. Akulov blev en gång tvungen att avlägsna sig från Helsingfors på order av finländarna efter att ha gjort sig skyldig till "verksamhet som inte lämpade sig för en diplomat". England utvisade den tidigare chefen för KGB:s station i Helsingfors, Jurij Voronin och en mängd av hans underlydande i början av 1970-talet då han ledde verksamheten i London.

Enligt Skyddspolisen har östagenternas s.k. ttt-spionage (vetenskap, forskning, teknik) förorsakat de största bekymren för Finland. Man motarbetar hela tiden aktivt sådant spionage och de skyldiga utvisas. Myndigheterna betonar, att finländarna samvetsgrant måste vara uppmärksamma i fråga om de komponenter och licenser som upptagits på den västliga embargo-listan och som alltså inte får levereras österut.

Enligt underrättelsekällor har ett tjugotal östspioner efter andra världskriget rört sig ute i världen med en finländsk identitet som byggts upp med hjälp av förfälskade handlingar. Den sista agenten av detta slag som avslöjats offentligt var "Reino Gikman", för vilken man utverkat ett riktigt finländskt pass utfärdat på ett påhittat namn med hjälp av uppgifter ur befolkningsregistret för de evakuerade karelarna.

Postsovjetiska avslöjanden

Speciellt två avhoppare, Anatoli Golitsyn (arbetade i Helsingfors under namnet Anatoli Klimov fram till december 1961) och Oleg Gordievski, har spritt uppgifter om att president Urho Kekkonen var någotslags KGB-agent och att det även i övrigt skulle ha funnits många KGB-agenter av detta slag på ledande poster i Finland. Påståendena har fått en viss genklang ute i världen. Man har t.ex. hävdat att valet av Kekkonen till president 1956 var ett resultat av KGB:s lyckade "specialåtgärder" och att 1961 års notkris var ett inslag i samarbetet mellan Kekkonen och KGB. Alldeles på senaste tid har

I en i finländska förhållanden helt exceptionell PR-aktion lät statspolisen under kriget två av landets förmästa författare bekanta sig med dossiererna i dess arkiv för att skildra Stapas kamp mot sovjetspionaget i två böcker som utkom 1942. Tigerstedt behandlade mellankrigstiden, Waltari tiden efter Moskva-freden 1940. Hemliga polisen har normalt inte visat sådant tillmötesgående mot forskare och skyddspolisen hävdade på 1970-talet att dess arkivmaterial överhuvudtaget inte underlydde lagen om allmänna handlingars offentlighet. Böckerna var ett led i den andliga krigföringen såsom även initiativtagaren Tigerstedts dedikation visar: "Med aktning och beundran för den Finska Statspolisens insats i den aldrig vilande kampen mot bolsjevismen tillägnas denna bok den Finska Statspolisens tjänstemän och detektiver". Båda böckerna förbjöds efter kriget, men beroende på upplagens storlek eller på att ämnet började uppfattas som inaktuellt fanns de, årminstone under 1960-talet, ständigt att tillgå på antikvariatet.

man ur den f.d. Sovjetunionens arkiv offentliggjort lösryckta handlingar som förefaller att ge vid handen, att den sovjetiska ledningen styrde Finlands politik bl.a. genom KGB.

Historieforskarna utgår givetvis från att man bör försöka få fram sanningen. Vid bedömningen av olika "avslöjanden" lönar det sig dock att minnas vissa omständigheter. För det första har underrättelsetjänsterna ett ständigt

behov av att "briljera". De har mycket lätt för att förstora upp sina resultat – om inte för annat, så för att motivera sin existens. Deras rapporter innehåller sällan hela sanningen om en fråga. Sovjetunionens underrättelseorgans rapporter och analyser präglades kanske i alldeles speciellt hög grad av önsketänkande samt av en strävan att förstora upp agenternas antal och betydelse. Det är också skäl att förhålla sig skeptiskt till berättelser av avhoppare.

Dessutom måste man minnas att desinformation, spridande av missvisande eller felaktig information samt direkta förfalskningar hör till underrättelsejäsenternas uppgifter och arbetssätt. Till dem hör också att försvara den egna statens intressen och att blanda sig i, påverka andra staters interna angelägenheter. När det nu ter sig uppenbart att avslöjanden ur utländsk underrättelseverksamhet har påverkat Finlands angelägenheter är det skäl att ställa frågan – inte minst med tanke på nästa presidentval – *cui bono*, vem drar nytta?

Litteratur:

Martti Ahti, *Salaliiton ääriiviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919* (Espoo 1987).

Martti Ahti, *Aktivisterna och "Andersson". Konspirationer och kupplaner 1919, skyddskårskonflikten 1921, Mäntsäläupproret 1932* (Helsingfors 1989).

Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (London 1990).

Hans Björkegren, *Ryska posten. De ryska revolutionärerna i Norden 1906–1917* (Stockholm 1985).

Tom Bower, *The Red Web. MI6 and the KGB Master Coup* (London 1989).

Raimo Heiskanen, *Saadun tiedon mukaan ... Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945* (Helsinki 1989)

Max Jakobson, *Vallanvaihto. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–92* (Helsinki 1992).

Jukka Rislakki, *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa* (Helsinki 1982).

Jukka Rislakki, *Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1944* (Helsinki 1985).

Juhani Suomi, *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962* (Helsinki 1992).

Filialkontoret

Fem fragment om FKP:s förhållande till Sovjetunionen 1937–1968

KIMMO RENTOLA

När den finländska kommunismens historia nu har avslutats, framträder också allt det man tidigare vetat i ett nytt ljus. Vi betraktar en avslutad historia på ett annat sätt än en som fortfarande pågår. Men det är inte allt, utan vi får hela tiden veta mycket nytt. Min egen forskning ligger mitt i denna ström och det är bara motvilligt och med stor tvekan jag släpper något ur händerna just nu. Jag lägger min reservation framför läsaren som biskop Brask lade sin under sitt sigill.

Jag vågar i alla fall dryfta några grundläggande faktorer i den finländska kommunismens östrelationer under åren 1937–1968, då Finlands kommunistiska parti (FKP) mest osjälvständigt var en förlängning av och ett redskap för Sovjetunionens utrikespolitik. Det är skäl och det finns bättre möjligheter än tidigare att noga bedöma relationens mekanismer, ty den var inte så enkel som den ter sig på ytan. Den finländska partiledningen var visserligen mycket hårdare knuten till Sovjetunionens kommunistiska parti (SuKP) än den någonsin brydde sig om att medge, men frånsatt de svåraste perioderna befann inte ens den sig entydigt i en ställning som hejduk. I många fall kunde den sovjetiska partiledningens politik och vilja tolkas i enlighet med divergerande förhoppningar och intressen och det var möjligt att i Moskva söka och finna stöd och gynnare för olika tolkningar. Och även när den finländska partiledningen utan krumbukter försökte driva Moskvas sak, löpte budskapen inte i några släta och raka rör. Det var lång väg från Kreml till Köyhänperä i Reisjärvi.

Terrorns följder

När de finländska röda emigranterna firade i Leningrad, Petroskoj eller

Moskva utropades ofta som avslutning och kulmination på festen det mest laddade av slagord: "Leve arbetarrevolutionen i Finland! Leve straffet och hämnden!" Det öppnade svindlande perspektiv: återkomsten hem.¹

Sommaren 1938 hade Stalins terror krossat möjligheten att de röda skulle kunna återvända. I Finland förstod man inte genast hur total utrensningen var, utan de rödas och speciellt de röda officerarnas återkomst spökade som en politisk faktor ända fram till tiden kring 1948. Paasikivi gav vid flera tillfällen uttryck för fruktan för en sådan eventualitet.

Stalins terror var den finländska kommunismens andra period av skräck. Rörelsen grundades av dem som överlevt den vita terrorn 1918 och den erfarenheten låg som en understa stenfoot för kommunismen ända fram till 1960-talet. Den vita terrorn brände som ett öppet sår där kniven vreds om med jämna mellanrum. Stalins terror ägde däremot rum så att säga inom familjekretsen och efterlämnade ett spår i den finländska kommunismens mentalitet, som kunde förliknas vid den verkan en incest i barndomen har på individens utveckling. Den enorma köttkvarnens pulverisering var en smutsig och intim hemlighet, som man på ett eller annat sätt måste förtränga ur sin åsyn och ur sitt sinne. FKP:s generalsekreterare efter kriget Ville Pessi knystade aldrig för någon utomstående, att NKVD tog hans sovjetiska hustru Sirkka Laakso, modern till hans barn, medan han själv satt i fängelse i Riihimäki.

Finlands kommunistiska parti krossades i tre vågor i Sovjetunionen. Först häktades våren 1935, genast efter mordet på Kirov, Manner-anhängarna, den falang som förlorat i FKP:s interna uppgörelser. Kullervo Manner arresterades den 2 juli 1935, men förföljelserna upphörde inte med detta, utan en ny våg inleddes redan i augusti. Den finska "nationalismen" likviderades i Karelen och i Leningrad. Finländarna förlorade sin ledande ställning i Karelen, FKP:s verksamhet i området likviderades och många arresterades, men terrorn var ännu "vegetarisk" som Anna Achmatova uttryckte saken. Man lyckades rädda de finländska ledarna i Karelen, Edvard Gylling och Kustaa Rovio till Moskva. Den tredje och definitiva terrorvågen inleddes med att de arresterades i juli 1937. Fram till februari 1938 hade FKP:s baskadrer utrensats. Ledarna avrättades nästan utan undantag, även om NKVD lyckades dölja detta.

När FKP:s ordförande Jukka Lehtosaari arresterades den 29 januari 1938

¹ Edvin Salonen har berättat för mig om slagordet.

Karelen partisekreterare Gennadij Kuprianov och FKP:s ledare Toivo Antikainen och Otto Kuusinen 1941. När Antikainen släpptes ur fängelse i Finland 1940 försökte han ta reda på vad som hänt med de partikamrater som fallit offer för terrorn och lyckades t.o.m. vid några tillfällen förmå Georgi Dimitrov att förorda hans skrivelser. Efter fortsättningskrigets utbrott kritiserade Antikainen Pravdas chefredaktör för att tidningens skildringar av Finland inte överensstämde med fakta (Arbetarrörelsens museum).

(och därmed följde sina två företrädare) och den Kuusinen-trogna kärntruppen häktades nästan till sista man och kvinna, upphörde partiets verksamhet på sovjetiskt territorium och kontakterna till Finland bröts. Det som fanns kvar var en grupp på några personer kring Otto Wille Kuusinen, men de förlamades av hotet om samma slutgiltiga lösning som drabbade de polska, lettiska och estniska kommunisterna. Inom NKVD förbereddes samma öde för de sista finländarna och deras parti och de var medvetna om det.

I slutet av september 1939 återuppväcktes och aktiverades Kuusinen's grupp. Kort före vinterkrigets utbrott fick den bilda Terijoki-regeringen som skulle maskera det sovjetiska angreppet.

Den helt övervägande delen av kommunisterna i ledet deltog emellertid i vinterkriget som soldater i Finlands armé. Efter vinterkriget försökte man gestalta vänstermännens erfarenheter i Pentti Haanpääs roman *Korpisotaa*

och i arbetarfrontmännens föreningar. I de här föreningarna fick FKP:s majoritetens linjes ledare på 1960-talet, stenarbetaren Aarne Saarinen från Helsingfors och glasskäraren Erkki Salomaa från Tammerfors, sina politiska elddop. Gruppens proklamationer skrevs av diktaren Arvo Tuurtainen, också han en av de centrala gestalterna i 1960-talets reformrörelse. Statsledningen i Finland förstod inte idén bakom arbetarfrontmännen, utan slog ned på rörelsen som på ett nytt rött garde. Den politiska ledningen i Finland förstod inte och vågade knappt heller lämna rum för en kommunism som inte var styrd från Moskva.

Stalins terror påverkade växelverkan mellan nationella och internationella faktorer inom den finländska kommunismen på ett paradoxalt sätt. Å ena sidan gjorde den slut på de röda emigranterna och lämnade den finländska kommunismen i händerna på de anhängare som stannat i Finland och vuxit upp där; därmed röjde terrorn nytt utrymme för ett vänstertänkande som inte härrörde från FKP. I en mening skapade terrorn alltså en grund för en egentlig nationell kommunism. Å andra sidan blev den överlevande ledningsgruppen inom FKP övertygad om "nationalismens" skadlighet och om nödvändigheten av att mycket mera entydigt än tidigare böja sig för sovjetryska intressen i den form som de uttolkades av Stalin. De FKP-ledare som blivit kvar i Sovjetunionen tvingades vara stalinister "in the sense of being automatic yes-men."²

Det här korstrycket avtecknade sig inom den finländska kommunismen så länge Sovjetunionen ägde bestånd, både före partiets splittring 1969 och därefter. Efter splittringen fanns spänningen mellan fraktionerna, i någon mån också inom dem båda.

Ett mönster tar form

Det är inte i detta sammanhang motiverat att tillfoga så mycket till de mängder som skrivits om "farans år" 1944–1948. Med tanke på sina egna statsintressen avisade den sovjetiska ledningen såväl hösten 1944 som våren 1948 alla försök att i snabb takt överföra makten i Finland till kommunisterna. Detta var det avgörande. FKP siktade inte på en statskupp, men i ett par skeden hade de finländska kommunisterna uppenbart hoppats på mera. Sin sista ansträngning, de stora s.k. Leino-strejkerna i maj 1948, tvingades

² Det här är bl.a. Robert C. Tuckers definition av en stalinist i boken *Stalin in Power* (1990).

kommunisterna avbryta så fort de lyckats få igång rörelsen och den fått ett överraskande starkt gensvar. "Vi fick ett råd och vi följde det med blödande hjärtan", biktade sig Herta Kuusinen för sin far.³

SuKP(b):s centralkommittés internationella avdelning inledde sin verksamhet i början av år 1946 och dess "finska maffia" blev en viktig påverkare inom finländsk politik. Det förefaller som om dess inflytande skulle avspeglats i att Yrjö Leinos ställning vacklade första gången och att FKP:s politik skärptes i maj 1946. Vid denna tid skapades också de första ekonomiska banden efter kriget mellan FKP och SuKP. Relationerna till kamrat L.S. Baranov och hans efterträdare sköttes av Ville Pessi. Till följd härav kommer den nu underskattade "grå" Pessi när arkiven öppnas att avancera till ett av de viktiga namnen i finländsk politik efter kriget. Och redan hösten 1946, då man inom FKP:s ledning var oense om vilken samarbetstaktik som skulle bita bäst på socialdemokraterna, lärde man sig också det grundläggande mönstret att man vid meningsskiljaktigheter kunde söka och ibland även finna stöd i Moskva för båda ståndpunkterna.

Moskva-korten delas ut

I motsats till "farans år" har den komplicerade och farliga perioden 1948–1950 undersökts endast i ringa utsträckning och vår förståelse av tiden är bristfällig. Kommunisterna hade utestängts från makten, men de hade ännu inte helt och hållet funnit sig i detta. Man visste inte hur och under vems ledning landets angelägenheter skulle skötas utan kommunisternas medverkan och det hade ännu inte klarnat vilken inställning den sovjetiska ledningen sist och slutligen skulle inta.

Avgörandena inträffade i juni 1950 och då delades den finländska politikens Moskva-kort ut för en lång tid framåt. Den nye statsministern Urho Kekkonen från agrarförbundet inbjöds till Moskva för att underteckna det handelsavtal som var helt oundgängligt som en fortsättning på krigsskadestånden. Den sovjetiska parten hade länge dragit ut på tiden. Första gången efter kriget accepterade den sovjetiska ledningen entydigt en finländsk regering utan kommunister och började på eget initiativ bygga upp relationer till den. Här öppnade sig Kekkonens kungsväg.

Kekkonens delegation mötte Stalin två gånger och denne frågade genast

³ Herta Kuusinen t. O.W. Kuusinen 28.5.1948, Herta Kuusinen's samling 3a, Folkets Arkiv (FolkA).

varför Finland inte hade några egna smältverk, utan måste ty sig till Sverige: "Hur tänker ni försvara er, om ni inte har en egen järnproduktion?"

Vid middagen återkom Stalin med eftertryck till temat och meddelade att i sådana frågor var han nationalist: "Hur kan ni försvara ert land, om ni inte har stålindustri om det blir krig och gränserna stängs." Sakari Tuomioja svarade med en skenheligt klingande förhoppning, att gränsen mellan Finland och Sovjetunionen aldrig skulle stängas. "Främmande stål är ovasst stål", genmålde Stalin och undvek att precisera vilken gräns han avsett, men tänkte sig uppenbarligen att gränsen mellan Finland och väst skulle stängas vid ett krigsutbrott. Han föreslog ett gemensamt stålbolag, den sovjetiska sidan skulle stå till tjänst med beställningar och expertis, men inte tränga sig in som aktionärer, "eftersom ni finnar fruktar oss ryssar." Josif Vissarionovitj Stalin kan sålunda betraktas som Rautaruukki Oy:s andlige fader. Enligt honom hade bolaget goda framtidsutsikter, han hänvisade bl.a. till de o begränsade marknaderna i Kina.⁴

Det var ett tips. När man sovit elva nätter utbröt Korea-kriget den 25 juni 1950. I den sista delen av Nikita Khrusjtjovs memoarer, som offentliggjordes 1990, avslöjade han att Nordkoreas ledare Kim Il Sung i förväg besökte Moskva för att berätta om sina anfallsplaner och för att be om stöd. Stalin godkände planen eftersom möjligheterna att uppnå en snabb seger föreföll uppenbara och basen för den korrupperade regimen i söder höll på att falla sönder t.o.m. i val som den själv ledde och övervakade.⁵ Stalins och Kim Il Sungs diskussioner kommer snart att dokumenteras grundligare, men vi kan redan nu sluta oss till att Moskva kunde förutse Korea-kriget och vidta åtgärder för eventualiteten att konflikten utvidgades. Man fick bråttom att sätta flanken mot Finland i ordning. Den var inte den enda och inte en av de viktigaste, men det hade varit dumt att lämna den öppen.

Kekkonen var snabb i fattningen. Kanske fattade han redan på basen av Stalins vinkar, men det förefaller mera sannolikt, att dessa ytterligare uttolkades och preciserades för honom. Under Moskva-resan 1950 stabiliserades det förtroendefulla samarbetet mellan Kekkonen och Moskva. I det spelet

⁴ Kekkonens PM 30.6.1950 utan rubrik över förhandlingarna i Moskva (karbonkopia), J.K. Paasikivis arkiv (JKP) V:24, RA. Se även Kekkonen t. Paasikivi 13.6.1950, JKP V:35, RA. Jfr riksdagsman Toivo Kujalas redogörelse i FKP:s politsektion 16.6.1950, FKP Cd 4, FolkA. Se även J u h a n i S u o m i, *Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956* (Helsinki 1990), s. 64.

⁵ *Khrushchev Remembers. The Glasnost Tapes* (1990), s. 144–145.

Allvarliga miner vid 2-årsfesten för vsb-pakten den 2 april 1950. Dessa män sökte inte egen fördel genom vänskapspolitiken, utan ville bevara freden (Arbetarrörelsens museum).

bytte man information och placerade spelinsatser, lät förstå och förstod att låta bli, skapade illusioner och fick ta emot synpunkter, och ibland sade man som på lek bara den rena, råa sanningen. Omedelbart efter Kekkonens hemkomst beställde han och Paasikivi av general Erik Heinrichs en promemoria om Finlands ställning ifall ett krig bröt ut mellan väst och Sovjetunionen. Heinrichs ansåg att bombflygen från Island mot norra Sovjetunionen var farligast eftersom planens rutt gick direkt över Finland.⁶

Inom finländsk forskning har man försökt förklara handelsavtalet i juni 1950 utgående från den bilaterala dynamiken mellan Finland och Sovjetunionen och från faktorer i anslutning till Kekkonen. De hade också en stor betydelse, men processen öppnar sig i sin helhet först när den knyts till verkligt globala sammanhang. Fallet erbjuder också i ett bredare perspektiv material för att förstå den sovjetiska ledningens utrikespolitiska tänkande

⁶ Härom närmare Martti Turtola, *Erik Heinrichs. Mannerheimin ja Paasikiven kenraali* (Helsinki 1988), s. 277–278.

och tillvägagångssätt. Ryssarna bevakade sina intressen i Finland, men de förde en global politik och kunde se Urho Kekkonen i relation till Kim Il Sung, något som det inte är så lätt för oss att göra. För oss är Stalin mannen som lät sina trupper rycka fram mot Loimola station. Men inte för Paasikivi: "Jag sade att jag hade tänkt mycket över om en ny historisk period stod för dörren: kommunismens period", antecknade han den 1 juli 1950 i sin dagbok när kriget hade brutit ut.⁷

Kekkonen reste till Moskva av många orsaker; som Machiavellis lärjunge undvek han medelvägen i politiska avgöranden och valde hellre en radikal lösning.⁸ Till de viktigaste orsakerna hörde att han ville beröva de finländska kommunisterna deras monopol på Moskva-kortet. I oktober författade Kekkone ns nära vän och strategiska rådgivare Kaarlo Hillilä en promemoria där han dryftade just denna aspekt. Hillilä såg förvisso FKP som ett sovjetiskt redskap, men partiet var bara ett latent hot. Det kunde bli farligt om förändringar i det internationella läget skapade ogynnsamma förutsättningar. Men tillsv idare kunde man förbigå FKP genom att knyta direkta relationer till de verkliga makthavarna i Moskva. På detta sätt kunde man förhindra den vanliga utgången av kraftmätningar efter kriget där FKP hade "bluffat med ryssarnas just i det ögonblicket obefintliga stöd och därmed internt uppnått positioner som partiet knappast annars hade kunnat nå." Just på detta sätt hade kommunisterna torpederat Kekkone ns dröm att bli statsminister våren 1946. Kekkonen skickade Hilliläs promemoria till Paasikivi.⁹

Kekkonen tog hem spelet åtminstone i förhållande till de finländska kommunisterna, men det var en oförutsägbar lek. För Moskva öppnade sig en möjlighet att utlysa offerttävlingar mellan sina underleverantörer, att spela ut sina kunder mot varandra, utöva påtryckningar mot en med en annan och när kundkretsen vidgades ytterligare mot båda med en tredje. Eventuellt hade Kekkonen fortfarande Machiavelli som ledstjärna; florentinaren försvarade beslutsamt att den besegrade och kringrända romerska armén för att överleva gick med på att marschera under samniternas ok. Fosterlandet måste försvaras, antingen med skam eller heder, och på båda sätten blev det väl försvarat. "En anpasslig karl. Det måste man utgå från", var FKP:s ord-

⁷ *J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956 II* (1986), s. 125.

⁸ *Discorsi II: xxiii*. Här liksom på andra punkter talar Machiavelli om vad romarna gjorde (si volsero à gli estremi).

⁹ Kekkonen t. Paasikivi 11.12.1950 med Hilliläs PM 31.10.1950, som cit. i JKP V:35, RA.

förande Aimo Aaltonens bedömning och han utgick från att Kekkonen skulle gå längre än till handelsförhandlingar. Aaltonen antog att Kekkonen kommit till slutsatsen att en radikal politik förr eller senare skulle leda till en ockupation av Finland. Därför borde man "böja sig, men inte brista."¹⁰

Moskva underlät inte heller att proviantera sin stamkund våren 1950. Kommunisterna fick också sina vinkar och det kom omedelbart till synes genom att spelmönstret komplicerades. Inom FKP genomfördes i april-maj 1950 en organisatorisk operation som utrensade också de sista resterna av den öppnare perioden efter kriget. Svängningen genomfördes med eftertryck och fart, inte alls med den maklighet som vanligen kännetecknade tröskningen av organisationsfrågor. Under ledning av ordförande Aimo Aaltonen koncentrerade den nya Organisationssektionen all väsentlig exekutiv makt, ömtåliga organisationsuppgifter samt rörelsens och de lierade organisationernas personalpolitik i sina händer; ett viktigt inslag i den sistnämnda uppgiften var placeringen av de tidigare kommunistiska befattningshavarna i den indragna Statspolisen. Partiets kaderavdelning organiserades enligt tjeckisk modell och den anställde på nytt Kauko Heikkilä, som man 1945 hade blivit tvungen att dra bort från kaderuppgifter på grund av hans råa tag. Aaltonen påstod att mannen lugnat sig, men i bakgrunden fanns också det förtroende Heikkilä åtnjöt på vederbörligt håll i Moskva.

Medlemsböcker byttes och flera personer uteslöts ur partiet än under hela den föregående perioden efter kriget tillsammans. Först nu fick också de avsågade starka männen Yrjö Leino och Matti Huhta gå, men de klarade sig med uteslutning ur partiet i motsats till sina östeuropeiska olycksbröder Laslo Rajk och Rudolf Slansky. Organisationssektionen gick också igenom FKP:s medlemmar på nytt med hjälp av det material man tagit med sig från Stapo. Man hittade ytterligare 63 "klara fall", d.v.s. gamla tjallare i ohranans tjänst. Inom den del av samhället som FKP kontrollerade började man också överallt bilda hemliga "tremanaceller". Det tedde sig redan som en förberedelse för att gå under jorden. Grupperna skulle motverka uppkomsten av partifientliga grupper redan i inledningsskedet och övervaka "fienden", inbegripet de andra partierna. FKP skärpte även sin attityd till sina tidigare

¹⁰ *Discorsi III*: xli: "Che la patria si debbe difendere ò con ignominia, ò con gloria; & in qualunque modo è ben difesa." Verket översattes till finska av Kaarlo af Heurlin i fortsättningskrigets slutskede. Man vet att Kekkonen bekantade sig noggrant med boken. Aaltonen, FKP:s politisektions protokoll 14.6.1950, FKP Cd 4, FolkA.

socialdemokratiska bundsförvanter och Hertta Kuusinen sade om dessas socialistiska enhetsparti: ”Jag anser, att Karthago bör förstöras.”¹¹

Det här var en traditionell stalinistisk reaktion inför ett krigshot. Det nya var inställningen till Kekkonen. När Kekkonens regering tillträdde i mars, kritiserade kommunisterna den lika hårt som dess företrädare, Fagerholms illa beryktade socialdemokratiska minoritetsregering. Aimo Aaltonen klandrade Kekkonens och de andra ministrarnas kontakter till ”det anglo-amerikanska storkapitalet.” Kommunisterna förutspådde att regeringen skulle komma att driva de inhemska kapitalisternas, den internationella reaktionens och värst av allt den västliga imperialismens intressen. Den skulle inte lyckas bygga upp relationerna till Sovjetunionen på nytt. Likartade artiklar ingick i sovjetpressen, som betecknade Kekkonens ministär som storkapitalets regering, som i nära samarbete med de amerikanska kapitalisterna skulle försöka marshallisera Finland.¹²

I och med handelsavtalsförhandlingarna mildrades kritiken och när de ledde till resultat fick FKP nya direktiv. Samma dag som Stalin lade ut texten om sin stålnationalism i Moskva diskuterade FKP:s inre krets i Helsingfors en promemoria på elva sidor som bar rubriken ”Regeringen Kekkonens karaktär”. Det var en sovjetisk bedömning som FKP fått för att precisera och följa.

Promemorian medgav, att Kekkonen ”till sin grundläggande karaktär var karriärist och nationalist” och dessutom en ytterst skicklig taktiker, men icke desto mindre öppnade hans regering nya möjligheter för folkdemokraterna. Därför borde man stöda Kekkonen mot högersocialdemokrater och borgare, men bland småbrukarna på landsbygden borde man skoningslöst slå till mot agrarförbundet. Det var också skäl att minnas att trots ”sin till synes lojala attityd mot Sovjetunionen” godkände Kekkonens regering många åtgärder som var i västs smak, såsom värnpliktslagen, byggandet av flygfält och strategiska vägar och skyddspolisens verksamhet. Kekkonens regering var alltså endast ”det mindre onda”, och till på köpet något som kunde bli ”ett mycket stort ont, ifall vi inte är på vår vakt och mobiliserar massorna mot den politik som den i grunden representerar.” Vid mobiliseringen

¹¹ FKP:s centralkommittés organisationssektions prot. 26.4.1950, FolkA. Hertta Kuusinen i FKP:s politsektions prot. 9.6.1950. Huhta och Leino i dens. 9.3.1950 och 10.5.1950. FolkA.

¹² Juhani Suomi, *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950* (1988), s. 480. *Paasikiven päiväkirjat II*, s. 104.

var arbetarnas sunda uppfattning att Kekkonens regering var en dålig regering till hjälp.¹³

Här fick FKP ett uppdrag som påminde om cirkelns kvadratur och det lyckades heller aldrig. Å ena sidan borde partiet stöda Kekkonen och särskilt hans utrikespolitik, å andra sidan borde det hålla fast vid sina ställningar och en markerad egen profil och kritisera hans ekonomiska politik. Vardera uppgiften passade kommunisterna utmärkt, problemet var att kombinera dem. Det var svårt dricka på ena sidan en linje dragen i vatten om man måste kasta sitt avfallsvatten på andra sidan.

Notkerisen

Samma grundläggande konstellationer präglade notkrisen 1961. Jag tar upp endast en detalj, FKP:s delegations besök i Moskva. Händelsen ger en möjlighet att utöver själva ämnet granska olika källmaterials karaktär samt nödvändigheten och problemen med att jämföra dem.

En FKP-delegation ledd av Ville Pessi kom till Moskva den 7 augusti 1961. Den bestod av partiets innersta krets av beslutsfattare, utöver Pessi och Hertta Kuusinen, ordförande Aimo Aaltonen och politbyråmedlemmarna Mirjam Suvanto, Leo Suonpää, Erkki Tuominen och Lars Levi Junttila. Också värdfolket representerade den högsta nivån. Finländarna diskuterade först med Mihail Suslov och sedan med Nikita Khrusjtjov. Diskussionerna gällde det internationella läget och situationen i Finland, särskilt presidentvalet, där den sittande presidenten Urho Kekkonens ställning hotades av högerens och socialdemokraternas gemensamma kandidat Olavi Honka.

Hannu Rautkallio redogör för sammanträffandena på basen av sovjetiskt källmaterial, d.v.s. två huvudsakliga källor. Den ena huvudkällan är det bakgrundsmaterial som tjänstemännen vid SuKP:s centralkommittées

¹³ 'Kekkonens regerings karaktär', som bilaga till FKP:s politsektions prot. 14.6.1950, FKP Cd 4, FolkA. S u o m i, *Kuningastie*, s. 70 betecknar promemorian som Pessis analys. Det förefaller dock som om Pessi endast överbringade pappret, men inte hade skrivit det själv. I diskussionen föreslog han förbättringar i formuleringarna på ett sätt som klart antyder att pappret kom från annat håll. Däremot nämndes i diskussionen att Inkeri Lehtinen redigerat, vilket tyder på att den ursprungliga texten var rysk, vilket också får stöd av många formuleringar. Pappret hade beretts i sekretariatet, men dess protokoll saknas i arkivet för tiden 3.6.–1.7.1950 trots att sekretariatet normalt sammanträdde flera gånger i veckan (FKP Ce 2, FolkA). Luckan tyder på att det fanns en sovjetisk andel om vilken man inte velat lämna några belägg.

Partichef Nikita Khrusjtjov hälsar arbetarna vid Lokomo i Tammerfors den 12 juni 1957. Under besöket på fabriken konstaterade Khrusjtjov, att "arbetarnas fakkunskaper står på en verkligt hög nivå, men automatiseringen är bättre än människoögat." De sovjetiska beställningarna hade en avgörande betydelse för metallindustrins utveckling i Finland (Arbetarrörelsens museum).

internationella avdelning sammanställt för sina förmän som stöd i diskussionerna. Rautkallio använder också benämningen "direktiv för FKP" om detta papper. Den andra källan är de sovjetiska sekreterarnas promemoria över diskussionerna.

Rautkallio använder diskussionen så att den stöder hans huvudtes, enligt vilken den sovjetiska ledningen arbetade för Kekkonens återval i hemligt och intimt samarbete med Kekkonen själv. FKP var endast ett redskap som den sovjetiska ledningen inte ens brydde sig så mycket om att den skulle ha informerat de finländska kamraterna om den not som planerades och

som var avsedd att påverka presidentvalet på ett avgörande sätt. Khrusjtjov var på ett infernaliskt humör och förolämpade och förödmjukade de finländska kommunisternas ledare och gav dem order att utan omsvep stöda Kekkonen. I enlighet med sin huvudtes förnekar Rautkallio också i detta sammanhang Berlin-krisens och den tyska frågans betydelse och ignorerar dess behandling vid mötet.¹⁴

Juhani Suomi refererar samma diskussion på basen av en ytterst sekret rapport som skyddspolisen skickade till Kekkonen. Skypo sades ha fått informationen genom sina väl placerade tjallare. Suomi ser den tyska frågans betydelse i Khrusjtjovs ställningstaganden och påvisar att informationen från skyddspolisen utövade ett stort inflytande på Kekkonens politiska avgöranden. Denne fick även senare viktig information från samma källa.¹⁵

Rautkallios och Suomis tolkningar är diametralt motsatta, trots att deras fakta är nästan identiska. Båda citerar Khrusjtjov nästan ordagrant med samma ord, trots att den enas källa är en rysk sekreterares PM och den andras skyddspolisens tjallare i FKP:s högkvarter. Om man ytterligare drar in ett tredje källmaterial som ingendera forskaren använt blir problemet ännu mer komplicerat. Mirjam Suvanto utarbetade nämligen för FKP:s ledning noggranna anteckningar över diskussionerna. Till ton och innehåll avviker de radikalt från Rautkallios och Suomis material.

Skyddspolisens "Deep throat" viskade alltså inte i dess öron den information som fanns inom FKP, utan informerade på basen av det paket som sammanställt i SuKP:s centralkommitté vid Gamla torget i Moskva. Det är svårt att undvika slutsatsen att tjallaren inte var äkta, utan att det var fråga om en operation som regisserats av KGB; en fkp-are i hög position "läckte" selektiv intern information till Skypo i avsikt att påverka den finländska politiska ledningens handlande. Från samma källa kom i oktober uppgiften att FKP:s ledare hade medverkat i formuleringen av noten.¹⁶ Det var en typisk handtvagning, ett av den sovjetiska diplomatins elementära trick, som påminner om konstellationen "god polis kontra ond polis" i en klassisk förhörssituation. I samma avsikt lät man förstå att krav från militärens sida låg bakom noten.

¹⁴ Hannu Rautkallio, *Novosibirskin lavastus. Noottikriisi 1961* (Jyväskylä 1992), s. 95–103.

¹⁵ Juhani Suomi, *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962* (Helsinki 1992), s. 440–443.

¹⁶ *Ibid.*, s. 545–546.

Det ovan sagda inverkar främst på hur man skall tolka skyddspolisens material. Men det förefaller också svårt att tro på Rautkallios uppfattning om ett ytterst intimt samarbete mellan Kekkonen och KGB. Om samarbetet var så intimt, varför hade man inom KGB ett behov av att påverka honom på ett så här invecklat sätt?

FKP:s material inverkar också på uppfattningarna om partidiskussionernas innehåll. FKP:s ledare reste inte till Moskva efter en plötslig order, som Rautkallio framställer saken, utan efter åtminstone en månads förberedelser. Också de hade med sig en bakgrundspromemoria, som utöver den tyska frågan och presidentvalet fäste uppmärksamhet vid Finlands EFTA-avgörande. Man kan kanske inte kalla detta papper "direktiv för SuKP" och broderpartierna var inte jämlika, men finländarnas synpunkter påverkade också diskussionens gång. FKP ansåg fortfarande att Honka-fronten kunde segra, kanske i den formen att man i slutskedet bytte ut kandidaten mot en annan med bättre möjligheter att bli vald. Som en sådan nämndes bl.a. Eero A. Wuori, som lyfts fram av skogiterna, den socialdemokratiska minoritetsfalsen som organiserat sig som ett parti under ledning av Emil Skog. Även i övrigt var FKP:s ledning orolig över att en tredje kraft, skogiterna, nu vid sidan av dem själva och Kekkonen hade direkta kontakter med Sovjetunionen, vilket komplicerade konstellationerna ytterligare. Skogiterna diskuterades mycket mer än Kekkonen.

FKP hade fått veta att Kekkonen i allra största hemlighet umgicks med planer på att ordna presidentval och riksdagsval vid ungefär samma tid, varvid Honka-partierna skulle tvingas konkurrera inbördes. Hur hade kommunisterna fått veta detta? En sådan konstellation var inte heller enkel för folkdemokraterna, ty när de stödde agrarregeringen hade de samtidigt indirekt blivit tvungna att stöda "en ekonomisk-politisk riktning som tjänade storägarnas intressen". För att höja profilen planerade de en interpellation vid den avgörande tidpunkten, d.v.s. i oktober.¹⁷

Diskussionerna med Suslov gällde främst Tyskland och Berlin, men man

¹⁷ En PM utan rubrik 19.7.1961, med anteckningen Junttila och "godk. i polit.byran 12/7.-61", förhandlingar mellan SuKP och FKP, FKP:s internationella avdelning, FolkA. Samma PM finns som bilaga till politbyråns prot. 12.7.1961; där konstaterades att den anslöt sig till förhandlingarna mellan partierna. Beträffande de problematiska skogiterna utarbetades en separat PM 5.8.1961: "Om befästandet av arbetarnas aktionsenhet som en viktig del av samlandet av en front för fred och framsteg".

tog även upp ett annat stort världsbekymmer, Albanien och kineserna. Juntilla redogjorde för samarbetet med agrarförbundet och skogiterna inför presidentvalet, eftersom han bäst kände den mest problematiska frågan, förhållandet till skogiterna. Svaren från Suslov och hans medhjälpare visar tydligt SuKP:s taktik: det mest akuta var att säkra Kekkonens återval, men de sovjetiska kommunisterna hade inte en, utan tre kunder, som envar sökte stöd mot de andra, och de för sin del använde alla tre för att uppnå sina mål och lät dem konkurrera med varandra. Boris Ponomarjov gav rådet att utöva hård påtryckning på agrarförbundet och Kekkonen på basnivån, nerifrån: "Det gäller att vara aktiv, t.o.m. hänsynslös."

FKP-delegationen hade också på känn, att när det världspolitiska läget skärptes kunde Sovjetunionen eventuellt planera en operation av något slag också i förhållande till Finland. Herta Kuusinen varnade för detta, hon var rädd för att "t.ex. ett sovjetiskt meddelande om aktivering av militära åtgärder, kan i Finland lyfta fram frågan t.ex. om att öka arméns numerär." Suslov var inte orolig för något sådant. Enligt honom var det lätt att avvisa sådan krav, eftersom den finländska armén inte hade någon betydelse på världsarenan, utan endast utgjorde en inrikespolitisk faktor: "Vad skulle en utbyggnad av den inverka på världsarenan. En division motsvarar omkr. 1/2 bomb."

I diskussionen berördes också relationerna mellan Finland och EFTA. Även om sovjetledningen uppenbarligen redan höll på att böja sig för den EFTA-lösning som Kekkonen förespråkade, ville den fortfarande pressa presidenten via FKP. Suslov betecknade planen som skadlig, den stred mot VSB-pakten och skulle komma att försvåra handeln mellan Sovjetunionen och Finland. Suslov hade sedan 1946 haft övervakningen av Finland på sin lott och kunde föreslå en interpellation i saken. Aimo Aaltonen blev tvungen att motivera varför det inte gick för sig.

Beträffande presidentvalet var de sovjetiska förhandlingarna bekymrade för att den inbördes konkurrensen mellan agrarförbundet och folkdemokraterna eventuellt kunde ha en negativ inverkan på utgången. Ponomarjov var rädd för att Honka-fronten skulle få 151 elektorer och avgöra valet i första omgången. Den i övrigt tyste Terjoškin påpekade, att de partier som nu ställt sig bakom Honka hade fått sammanlagt 156 elektorer i det föregående presidentvalet. FKP borde ha en egen linje och kritisera agrarförbundet, hårdast i sådana byar där dessa två partier var de enda konkurrenterna. I radio och televisionen borde kommunisterna däremot vara varsamma med

kritiken och över huvud inte kritisera Kekkonen direkt och med namns nämnande.¹⁸

Kamrat Khrusjtjov ger råd

Strax innan byggandet av Berlinmuren hade Nikita Khrusjtjov den 10 augusti tid att diskutera med FKP:s delegation i fem timmar. Han gick rakt på sak, till presidentvalet. Pessi meddelade, att ”i det här valet blir en kommunist ännu inte vald, varför vi ser valet av den nuvarande presidenten Kekkonen som mera önskvärt än valet av någon annan och vi kommer att medverka till detta.” ”Kekkonen är min vän, jag ber er att hjälpa honom”, svarade Khrusjtjov. ”Han skickade mig rent av en bastu – jag har visserligen inte vant mig vid att bada i den, men finländarna kunde ju bada i den.”

Bastun blev sedan föremål för vitsar vid flera tillfällen och Khrusjtjov var inte alls på ett så djävulskt humör som man kunde tro på basen av den ryske sekreterarens officiösa anteckningar. Naturligtvis hade Khrusjtjovs vitande här, som i många andra sammanhang, sin egen råa bakgrund som skymtade fram när han hörde sig för med vilka medel gåvobastun hade byggts och levererats. ”Kekkonen själv är ju en fattig man.” Nog var Khrusjtjov ju på det klara med Kekkonens penningaffärer.

Khrusjtjov sade att han väl förstod, att en kommunist inte ännu kunde bli president i Finland. Albanerna gnatade alltid om varför de västliga kommunistledarna inte tog makten. ”Men kroppen är brinnande, het, ta nu tag sedan.” Om slutresultatet rådde dock inget tvivel. Kommunismen skulle segra och Khrusjtjovs politik var offensiv. Han gav order att finländarna skulle få anteckningarna från hans diskussioner med Kennedy i Wien. För-enta Staternas unga president försvarade status quo, men Khrusjtjev litade på de sinas ofrånkomliga frammarsch. Det gamla samhället skulle komma att bryta samman bit för bit, nästa gång kanske i Iran. ”Jag sade till Kennedy, att shahen är son till en rövare, far hans var fältväbel. Visserligen förkunnar han att han fått sin makt av gud, men nog vet man ju vem han har fått den av.”

Khrusjtjovs strategi byggde på ”att våra motståndare inte kommer att föra krig.” Tankegången fungerade fram till Kuba-krisen följande vår. När

¹⁸ Mirjam Suvantos PM 8.8.1961 om diskussionen i centralkommittén. Närvarande var förutom Suslov, Muhitdinov, Ponomarjov, Terjoškin samt I. Rozdorožnyj och V. Feodorov från internationella avdelningens ”finska maffia”.

Ville Pessi och Hertta Kuusinen gratulerar Nikita Khrusjtjov på hans 70-årsdag i april 1964. Ett halvt år senare blev Pessi tvungen att svälja den överraskande avpolliteringen av Khrusjtjov och att upprepa den nya sovjetiska partiledningens ställningstaganden till hans felgrepp. Den automatiska anpassningen till den styrande sovjetledningens linje väckte en kritisk reaktion inom FKP som blev ett av de första offentliga uttrycken för att en reformlinje höll på att växa fram (Arbetarrörelsens museum).

Khrustjov vidlyftigt hade berättat om Tysklands-politiken och sina militära teateravsikter i Berlin samt som en absolut hemlighet avslöjat att Sovjetunionen avsåg att inleda kärnvapenprov på nytt den 1 september, återförde Aimo Aaltonen diskussionen till finländarnas närmaste bekymmer genom åter ta Europas enande till tals. Då smällde Khrusjtjov till med följande: "Vi har litet funderat, att det kanske skulle vara skäl att under den närmaste tiden föreslå förhandlingar med Finland om vänskaps- och biståndspaktens förpliktelser uttryckligen med tanke på det tyska angreppshotet."¹⁹ Där kom alltså noten.

¹⁹ "Olemme vähän ajatelleet, että ehkäpä olisi syytä lähiaikoina ehdottaa Suomelle neuvotteluja ystävyys- ja avunantosopimuksen velvoituksista nimenomaan Saksan hyökkäysuhkaa

Den här satsen finns vare sig i de sovjetiska protokollförarnas eller i skypos papper, vilka för övrigt inte återger någon större del av diskussionens förlopp. Huvudvikten ligger på Khrusjtjovs officiella inledande yttrande och på bakgrundsmaterialet, som han själv synbarligen avvek från en hel del under diskussionen.

När Khrusjtjov berättade om kärnproven, sade han att han informerade om saken på förhand, eftersom "finländarna är ganska långsamma." Nu fick han en verkligt åskådlig demonstration av denna del av folklynnets, finländarna öppnade inte munnen.

"Det uppstod en kort paus, varvid Suslov sade: berätta om ert parti." Också den diskussionen vände tillbaka till presidentvalet och särskilt till skogiterna. FKP kritiserade dessas ovilja att ge sig in på ett närmare samarbete, men Khrusjtjov tog dem i försvar: "Det är bättre för dem att vara opposition inom socdem. än som en flygel av kompartiet." Det var viktigt att bevara skogiternas självständighet, eller åtminstone bilden av en sådan. "Jag vet att han [Skog] har gröt i hjärnan och de andra naturligtvis ännu mer. Men man får inte ens kräva att det inte skall få finnas några skillnader mellan dem och oss. ... Jag hoppas att ni förstår mina skogitiska synpunkter. ... Skogiterna måste rädda sitt ansikte mot er och mot Tanner."

Vid FKP:s centralkommittés sammanträde den 9 september 1961 redogjorde Pessi vidlyftigt för förhandlingarna i Moskva och för Khrusjtjovs uppträdande. Centralkommitténs medlemmar instruerades om den riktiga inställningen till skogiterna och fick antydningar om eventualiteten att det kunde bli förtida riksdagsval, även om de förbjöds att tala om saken. I sitt eget inlägg betonade Leo Suonpää att det spända läget i Tyskland förde tankarna till förhandlingar på basen av VSB-pakten, men behandlade inte saken desto mer konkret. Han hade dock varit med i Moskva, varför de skarpaste CK-medlemmarna förstod den halvkvädna visan.²⁰

Även om FKP informerades om tanken på en not, förefaller det som om kommunisterna skulle ha hållits ovetande om dess konkreta innehåll och tidpunkt. Sälunda beklagade Hertta Kuusinen efter noten för sin far att

ajatellen", Diskussion med kamrat N.S. Khrusjtjov torsdag 10.8.1961. Närvarande var desamma som två dagar tidigare frånsatt Rozdorožnyj; den senares kollega Feodorov har här antecknats som tolk. Suvantos anteckningar har numera presenterats av Erkki Metsälampi i en artikel i *Helsingin Sanomat* 3.1.1993.

²⁰ FKP:s centralkommittés prot. 9-10.9.1961, FKP Cb 21, FolkA.

kommunisterna i Finland inte fått "en vink litet tidigare." Detsamma utropade hon på den sovjetiska ambassaden.²¹

Vilka allmänna slutsatser kan vi dra av denna diskussion? För det första är det svårt att undvika konklusionen, att den sovjetiska ledningens Finlands-politik i alla fall hade sina globala kopplingar och sin plats i den helhet den sovjetiska utrikespolitiken bildade. Kanske t.o.m. noten hade sina tyska kopplingar. För det andra: i synnerhet diskussionen om skogiterna visar, att de sovjetiska ledarna inte ville gynna endast en klients inrikespolitiska fördelar i Finland. De tänkte först och främst på egen fördel och var vid behov beredda att sadla om utan betänkligheter. De strävade att ha direkta relationer och förtroendefullt samarbete på en så bred front som möjligt. Först gällde detta enbart kommunisterna, sedan också Kekkonen och hans inre krets inom agrarförbundet; som en tredje part kom skogiterna in i bilden, från 1968 även den socialdemokratiska ledningen och slutligen delvis t.o.m. samlingspartiet.

En tredje slutsats ansluter sig till det sovjetiska källmaterialets natur. Det förefaller som om det inte skulle avspegla diskussionens gång särdeles exakt och på basen av det kan man inte överhuvudtaget se hur finländarna upplevde situationen och sin ställning. Det sovjetiska diskussionssammandraget avspeglar mycket starkt den sovjetiska politiska kulturen: den sovjetiske sekreteraren framställde sakerna så som de borde ha varit, inte så som de var. Allt inofficiellt, spontant och grovt har utelämnats, viktiga politiska frågor utelämnades också helt ur sammandraget.

Filialkontoret avvecklas

När Tjeckoslovakien ockuperades i augusti 1968 inställde FKP:s ordförande Aarne Saarinen partiets stort upplagda 50-årsfest, trots att delegationen från SuKP redan kommit till landet. FKP har fattat sitt första självständiga beslut, konstaterade Aleksej Beljakov i den sovjetiska delegationen undergivet.²² Snart dök han upp som ambassadör i Helsingfors för att se till att det också blev det sista.

Beljakov hade dock själv 1963 varit med om att sätta igång den process som gav upphov till reformrörelsen inom FKP. Han hade uppviglat till nya

²¹ Herta Kuusinen t. O.W. Kuusinen 18.11.1961, HKK 3a, FolkA.

²² Aarne Saarinen, *Suomalaisen kommunistin kokemuksia* (Helsinki 1984), s. 93. Saarinen preciserar inte vem som fällde yttrandet.

öppningar och O.W. Kuusinen gjorde det i ännu högre grad. Här hos oss präglades den folkdemokratiska reformrörelsen i mycket hög grad av samma anda som den sovjetiska intelligentians rörelser på 1960-talet. Men där kvävdes den genom Khrusjtjovs avpolltering 1964 och slutligt av ockupationen i Tjeckoslovakien 1968. I Finland fick den fortsätta trots att förhållandena ändrades också hos oss när Sovjetunionen ändrade sin linje.²³

Utvecklingen av FKP:s relationer till Sovjetunionen efter 1968 var en konfliktfylld och invecklad process. Partiet bar sin tradition och sina historiska band inom sig så länge det levde, men som det tidigare filialkontoret fungerade det inte längre.

²³ Jorma Hentilä och Keijo Savolainen har berättat för mig om Beljakovs roll som tidig uppvigglare. Beträffande processens första skeden, se Jukka Paastela, *The Finnish Communist Party in the Finnish Political System 1963–1982*, Tampereen yliopisto, Poliitiikan tutkimuksen laitos, Tutkimuksia 111 (1991).

Krälade Finland i stoftet?

Finland och Sovjetunionen under efterkrigstiden

TIMO VIHAVAINEN

Utländska iakttagare började redan på 1960-talet tala om den s.k. finlandiseringen. Uttrycket avsåg närmast en överdriven anpassning till sovjetiska krav, t.o.m. en underkastelse under sovjetisk fjärrkontroll.¹ Inom den centraleuropeiska diskussionen blev termen en skräckbild som användes speciellt för att skrämma de västtyska socialdemokraterna genom att visa vilka konsekvenser deras s.k. nya östpolitik skulle leda till. De som använde termen visste i allmänhet nästan ingenting om Finland och dess förhållanden, men kunde åtminstone peka på att Finland visserligen betygade att landet var neutralt, men ofta lade fram initiativ som stöddes av Sovjetunionen och å andra sidan i olika sammanhang avstod från att fördöma sin stora grannes politik. I närhistorien kunde man dessutom obestridligt konstatera, att Sovjetunionen avgjorde den finländska regeringens öde åren 1958–1959 i samband med den s.k. nattfrostens och påverkade 1962 års presidentval på ett avgörande sätt.

Utgående från dessa i och för sig få och delvis också obetydliga utgångspunkter var det lätt att sluta sig till att Sovjetunionens inflytande i Finland var mycket stort, ofta mycket större än vad det verkligen var. På 1970-talet fick världen dessutom kännedom om några s.k. självcensurfall, särskilt att första delen av den finska upplagan av Aleksandr Solsjenitsyns *gulag-arkipelag* inte kunde tryckas och finna en förläggare i Finland – vilket dock var fallet med de senare delarna. Iakttagare lade också upprepade gånger märke till att pressen i Finland knappast alls kritiserade Sovjetunionen och att så-

¹ T.ex. Nils Örvik, *Sicherheit auf Finnish* (Stuttgart 1972). Uppsatsen bygger huvudsakligen på Timo Vihavainen, *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia* (Helsinki 1991).

Presidentvalet 1962 avgjordes genom den sovjetiska noten, vilket bidrog till att förstärka den mycket vanliga uppfattningen, att Kekkonen styrde med sovjetiskt stöd. På bilden har Suomen Sosialidemokraattis skämttecknare på ett lästigenkännligt sätt klätt presidenten i Bobrikoffs uniform. I mitten av 1960-talet företog socialdemokratiska partiet emellertid en helomvändning i sina relationer till Kekkonen, vilket fick genomgripande verkningar inom landets politiska kultur. (Tapani Kovanen/Suomen Sosialidemokraatti).

väl president Urho Kekkonen som utrikesminister Ahti Karjalainen i offentligheten talade om behovet av själv censur både i pressen och i de elektroniska media.

Utländska kommentarer om finlandisering retade finländarna i hög grad – desto mera som de vanligen präglades av feltolkningar och överdramatisering. Som speciellt kränkande upplevdes, att utlänningar ofta framställde rädsla som upphovet till den ”finlandiserade” politiska kulturen. I Finland var det mera typiskt att tala om statsklokhet. Och det trodde man också att det var fråga om.

Som politisk ”fågelskrämma” var finlandiseringen såtillvida misslyckad, att det gick bra för Finland. Landets östhandel var påfallande fördelaktig, Finland importerade råvaror och exporterade förädlade produkter. Finland kanske rent av räddades ur den internationella depressionens grepp genom

att östexporten tog fart som en följd av prishöjningarna på olja. Med hänvisning till östhandeln ville president Kekkonen t.o.m. år 1974 föra fram finlandisering som ett hedersnamn. Han likställde finlandisering med "sämja med Sovjetunionen" och lyfte fram resultaten som en förebild också för andra länder. Med ännu större skäl hade han kunnat göra det i slutet av 1970-talet och alldeles särskilt i början av 1980-talet, då den finländska ekonomin växte mycket snabbare än genomsnittet i Europa och synbarligen just tack vare östexporten. Också flera ansedda iakttagare i väst, såsom George Kennan, ansåg att Finlands östpolitik hade lyckats och beklagade, att termen finlandisering getts en pejorativ tolkning. Det torde vara rimligt att konstatera att den utrikespolitiska linje som fått bära Kekkonens namn i många avseenden var en framgång. Allt har dock sitt pris och i Finland betalades det på inrikespolitikens områden, inom den politiska kulturen.

Sovjetvänligheten

De utländska iakttagarna hade rätt i att inrikespolitiken i Finland var knuten till grannlandet med starka band. Det stämde likaså att den finländska offentlighetens bild av landets egen historia höll på att bli märkligt snedvriden. I och med att det förtroende Finland åtnjöt i Moskva upphöjdes till ett högsta värde, blev man tvungen att anpassa inrikespolitiken till detta. Krigen, som Finland i själva verket hade klarat på ett kanske hedersammare sätt än något annat land i Europa, gjordes närapå till något man borde skämmas för och man försökte t.o.m. begränsa diskussionen om dem. Det stämde också, att alla viktigare partier i Finland aktivt höll kontakt med representanter för Sovjetunionen och försökte få stöd för sin politik med hjälp av bistånd och godkännande från grannen.² Systemet återspeglades åter i sin tur på partitidningarnas sätt att behandla den realsocialistiska grannen. Enligt en undersökning skrev centerns och vänsterns tidningar i mitten av 1970-talet längre knappast något negativt om Sovjetunionen.³ Denna enkelspårigt positiva inställning förekom visserligen inte i högerns tidningar eller i den oberoende pressen, men den påverkade säkert även dem och be-

² T.ex. V.N. Tshernous & Hannu Rautkallio (toim.), *NKP ja Suomi. Keskuskomitean salaisia dokumentteja 1955-1968* (Helsinki 1992).

³ Erja Nikulainen & Kalevi Nikulainen, *Neuvostoliitto suomalaisissa sanomalehdissä*, avhandling pro gradu i informationslära, Tammerfors universitet 1976.

stämde det allmänna diskussionsklimatet. Varje mot Sovjetunionen kritisk artikel – ofta citerad från väst – smällde i Finlands intellektuella miljö på 1970-talet som ett pistolskott i natten.

Det andliga klimatet ändrades i hög grad i sovjetvänlig riktning av det faktum att det bland ungdomen och kulturfolket uppstått en gruppering som betraktade Sovjetunionen som ett ideal på ett otroligt kritiklöst sätt. Grupperingens synsätt dominerade i mycket stor utsträckning kulturlivet och de elektroniska media. Det är illustrativt att *Kulttuurivihkot*, kulturtidsskriften med den största spridningen i Finland på 1970-talet, politiskt följde en ovillkorlig renlärig Breznev-linje.

Internationellt sett var vänsterhegemonin inom kulturkretsarna inte något speciellt för Finland och man kan inte heller se finländarnas tro på Sovjetunionen som desto dummare än fransmännens eller svenskarnas tro på Maos och Fidels förträfflighet. Såsom t.ex. de ryska emigranterna från Mikhail Heller och Aleksandr Nekritsh till Aleksandr Solzhenitsyn bittert konstaterade åtnjöt realsocialismen stor aktning överallt i väst. Man ville inte mäta dess brott och brister med samma mått som totalitarism på högerkanten eller företeelser inom den västerländska demokratin. Det exceptionella i den finländska kulturen var inte att de intellektuella uppvisade en högre grad av antiintellektualism än normalt, utan deras ovanligt stora förtjusning i realsocialismens sovjetiska uttrycksform. Det kan *prima facie* betraktas som märkligt eftersom Finland ju dock var granne till detta idealsamhälle och man måste anta att det i landet fanns såväl praktisk erfarenhet som historisk tradition om förhållandena på andra sidan gränsen.

Förtroende och antisovjetism

Om man med finlandisering avser något annat än ett visst slag av utrikespolitik, utan interna följder, d.v.s. en exceptionellt stor benägenhet inom den politiska kulturen och allmänna opinionen att bejaka Sovjetunionens politik och dess uppfattningar om det förflutna och nutiden, var finlandiseringen otvivelaktigt en finländsk företeelse som klart ansluter sig till ett visst historisk skede. Man kan säga att det inleddes i slutet av 1960-talet, kulminerade på 1970-talet och förvinade på 1980-talet för att slutligt försvinna först i och med Sovjetunionens fall.

En nödvändig förutsättning för finlandisering i den här meningen var den utrikespolitiska linje som J.K. Paasikivi initierade efter kriget och som Kekkonen vidareutvecklade. Inte ens Kekkonens mångfasetterade aktiva in-

rikespolitiska verksamhet kan emellertid betraktas som en tillräcklig förklaring till den specialställning som realsocialismen och Sovjetunionen hade uppnått i Finland på 1970-talet. Sakläget påverkades från 1960-talet också av den världsomfattande kulturella vänstervågen, som i Finland efter den inledande nyvänstervågen sökte sig in i en egen färd. Dessutom måste man beakta hela den för realsocialismen gynnsamma situation som skapades genom detenten och sedermera även oljekrisen och som för en kort tid lyfte socialismen till heder och ära.

Genom olika faktorerers samverkan uppstod på 1970-talet ett läge där Finlands utrikespolitik och därmed i stor utsträckning även inrikespolitik suveränt styrdes av en man, president Urho Kaleva Kekkonen. Han politik aktade sig – samtidigt som den otvivelaktigt strävade att driva Finlands intressen – nogsamt för att trampa på grannlandets tår. Kekkonen försökte även med alla medel säkerställa den östliga grannens obetingade förtroende för honom själv – men ingalunda för hans politiska motståndare. När den östra grannens "förtroende" blev ett nyckelord i politiken och ett kriterium på regeringsduglighet började man också tävla om att förtjäna detta förtroende. Alla stora partier skydde stämpeln "antisovjetisk" som pesten och tävlade i renlärig vänskap och i att vara till lags. Ett oslagbart rekord noterades av en riksdagsman från centerpartiet som föreslog, att den dag då kriget mellan Finland och Sovjetunionen avslutades skulle firas som en nationell märkesdag, som "en andra självständighetsdag". Förslaget avvisades förvisso av det robusta agrarfolket, men redan det faktum att det framfördes säger mycket om tidsandan.

De flesta av den studerande ungdomens organisationer var åter på 1970-talet helt i händerna på Moskva-orienterade kommunister. Ungdomsrevolten i Finland innebar på 1970-talet att det östra grannlandets politiska och samhällssystem hos oss upphöjdes till samma ställning som det hade i hemlandet: en oantastlig och överlägsen förebild. När man skrev om detta system kunde källmaterialet bara bestå av den information det spred om sig själv, allt annat stämplades som "antisovjetism". Också det egna landets historia och nutid började i allt högre grad bedömas enligt förebildens måttstock. Decenniets starkaste studentorganisation, Sosialistinen Opiskelijaliitto (SOL, Socialistiska studentförbundet), vände den nationella historien ryggen så fullständigt det bara var möjligt och manade studenterna att marschera "framåt på den av Otto Wille Kuusinen utstakade vägen".

Under denna slogan krävde man bl.a. att statsmakten skulle censurera

universitetsläroböckerna till de delar de kantänka innehöll "antisovjetiskt material". Som stöd för kraven hänvisade man till av landet ingångna statsfördrag, Parisfreden och VSB-pakten från 1948.

Slagordet om Otto Wille Kuusinsens väg var mera berättigat än studenterna kunde ana. Kuusinen var inte bara en quisling in spe, fullt värdig sina sentida efterföljare. Bland hans papper, som man numera kan bekanta sig med i arkiv i Moskva, finns dryftningar just om en likartad strategi för att klavbinda det offentliga ordet i Finland som studenterna höll på att förverkliga. Kuusinen ansåg, att man borde ställa de finländska medierna "till svars" för informationen om Sovjetunionen, ända fram till nyhetsurvalet. Enligt honom innebar t.ex. de amerikanska nyheterna ofta prisande av krigsförberedelser. Sådant borde kriminaliseras genom stiftandet av en "fredslag".⁴ På 1970-talet var denna lag också en av yttervänsterns stora målsättningar och beredningen hade redan förts långt.

Kuusinsens planer förverkligades dock inte på 1950-talet då han skrev ned dem, liksom inte heller på 1970-talet. Vid den senare tidpunkten stod de dock mycket närmare förverkligande än någonsin tidigare. Paradoxalt nog lyckades Sovjetunionen inte vinna den allmänna opinionen i Finland på sin sida då landet stod på höjden av sitt anseende. Först då realsocialismen redan i verkligheten visat sin oduglighet och då den ryska intelligentians spjutspetsar hade förkastat den, slog dess idéer igenom bland den studerande ungdomen och kulturfolket i Finland.

Från 1918 till vapenbrödraskap

För att kunna förstå hur en så egendomlig händelseutveckling kunde bli möjlig, måste man granska vissa drag i Finlands historia under de föregående decennierna. Relationerna mellan den socialdemokratiska vänstern och de borgerliga partierna var mer eller mindre inflammerade för en lång tid som en följd av kriget 1918. Finland reagerades visserligen 1926–1927 av Väinö Tanners socialdemokratiska minoritetsregering, men under 1930-talets första hälft trängdes socialdemokraterna åter långt ut i den politiska periferin. Man kan knappast heller beteckna relationerna mellan högern och vänstern som förtroendefulla ens under det s.k. rödmyllesamarbetet mellan centern och vänstern under åren 1937–1939.

Däremot inlemmades huvuddelen av det socialdemokratiska Finland som

⁴ O.V. Kuusinsens arkiv, fond 522, opis 2, delo 86, SuKP:s arkiv, Moskva.

en fast beståndsdel av den gemensamma nationella fronten under vinterkriget. Då uppstod en samlingsfront som blivit känd som vapenbrödrarörelsen och där socialdemokraterna spelade en direkt central roll. Vapenbrödrarförbundet ombesörjde inte bara ett närmande mellan arbetsgivare och arbetstagare, social omvårdnad och grannhjälp. Inom dess krets och i stor utsträckning av samma personer organiserades även opinionsövervakning och bearbetning av den allmänna opinionen inom ramen för organisationen SAT – senare VIA. Den uttalade målsättningen var att motarbeta dragningskraften likaväl från den kommunistiska som den nazistiska totalitarismen.

I själva verket kan man tala om en antikommunistisk folkfront, vars viktigaste medlemmar var den nationella högern och den nationella socialdemokratin. Utanför stod alltså framför allt kommunisterna och fascisterna, uppenbarligen var även centerkrafternas roll mindre central. Denna nationella höger-vänster-axel ägde i själva verket bestånd ända fram till 1960-talet. Även om kommunisterna i slutet av 1940-talet medverkade i samma s.k. folkfrontsregeringar som socialdemokraterna, förblev gränsen till kommunisterna helt klar, i motsats till förhållandena i de östeuropeiska länderna. I själva verket var det finländska samhällets förmåga att motstå kommunistisk infiltration på 1940-talet mycket långt socialdemokratins förtjänst, en socialdemokrati som bestämt höll fast vid nationella och demokratiska paroller. Dess insats räddade landet från ett östeuropeiskt öde. Det var inte utan orsak SDP:s starka man Väinö Tanner blev den mest impopulära finländaren i Moskva. I det finländska samhället förblev kommunisterna effektivt isolerade ända fram till mitten av 1960-talet. Alldeles speciellt misslyckades kommunisterna med att vinna nämnvärt fotfäste inom kulturlivet och studentvärlden. I motsats till förhållandena i många andra länder i Europa, där kommunisterna hade spelat en roll inom nationella befrielseörelser, måste de i Finland bära quislingens tunga börda.

Ungdomsrevolten

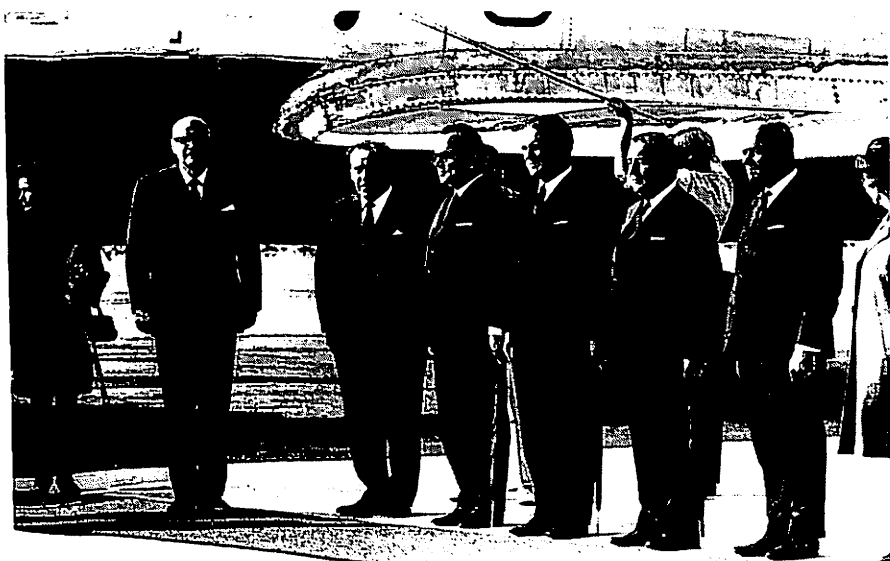
I mitten av 1960-talet ändrades däremot constellationerna. År 1966 bildade socialdemokraterna, kommunisterna och agrarförbundet regering, medan samlingspartiet isolerades och tvingades inleda en ökenvandring som räckte ända till slutet av Kekkonen-eran. Denna grundläggande förändring av de politiska constellationerna berodde på flera faktorer. Den första var sammanbrottet för den s.k. Honka-fronten 1961 till följd av den kända sovjetis-

ka noten. Noten övertygade slutligen socialdemokraterna om att den enda vägen till politiskt inflytande löpte över godkännande från Kekkonen och Sovjetunionen. Man kan inte anse att det ännu blivit helt klart varför Kekkonen ansåg att det var nödvändigt att få med kommunisterna i regeringen och varför dessa gick med på att axla regeringsansvar. Till avgörandet bidrog uppenbarligen att sådana uppfattningar vunnit alltmer fotfäste inom FKP som hävdade att partiet i en borgerlig stat borde spela enligt gällande spelregler; för att få makt borde man bära det ansvar som följde med makten. Kekkonen motiverade i vilket fall som helst kommunisternas inträde i regeringen med en direkt hänvisning till Ralf Dahrendorfs teori om reglerade konflikter. Frågan krävde givetvis också Moskvas välsignelse.

I mitten av 1960-talet inträffade också en viss kulturell brytning. I Finland, liksom på andra håll, fann de stora åldersklasser som föddes efter kriget en kanal för sin protest i de socialistiska idéerna. Tanken om det socialistiska idealsamhället och den västliga kapitalismens ondska återupptäcktes bland ungdomen i samtliga västländer vid ungefär samma tid. Kulturrevolutionen i Kina möttes inte av oreserverad beundran bland breda ungdomskretsar enbart i USA, Frankrike och Sverige, utan också i Finland. I Finland var företeelsens nationella grund emellertid en helt annan än i något annat europeiskt land. Inom intelligentian i Finland förekom inte på 1930-talet någon idealisering av kommunismen av det slag som präglade intelligentian i t.ex. England och Frankrike. Finland behövde heller inte bära en sådan historisk börda som de tidigare kolonialmakterna eller Tyskland. Finlands kamp för självständighet hade under krigsåren även – och alldeles speciellt – varit en kamp mot kommunismen och sådana begrepp som fosterländskhet och antikommunism och å andra sidan landsförräderi och kommunism hade intimt knutits till varandra – troligen starkare än i något annat västland. När den radikala ungdomen i Finland, liksom på andra håll, på 1960-talet bröt sitt förhållande till historien och vände upp och ned på fädrens värderingar, fann man i Finland den eftersträlvade radikalismen just i stödet för den sovjetiska kommunismen.

Finlandiseringen

Finlandiseringen kulminerade i mitten av 1970-talet. Då rådde ett läge där många faktorer samverkade: Kekkonens personliga maktfullkomlighet, den internationella avspänningen med ESSK-processen, oljekrisen och den positiva betoningen av Sovjetunionens ekonomiska position, den starka tillväx-

*På 1970-talet erkände Sovjetunionen inte längre Finland som ett neutralt land, utan endast landets "strävan" att bedriva en neutralitetspolitik. Man har ansett att detta avspeglade tanken att Finland i någon mening betraktades som medlem i de socialistiska staternas vänskapsförbund, *sodružestvo*. När Kekkonen den 20 juli 1970 återvände från sitt tredje officiella statsbesök i Sovjetunionen kunde han ännu medföra en kommuniké som erkände Finlands neutralitet. Han hade fått till stånd detta genom att hota med att avgå ifall neutraliteten inte nämndes. Från år 1971 nämndes neutraliteten emellertid inte längre i kommunikéerna. (Lehtikuva).*

ten inom Finlands östhandel, som tillfälligt höjde dess andel till en fjärdedel av landets handelsutbyte samt dessutom den studerande ungdomens och kulturkretsarnas oreserverade beundran för Sovjetunionen. På det politiska fältet var kampen om poäng i Moskva hård och påverkade såväl partiernas som enskilda politikernas regeringsduglighet. Kekkonens ställning fick drag som var helt unika i ett internationellt perspektiv. Finland hade ett fungerande demokratiskt system och fria val, men efter 1968 saknade partierna vilja att ställa upp en konkurrent till Kekkonen. År 1973 förlängdes hans mandat med en undantagslag och år 1978 omvaldes han med en förkrossande röstmajoritet av en koalition som bestod av partier från kommunisterna till högern.

Den andliga atmosfären i Finland i förhållande till den östra grannen var synbarligen unik. Man aktade sig inte bara för att kritisera Sovjetunionen,

utan olika slag av vänskapsbetygelser blev mycket populära ritualer. När man talade om hur Finland vann sin självständighet blev det vanligt att alltid erinra om Lenins insats som den första som erkände självständigheten, något som Kekkonen personligen energiskt arbetat för att inpräglade.

Förhållandet mellan Finland och dess stora granne var idylliskt på det officiella planet. Finland var ett makalöst exempel på den fredliga samexistensens frukter, såsom man ständigt betonade. Under ytan fanns det dock problem. Från slutet av 1960-talet ville man inte längre i Sovjetunionen erkänna Finland som ett neutralt land och omnämmanden av neutraliteten utelämnades ur de officiella kommunikéerna efter statsbesöken. Det mesta som Sovjetunionen gick med på var ett omnämmande av att Finland strävade till neutralitet.

Kekkonens målsättning var dock inte att ge Sovjetunionen en position där landet kunde bestämma inom finländsk politik och med sin auktoritet kunde han t.ex. i början av 1970-talet göra sig av med ambassadör Beljakov, som med överdriven energi på ett för hans ställning opassande sätt stött de Moskvatrogna kommunisterna. Likaså avvisades en sondering 1979 om gemensamma manövrer för den finländska och den sovjetiska armén.

Finlandiseringens avtytande

Av olika orsaker började finlandiseringen dö bort redan från slutet av 1970-talet. I det nya kalla kriget och till följd av Sovjetunionens växande ekonomiska svårigheter började ungdomen och t.o.m. kulturkretsarna i Finland snabbt förlora tron på den s.k. utvecklade socialismen. Å andra sidan började också den sovjetiska aktiviteten i förhållande till Finland ebba ut. Man försökte ännu påverka presidentvalet 1982 genom en artikel i *Pravda*, men utan resultat eller eventuellt med motsatt resultat än avsett. Moskvas favorit Ahti Karjalainen blev inte ens presidentkandidat. Kekkonens efterträdare Mauno Koivisto började åter målmedvetet montera ned Kekkonens styrelsesätt, som byggt på en maximal aktivitet inom lagens vida gränser, och började för egen del föra en politik som snabbt fick epitetet "låg profil".

Det var något alldeles nytt på 1980-talet då partier som nationella samlingspartiet och Finlands landsbygdsparti kunde delta i regeringen. Ännu år 1979 avvisade Moskva en regeringsmedverkan för samlingspartiet.⁵

⁵ Ståndpunkten uttrycktes t.ex. i SuKP:s centralkommittés sekretariats brev till FKP, Sekretariat, XXV soz'v, 157. zasedanije 8.5.1979, SuKP:s arkiv, Moskva.

Finlandiseringen upphörde inte plötsligt. Ännu på 1980-talet inträffade att politiker och t.o.m. vanliga forskare och andra skribenter stämplades som "antisovjetiska". Det nya var att de drabbade ofta inte besvärade sig med att rentvå sig. Man kan också konstatera att det redan från slutet av 1970-talet i Finland började förekomma inlägg som förhöll sig rätt kritiskt till Sovjetunionen. Paradoxalt nog inleddes detta inom vänstern. Först då sovjetpressen och t.o.m. landets högsta politiska ledning under perestrojkan började föra en kritisk diskussion om det egna landet och dess historia, spreds den kritiska diskussionen också i Finland till fora med en större spridning. Tidigare hade man alltid ända sedan 1940-talet brukat tysta ned sådana inlägg genom att förlikna författarna vid fönsterkrossare. Dessa med sådan lätthet krossade fönster fick sedan hela nationen och dess utrikespolitik reparera med stor möda.

Vad gäller erkännandet av Finlands utrikespolitiska neutralitet framfördes ett sådant erkännande första gången sedan 1960-talet officiellt först under Gorbatsjovs statsbesök i Finland 1989.

En egenartad politisk kultur

Om man tänker på finlandiseringens konsekvenser, d.v.s. den politiska kultur som utvecklades i Finland från 1960-talet till 1980-talet i Sovjetunionens skugga, är det svårt att dokumentera dem på ett konkret plan. Allt som allt förmådde Sovjetunionen under denna tid knappast uppnå något av verklig betydelse som skulle ha varit till skada för Finland, om man inte räknar hit ett visst avstående från statens suveräna rätt att själv sköta sin politik. Till det här kan man genmäla, som man även brukade göra under tidigare år, att en stat alltid måste beakta en stormaktsgranne. Det har ju också många stater på samma kontinent som Förenta Staterna blivit tvungna att göra.

Som den viktigaste produkten av hela finlandiseringen framstår en egenartad politisk kultur, som nog utan tvekan på ett farligt sätt började påminna om förhållandena under frihetstiden i Sverige. Den undergrävde också det nationella självförtroendet och uppfattningen av den egna historien. Inom det politiska livet, där en cynisk machiavellism framställdes som den största visdom, kunde man givetvis inte undvika försumpning. Denna börda fick bäras av en hel politikergeneration och den har givetvis haft sina verkningar på den allmänna uppskattningen, eller bristen på uppskattning, av det politiska livet i vårt land.

UNDERRÄTTELSE

Finska kadettkåren 1887–1903

Direktor, general Carl Enckells historik över Finska kadettkåren 1812–1887, skriven till kårens sjuttiofemårsjubileum, kunde på grund av den dåtida censuren publiceras först år 1890. Enckells fortsättning på detta arbete, behandlande tiden från 1887 fram till kårens indragning år 1903, förelåg i manuskript vid årsskiftet 1917–1918. Skrivandet hade inletts år 1914 varför här redan finns ett visst tidsperspektiv på det tilldragna. Publiceringen av historikens andra del fick vänta ända till år 1990, då Svenska litteratursällskapet i Finland på J. E. O. Screens försorg gav ut arbetet i sin skriftserie: Carl Enckell, *Finska Kadettkåren 1887–1903*. Utg. av J.E.O. Screen. SSLF 567. 243 s. Helsingfors 1990. Planer synes ha funnits på att publicera historiken redan på 1920-talet, men därav blev intet.

Boken är försedd med ett fylligt och välbehövligt företal av J.E.O. Screen, innefattande dels en levnadsteckning över Carl Enckell, dels en kortfattad redogörelse över huvuddragen av Topografiska Kåren – Finska kadettkårens historia under de första sjuttiofem åren. Namnet Finska kadettkåren antogs år 1819 efter överflyttningen till Fredrikshamn.

Carl Enckell hade själv fått sin utbildning vid kadettkåren och utdimitterats år 1858 som primus i sin årskurs. Han tjänstgjorde sedan på olika poster inom det ryska arméväsendet och befordrades till generalmajor år 1884. Tre år senare blev han direktor för kadettkåren, ett uppdrag som han sedan skötte med omsorg fram till upplösningen av kåren år 1903.

Enckells manuskripttext är återgiven praktiskt taget in extenso. Utgivaren har dock försett texten med förklarande noter. I manuskriptet ingick därtill 32 omfattande bilagor, på vilka arbetet till stora delar baserade sig. Dessa har nu utelämnats och endast förtecknats.

Boken kan karaktäriseras som innehållsrik och detaljerad administrativ historia, dokumenten som utgjort basen syns tydligt. Stilen är mycket strikt och saklig som sig bör för en militär. Instrött finns dock en hel del personliga hågkomster och anmärkningar vilka ställvis ger texten en personlig prägel. Intressanta är Enckells omdömen om en rad ledande, ofta färgstarka, ryska militärer vilka han kommit i kontakt med dels under sin tjänstgöring i Ryssland, dels som chef för kadettkåren. Genomgående ser man att historiken är skriven av en person som minutiöst följt upp det dagliga livet i Finlands enda militära läroanstalt. Det var även Enckells förtjänst att kåren år

1898 fick en tidsenlig ny huvudbyggnad, som idag igen har samma funktion som i begynnelsen.

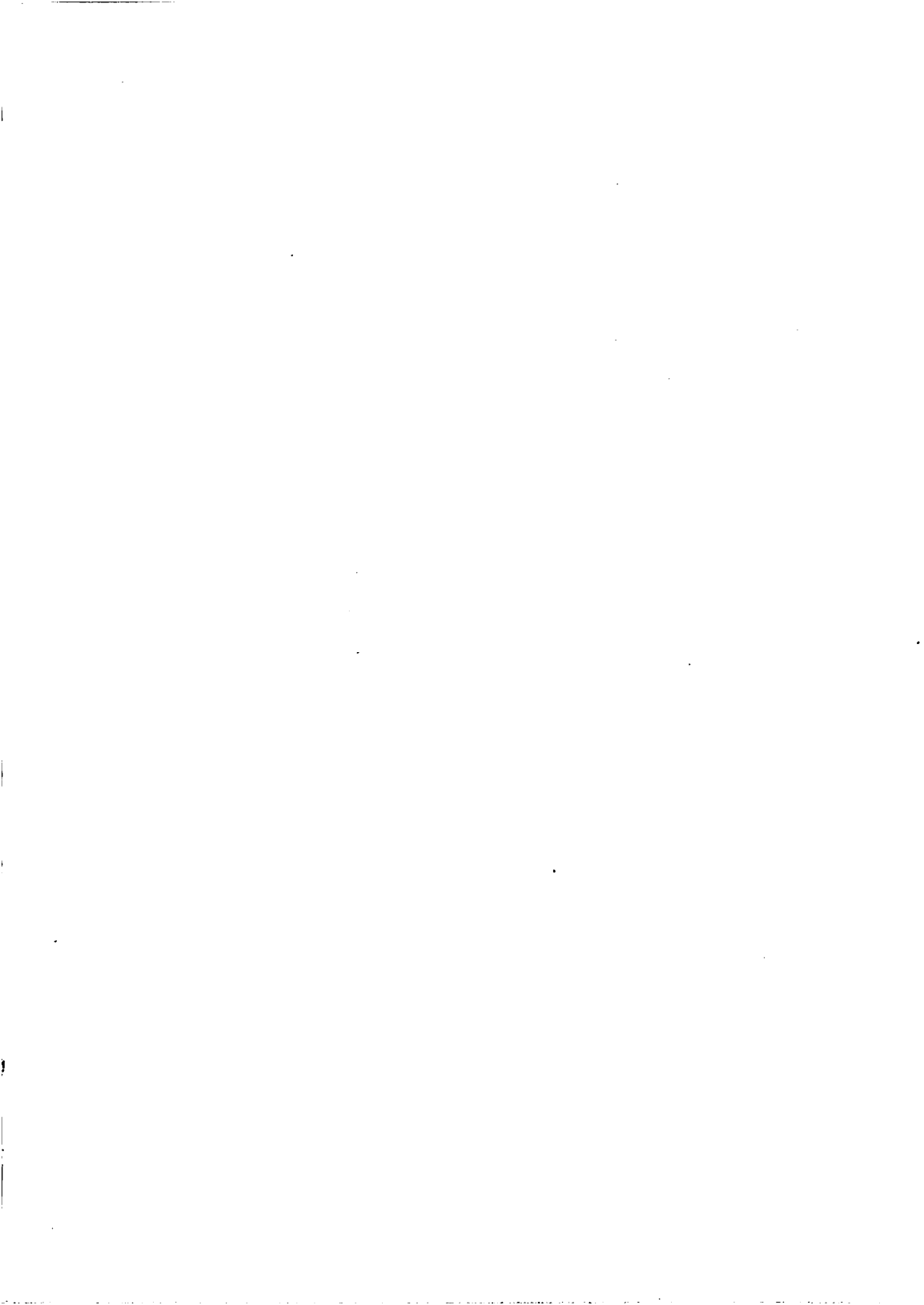
Enckells tid som direktor inföll under en brytningstid vad gällde förhållandet mellan storfurstendömet och moderlandet. Den problematiken drog kraftigt kadettkåren med i turbulensen och ledde slutligen till dess upplösning år 1903.

Rainer Fagerlund

Medarbetare i detta nummer:

Max Engman, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Rainer Fagerlund*, fil.dr, assistent, Åbo Akademi; *Osmo Jussila*, pol.dr, professor, Helsingfors universitet; *Lauri Karvonen*, pol.dr, docent, Åbo Akademi; *Rainer Knapas*, fil.lic., Helsingfors; *Anto Leikola*, fil.dr, professor, Helsingfors universitet; *Erkki Pihkala*, pol.dr, professor, Finska handelshögskolan, Helsingfors; *Kimmo Rentola*, pol.kand., forskare, Helsingfors; *Jukka Rislakki*, pol.kand., utrikesredaktör, Helsingfors; *Timo Vihavainen*, fil.dr, assistent, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: uppsatser av Osmo Jussila, Kimmo Rentola, Jukka Rislakki och Timo Vihavainen (övers. Max Engman) samt Erkki Pihkala (övers. Rainer Knapas).

Innehåll

Beroende och osjälvständighet i Finlands moderna historia	493
Osmo Jussila: "Från ryska till tyska". Satraper i Kämp, Smolna och Tornio	496
Erkki Pihkala: Östhandel på måttbeställning	506
Lauri Karvonen: Likadan på ett annat sätt. Sverige som motpol och modell	529
Anto Leikola: Är Finland en promillestat i vetenskapen?	548
Rainer Knapas: Självständighetens metaforer. Finland 1917-1918	558
Max Engman: Finland och imperiernas fall	580
Jukka Rislakki: Finland som objekt och arena för underrättelseverksamhet	595
Kimmo Rentola: Filialkontoret. Fem fragment om FKP:s förhållande till Sovjetunionen 1937-1968	609
Timo Vihavainen: Krälade Finland i stoftet? Finland och Sovjetunionen under efterkrigstiden ..	629
Underrättelser	640

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9, 5 vån. 00100 Helsingfors

Prenumerationspris 1992: Mk 110,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 35,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.